

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**NIZOMIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**D.A.Nurkeldiyeva,
Z.I.Islambekova**

**RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO‘LGAN
BOLALAR DIAGNOSTIKASI**

5111900- Defektologiya

Toshkent – 2014

Annotatsiya

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar diagnostikasi o'quv qo'llnamasi defektologiya fakultetlari talabalari, tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyasi a'zolari, bolalar psixonevrologlari, maxsus maktabgacha tarbiya muassasalari xodimlari uchun mo'ljallangan bo'lib, bolalarning rivojlanishidagi turli buzilishlarni tashxis qilish maqsadiga qaratilgan. O'quv qo'llanmasida bolalarning rivojlanishidagi nuqsonlarining kelib chiqishi, patogenezi, klinik ko'rinishlari, murakkablashgan shakllari haqidagi asosiy ma'lumotlar keltirilgan. Aqli zaif va eshitishida nuqsonlari bo'lgan bolalarni psixologik, pedagogik va logopedik tekshirishga doir materiallar berilgan. Biz o'qib qo'llanmani tayyorlashda I.Y.Levchenko, S.D.Zabramnayalar taxririda nashr etilgan "Psixologo—pedagogicheskaya diagnostika" o'quv qo'llanmasidan foydalandik. Ўқув қўлланманинг I,II боблари Д.А.Нуркелдиева томонидан, III боби З.Исламбекова томонидан тайёрланган.

Учебное пособие предназначено для студентов дефектологических факультетов. Может быть полезно членам МППК, детским психоневрологам, сотрудникам специализированных детских учреждений. В учебном пособии изложены теоретико-методологические основы психолого-педагогического изучения детей с отклонениями в развитии. Раскрыты этиология, патогенез, клинические виды нарушений у детей. Рассмотрен комплексный подход к изучению детей с нарушениями в развитии. Показаны организация и содержание деятельности МППК в специальном образовании. Представлены материалы для психологического, педагогического и логопедического обследования детей. В подготовке учебного пособия мы опирались на учебное пособие «Психолого-педагогическая диагностика» изданной под редакцией И.Ю.Левченко и С.Д.Забражной. I,II главы учебного пособия подготовлены Д.А.Нуркельдиевой, III глава З.Исламбековой.

Nizomiy nomidlagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Ilmiy Kengash ____ - sonli _____ 20 yil bayonnomasi bilan nashrga tavsiya etilgan.

MUNDARIJA

1 bob. Aqli zaiflikning klinik tavsifi va differensial diagnostikasi.....	5
“Psixik va jismoniy rivojlanishida nuqsonga ega bo‘lgan bolalar diagnostikasi” fanining predmeti, vazifalari, mazmuni.....	5
Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlar haqida zamonaviy tasavvurlar.....	6
Aqli zaiflik.....	11
Aqli zaiflikning klinik tavsifi.....	19
Aqli zaiflikning klinik shakllari.....	20
2 bob. Aqli zaiflikni tashxis qilishning nazariyasi va amaliyoti.....	32
Aqli zaiflikni o‘xshash holatlardan farqlash.....	32
Bolalarning rivojlanishidagi nuqsonlarini psixologik-pedagogik tashxis qilishning metodologik tamoyillari.....	39
Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni psixologo-pedagogik tashxis qilish vazifalari.....	43
Tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya ishining mazmuni va uni tashkil etish.....	46
Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarini psixologik-pedagogik diagnostika qilish metodlari.....	52
Psixologik tekshirish.....	58
Pedagogik tekshirish.....	66
Logopedik tekshirish.....	97
3 bob. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni psixologik-pedagogik tashxis qilish.....	109
Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar diagnostikasi kursining predmet va vazifalari.....	109
Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni psixologo-pedagogik diagnostikasining umumiy masalalari.....	114
Tibbiy-psixologo-pedagogik komissiyada eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni tekshirish.....	124
Eshitishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni o‘rganishning psixologo- pedagogik metodlari.....	127

Kirish

“Rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar diagnostikasi” darsligi pedagogika universitetlarining defektologiya fakultetlari talabalari uchun mo‘ljallangan. Darslikning asosiy maqsadi – talabalarni bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarni psixopedagogik diagnostikasining nazariy asoslari bilan tanishtirish va rivojlanishida turli nuqsonlari bo‘lgan bolalarni o‘rganishga bo‘lgan turli yondoshishlarni va yo‘llarni ko‘rsatishdir.

Darslikda rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni psixologik-pedagogik o‘rganishning xususiyatlarini aks ettiradigan ma‘lumotlar, shuningdek psixologik-pedagogik tashxis qilish metodlari va metodikalarining tavsifi yoritilgan.

Darslikning mazmuni bakalavriat bo‘yicha oligofrenopedagogika, surdopedagogika, logopediya mutaxassisliklarining Davlat ta‘lim standartlariga mos keladi.

O‘quv qo‘llanmasi so‘zboshi, 3 ta bob va ilovadan iborat.

Birinchi bobda rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar diagnostikasi fanining predmeti, vazifalari, aqli zaiflik tushunchasi, aqli zaiflikning klinik tavsifi berilgan.

Ikkinchi bobda aqli zaiflikka o‘xshash ba‘zi holatlarning tavsifi, aqli zaif bolalarni o‘rganish, tekshirish tamoyillari, metodlari, TPPK ishining mazmuni va uni tashkil etish yo‘llari yoritilgan.

Uchinchi bobda eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni psixologik-pedagogik tekshirish metodlari bilan tanishtiradi.

Psixik va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar o‘quv-tarbiyaviy jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish, korreksiyalashga yunaltirilgan pedagogik vositalardan tugri foydalanish, psixik va jismoniy nuksonlari bulgan (aqli zaif, kar, zaif eshituvchi, nutkida nuksoni bulgan, kuzi ojiz, zaif kuruvchi) bolalarni uxshash xolatlardan farklash; bolalarni tegishli maxsus muassasalarga tugri yunaltirish; bolalarning nuksonlari tuzilishini bilish va hissiy-irodaviy doiralari, individual psixologik xususiyatlarini e‘tiborga olgan xolda pedagogik ta‘sirning samarali metodlarini va usullari bilish malakali kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

1bob. Aqli zaiflikning klinik tavsifi va differensial diagnostikasi
«Psixik va jismoniy rivojlanishida nuqsonga ega bo'lgan bolalar
diagnostikasi» fanining predmeti, vazifalari, mazmuni

«Psixik va jismoniy rivojlanishda nuqsonga ega bo'lgan bolalar diagnostikasi» kursi maxsus fan bo'lib, bolalarning rivojlanishidagi nuqsonlarni erta aniqlash, boshqa unga o'xshash holatlardan farqlashga, tashxisini, ta'limdagi imkoniyatlarini aniqlashga, zarur bo'lsa tegishli maxsus muassalarga yuborishga va u yerda o'zlariga mos taalluqli korreksiyalashga yo'naltirilgan o'quv-tarbiyaviy ishlarni amalga oshirishga imkon beradi.

Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarni iloji boricha erta aniqlash o'z vaqtida psixologik-pedagogik, korreksiyalash yordamini ko'rsatish, nogironlikning oldini olish, bolalar va o'smirlarning ijtimoiy moslashuvini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tegishli organlar va defektologlarning vazifalari shundan iboratki, bolalar o'zlarining aqliy, bilim imkoniyatlariga va hissiy-idoraviy doiralarning xususiyatlariga mos sharoitda ta'lim olishlari, tarbiyalanishlariga imkoniyat yaratib berishlari lozim.

«Psixik va jismoniy rivojlanishda nuqsonga ega bo'lgan bolalar diagnostikasi» kursining vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Rivojlanishda nuqsonga bo'lgan ilk, maktabgacha va maktab yoshidagi bolalarni psixologik-pedagogik diagnostika qilish metodlarini amalda qo'llash bo'yicha bilim va ko'nikmalar bilan qurollantirish.

2. Aqli zaif bolalarni maxsus muassalarga saralash ishlarni olib borish bo'yicha amaliy malakalarni shakllantirish.

Kursning mazmuniga bolalarning rivojlanishdagi nuqsonlarni tashxis qilish, tibbiy-psixologik-pedagogik diagnostika (yoki tekshirish) metodlari, tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya ishini tashkil qilish masalalari va maslahatlar berish, tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyalarda turli metodikalardan foydalanish kiradi. Bundan tashqari, aqliy zaiflikni o'xshash holatlardan, ayniqsa PRS dan, hamda nuqsonli rivojlanishni ta'lim-tarbiya jarayonida korreksiyalashning ba'zi usullari ko'rib chiqiladi.

Mazkur kurs boshqa o'xshash fanlardan: oligofreniya klinikasi bilan bog'liqdir. Bu boladagi nuqson tuzilishni, rivojlanishdan orqada qolish sabablarini aniqlashga, to'g'ri tashxis qo'yishiga imkon beradi.

«Rivojlanishda nuqsonga ega bo'lgan bolalar diagnostikasi» kursi oligofrenopedagogika fani bilan ham bog'liqdir. Oligofrenopedagogika nuqson tizimini e'tiborga olish asosida bolalarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida ularning tipologik, individual xususiyatlarini ko'rib chiqib korreksiyalashning samarali usullarini tanlashga yordam beradi.

Logopediya fani bolaning nutqidagi nuqsonlarini aniqlash, logopedik tekshirishni amalga oshirish imkonini beradi.

«Psixik va jismoniy rivojlanishda nuqsonga ega bo'lgan bolalar diagnostikasi» kursi aqli zaiflikni aniqlash, uni boshqa o'xshash holatlardan farqlash imkonini beradi, bu esa nazariy jihatdangina emas, balki muhim amaliy ahamiyatga ham ega. Shuning uchun aqli zaiflikni to'g'ri tushunish nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Nazariy ahamiyati shundaki bolaning rivojlanishidagi nuqsonlarning jiddiy klinik-psixologik belgilarni ajratishga va uning mohiyati va sabablarini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlar haqida zamonaviy tasavvurlar

Zamonaviy maxsus psixologiya psixikani kelib chiqishining ijtimoiy tarixiy tomoniga asoslanadi. Uning rivojlanishiga bola psixikasini madaniy-tarixiy tajribaga tayanib hayot davomida shakllanishi haqidagi rus psixologi L.S.Vigotskiy fikrlari katta ta'sir ko'rsatgan.

L.S.Vigotskiyning ko'rsatishicha oliy psixik funksiyalar tarixiy rivojlanish maxsuli bo'lib murakkab tuzilishga ega. Ushbu xususiyat ijtimoiy xarakterga ega bo'lib, u insondagi faqatgina oliy psixiy funksiyalarnigina emas, balki elementar psixik jarayonlarni, ya'ni fonematik eshituv, ovozlarni eshituvlarni va xokazolarni o'z ichiga oladi. Psixik faoliyatning murakkab shakllarini yuzaga kelishiga olib keladigan ijtimoiy tajribani tayyor mazmunni o'zlashtirib olish jarayoni sifatida qarash mumkin emas. Bola tomonidan ijtimoiy tajribani o'zlashtirish bilim, ko'nikma, madaniy madaniy malakalarni egallab olishdangina iborat bo'lmay, shuningdek o'ziga bolaning shaxsi, ehtiyojlari, motivlarini shakllantirishni kiritadigan chuqur, murakkab jarayondir. Ijtimoiy tajribani egallash bolaning faol faoliyatida, ya'ni– predmetli, o'quv, muloqot va o'yin jarayonlarida amalga oshiriladi. Ilk rivojlanish davrilaridayoq bolalarni kattalar bilan o'zaro muloqatga kirishishida oliy psixik funksiyalarining shakllanishi muhim o'rin egallaydi. Psixik funksiyalarning rivojlanishi bir nechta bosqichlardan o'tadi, va shundan keyingina ular murakkab psixik jarayonga aylanadi. Psixik faoliyatning barcha murakkab shakllari (ixtiyoriy diqqat, mantiqiy xotira, mavxum tafakkur va h.q.) bilvosita tuzilishga ega bo'lib, unda nutq bosh rolda keladi. Predmet va xodisalar mavjud emas vaqtda ham ularni o'rnini so'z egallaydi va har qanday psixologik jaryonni kechishini ifodalab, uning tuzilishini bir qismi bo'lib qoladi. Nutq oliy psixik funksiyalarning tuzilishi va amalga oshirishini yangi, yana ham yuqori darajaga ko'taradi. Oliy psixik funksiyalarni shakllanishining muhim tomoni - simbolik (ramziy) ramziy faoliyatning tashkil topishi, so'z belgilarni egallashdir. Dastavval belgi tashqi, yordamchi omil sifatida qatnashadi. L.S.Vigotskiy ta'qidlashicha, har bir psixik funksiya o'z rivojlanishida ikki bosqichni bosib o'tadi: birinchi "interpsixologik" bosqichda,

funksiya insonlar o'rtasida munosabat o'rnatuvchi, ikkinchi bosqichda-ichki, intrapsixologik, jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Oliy psixik funksiyalar yillar davomida shakllanadi. U nutqiy muloqot bilan tug'ilib, faoliyatning to'liq ramzi (simvolik faoliyat) bilan tugallanadi. Bolaning psixik rivojlanishi va shaxsini shakllanishi ta'lim va tarbiya jarayonlari bilan uzviy bog'liqdir. Shunday qilib, oliy psixik funksiyalar psixologiyada murakkab jarayon sifatida ko'riladi. Oliy psixik funksiyalarni shakllanishida nutq hal qiluvchi rolni o'ynaydi. Psixofiziologik mexanizmlarni tushuntirish uchun P.K.Anoxinning funksional tizimlar haqidagi konsepsiyasi qo'llaniladi. A.R. Luriyaning ko'rsatishicha, funksional tizim bolani tug'ilish davrida tayyor holda bo'lmasdan, balki uning psixik funksiyalari predmetlar hamda materiallar bilan o'zaro munosabatga kirishganida shakllanib boradi.

Funksional tizim - bu bir vazifani bajarish uchun bir qancha anatomik hamda fiziologik tuzilmalarni birlashtiradigan dinamik tuzilma bo'lib, turli nerv sistemalarida joylashgan. Psixologlar (A.R.Luriya, A.N.Leontyev) doimiy ravishda oliy psixik funksiyalarning fiziologik negizi markaziy nerv sistemasi yoki uning alohida qismlari bo'lib qolmasdan, balki miya qobig'idagi funksional sistemaning birgalikda ishlashi deb ta'kidlaganlar. Bola hayot faoliyati jarayonida ushbu funksional sistemaning shakllanishi, sekin-astalik bilan murakkab xarakterga ega bo'lib, funksional bog'liqlik mustaxkamlanadi. Ushbu ilmiy nizom inson psixikasini rivojlanishi haqidagi tasavvurlarni o'zgartirdi. Fiziolog va psixologlarning tadqiqotlaridan ko'rishimiz mumkinki, alohida funksiyalar sistemasining yetilganligi ma'lum bir rivojlanish davrida bir xil emas: ba'zi sistemalar shakllanib bo'lgan, ba'zilari esa endi shakllanadi. Shunga ko'ra, funksiyalarning rivojlanish tizimi bir xil emas ekan, deb xulosalash mumkin. Har bir funksional sistema, xatto alohida zonalar o'zining rivojlanish dasturiga ega, lekin ular bir butunlikda ish olib borishadi. Har bir yosh davrda ma'lum bir funksional sistema yetuklik darajasida bo'lishi kerak, aks holda ushbu sistemalar faoliyati o'zaro aloqadorlikda amalga oshirila olmaydi (L.O.Badalyan). Shunday qilib, psixik jarayonlar va shaxs xususiyatlari bosh miyaning alohida qism yoki zonalarida yetuklik natijasi hisoblanmaydi. Ular ontogenezdada to'planadi hamda bolaning ijtimoiy rivojlanish vaziyatiga bog'liq bo'ladi.

L.S.Vigotskiy o'zidan oldingilarni (G.Y.Troshin, A.S.Griboyev, E.Segen, M.Montessori va boshqalar) ishlarini umumlashtirdi hamda anomal rivojlanish konsepsiyasini ishlab chiqdi. Ushbu konsepsiyaning asosiga psixologik rivojlanishning madaniy-tarixiy nazariyasi kiradi, buni L.S.Vigotskiy rivojlanishning normal xususiyatlarini o'rganib ishlab chiqqan. L.S.Vigotskiyning anomal rivojlanish konsepsiyasining asosiy belgilari hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Ular XX asrning 50-90 yillardagi T.A.Vlasova, J.I.Shif, V.I.Lubovskiy,

V.V.Lebedinskiy, YE.M.Mastyukova va boshqa olimlarning ishlarida o'z rivojini topgan.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar (rivojlanishida psixik- jismoniy kamchilikka ega, rivojlanishdan orqada qolish, rivojlanishida muammoga ega, alohida yordamga muhtoj) - sensor organlarning orttirilgan yoki tug'ma organik jarohatlanishi natijasida markaziy nerv sistemasi yoki xarakat-tayanch apparati va psixik funksiyalarning meyorda rivojlanishida kamchiliklarga ega bo'lgan bolalar kiradi. Ba'zi hollarda rivojlanishdagi kamchiliklar markaziy nerv sistemasi yoki analizatorlardagi nuqsonlar bilan bog'liq bo'lmasdan, mikroiqtimoiy muhit sabablari natijasida kelib chiqadi. Bularga oiladagi tarbiya salbiy shakllari, ijtimoiy va hissiy deprivatsiyani kiritishimiz mumkin.

G.Y.Troshin meyorida va anomal rivojlanishning umumiy qonuniyatlari xaqidagi fikrni ilgari surgan, buni esa ko'pgina tadqiqotchilarning (T.A.Vlasova, J.I.Shif, V.I.Lubovskiy) keyingi ishlarida xam ko'rishimiz mumkin. L.S.Vigotskiy meyorida va anomal rivojlanishning umumiy qonuniyatlarini izohlab, ular uchun psixik rivojlanishning ijtimoiy xarakterdaligi umumiydir: pedagogik ta'sir meyorda ham shuningdek rivojlanishning buzilishida ham oliy psixik funksiyalarning shakllanish manbai hisoblanadi, deb ta'kidlagan. Ammo, meyorida rivojlanayotgan bolalarda kuzatilmaydigan, lekin rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda uchraydigan bir qator qonuniyatlari ham ajratiladi. T. A.Vlasova. V.I.Lubovskiy ishlarida anomal rivojlanuvchilarning umumiy qonuniyatlari bir tizimga keltirilgan.

L.S.Vigotskiy nuqsonlarni tuzilishini sistemaliligi haqidagi fikrlari unga anomal rivojlanishini ko'ra ikki guruhga ajratish imkonini bergan. Bu kasallikning biologik xarakteriga ko'ra kelib chiqadigan **birlamchi nuqson**, bolaning ijtimoiy rivojlanishida, uning atrof- olam o'zaro munosabatlarida yuzaga keladigan **ikkilamchi nuqson**dir.

Anomal rivojlanish birlamchi nuqsonning kelib chiqish vaqti va uni ifodalanishining qay darajada og'irligi bilan aniqlanadi. Ikkilamchi nuqsonlarning shakllanish mexanizmi turli xil bo'lishi mumkin, ammo unda doimo ijtimoiy omillar muhim rol o'ynaydi. Ko'ruv, eshituv organlarining yoki bosh miyaning u yoki bu tuzilmalaridagi jarohatlar natijasida kelib chiqadigan nuqsonlar xarakteri, chuqurligi bo'yicha turli toifadagi rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda turlicha bo'ladi. Biroq ushbu holatlarning umumiy tomoni shundaki, ularning barchasi bolani keyingi rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatib boradi.

Psixodiagnostik va psixologo-pedagogik kooreksion ta'sirning obykti bo'lib asosan ikkilamchi nuqsonlar xisoblanadi. Bir qancha yetakchi mutaxassislarning ishlarida ko'rsatilishicha, bolalardagi birlamchi nuqsonlar aqliy qobiliyatning buzilishiga, umumiy va mayda motorikadagi kamchiliklarga, atrof -muhit bilan o'zaro aloqada bo'lishdagi qiyinchiliklarga, kommunikativ muloqot vositalarini

o'zgarishiga, so'zlashuv nutqining yetarlicha bo'lmashligiga, atrof -muhitni idrok etishni qiyinlashishiga, ijtimoiy tajribani kambag'allashuviga olib kelishi mumkin ekan. Nuqsonlarning o'zaro ta'siri ijtimoiy muhit bilan ijtimoiy moslashuvda qiyinchiliklar tug'dirishini L.S.Vigotskiy ham ta'kidlagan.

J.I.Shifning ko'rsatishicha, anomal rivojlanishning yana bir qonuniyati bola shaxsining rivojlanishidagi o'zgarishlardir. Kayfiyatning yo'qligi, ijtimoiy muloqotga vahima, qo'rquv bilan kirishuv, o'z-o'ziga past baho berishi, xavotirda bo'lish kabilar ushbu shaxsning asosiy sifatleri hisoblanadi. Bunday buzilishlar oiladagi noto'g'ri tarbiya hamda ta'limning noto'g'ri tashkil etilishi oqibatida kelib chiqadi. Aloqa qobiliyatidagi o'zgarishlar bolalar so'zlashuv nutqini buzadi natijada noverbal aloqa vositalarining roli ko'payib boradi. Ma'lumotlarni qabul etish va ularni qayta ishlash qobiliyatidagi kamchiliklar V.I.Lubovskiy ta'kidlashicha, qabul etilayotgan ma'lumotlar hajm va tezligini susaytiradi, ma'lumotlarni saqlash va ulardan foydalanishga imkon bermaydi. Anomal rivojlanishning yana bir qonuniyatlaridan biri-nutqiy faoliyatning buzilishidir, bu so'zlashuvni bivosita ifodalay olmasligida namoyon bo'ladi.

Ma'lumotlarni qabul qilish va qayta ishlay olmaslik, muloqotdagi qiyinchiliklar, materiallarni eslab qola olmaslik rivojlanishning fikrlash, umumlashtirish va farqlash kabilarni shakllanishida to'sqinlik qiladi. Ushbu tasavvur va nutqdagi kamchiliklarning barchasi atrof -muhitni idrok etish, tasavvuridagi bilimlarini saqlash kabilarning shakllanishi ushbu muammoli bolalarda doimo yetarlicha emasdir. Biroq rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning muhitga moslashtirish va o'qitish qiyinchiliklaridan iborat o'ziga xos xususiyatlari bilan birgalikda, ijobiy qonuniyatlar ham mavjud. Ulardan biri L.S.Vigotskiy tomonidan rivojlanishning yaqin zonasi ko'rinishida nuqsonli bolalarda psixikasini shakllantirishning potentsial imkoniyatlar sifatida mavjudligi qayd etilgan.

Yana bir konuniyat V.I.Lubovskiy tomonidan bolalar harakatlarini so'z orqali boshqarishni o'rganish davomida ifoda qilingan. U nutq ishtirokisiz yoki qisman so'z bilan ifodalovchi yangi shartli bog'liqlarni ishlab chiqish imkoniyatini ko'rsatgan. Shunday qilib, nuqsonli rivojlanish psixikaning shakllanishida orqada qolishni ham va buzilishni kompensatsiya qilish konuniyatlarga ega.

Umumiy qonuniyatlardan tashqari o'ziga xos qonuniyatlar ham mavjud, ular rivojlanishida nuqsoni bo'lgan ba'zi bolalarga xosdir. Ushbu o'ziga xos qonuniyatlar bizga differensial diagnostik mezonlar orqali rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar toifalarini chegaralash mumkin. Biroq, V.I.Lubovskiy o'ziga xos qonuniyatlar umumiyga nisbatan kam o'rnatilganini e'tirof etgan. Bu bizga rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni differensial tashxis qilish murakkabligini asoslaydi.

Hozirgi paytda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar bir qancha kategoriyalarga ajratilgan:

- eshitishda nuqsoni bo'lgan (kar va zaif eshituvchilar);
- ko'rishda nuqsoni bo'lgan (ko'r va zaif ko'ruvchilar);
- harakat-tayanch a'zolarida nuqsoni bo'lgan;
- og'ir nutq nuqsonlariga ega bo'lgan bolalar;
- psixik rivojlanishi orqada qolganlar;
- aqli zaiflar;
- hissiy-iroda doirasida og'ir nuqsonlarga ega bo'lgan bolalar;
- xulq buzilishlariga ega bo'lgan bolalar;
- rivojlanishda murakkab nuqsonlilar. ularda ikkita yoki undan ko'p birlamchi nuqsonlar kuzatiladi.

Har bir kategoriyadagi bolalar psixologo-pedagogik o'ziga xos xususiyatlarga ega, ularni psixologo-pedagogik o'rganishda strategiyalarni aniqlash zarur. Shunday qilib, birlamchi va ikkilamchi nuqsonlar natijasida anomal rivojlanishning shakllanishi murakkab sur'atga ega va u har bir bola uchun bir tomondan individual, ikkinchi tomondan unga o'xshash nuqsonlar bilan xarakterlanadi. Ushbu o'ziga xoslikrivojlanish nuqsonining har bir tipiga ta'luqli bo'lib, bolalardagi psixofizik xususiyatlarini inobatga olib, maxsus ta'lim sharoitlarini aniqlashga yordam beradi.

Shunday qilib, rivojlanishda nuqsoni bo'lganlarning zamonaviy psixodiagnostikasi nazariy metodologik tizimlar asosida tuziladi va ular quydagilar hisoblanadi.

Rivojlanish nuqsonlarining har bir turi o'ziga xos psixologik tuzilmaga ega. Bu tuzilma birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarni o'zaro bog'liqligi asosida aniqlanadi.

Rivojlanishda nuqsoni bo'lganlarning har bir turida o'ziga xos nuqsonlar darajasining namoyon bo'lishi kuzatiladi. Rivojlanishdagi nuqsonlarni diagnostika qilish umumiy va o'ziga xos qonuniyatlar asosida tuziladi.

Rivojlanishda nuqsoni bo'lganlarni diagnostika qilishda ularning umumiy xususiyatlargagina tayanmasdan, balki boladagi ijobiy xususiyatlari va potensial imkoniyalariga tayanish zarur. Rivojlanishda nuqsoni bo'lganlarni diagnostika qilish natijalari psixologik-pedagogik diagnoz orqali o'rnatiladi, u rivojlanish nuqsonining turi bilan chegaralanib qolmaydi. U bola rivojlanishining individual psixofizik xususiyatlari, shuningdek individual korreksion ish dasturlarga tavsiyalar ishlab chiqishni o'z ichiga oladi.

Psixologo-pedagogik tashxis nuqsoning ifodalanish darajasini murakkablashtiruvchi yetakchi nuqsonlarni rivojlanishini aniqlab, ularga keraqli korreksion pedagogik ishga diqqatni qaratadi. Agar tekshiruv bolani maktabga borishidan oldin o'tkazilsa, unda bolaning qaysi maktabga maxsus korreksion yoki umumta'lim maktabiga tayyorgarligi aniqlanadi.

Psixodiagnostika bola rivojlanishining nuqsonlarni va uning o'ziga xos psixologo-pedagogik xususiyatlarini aniqlaydi. Boladagi ushbu xususiyatlarni bilish

bolaning imkoniyatlariga mos maktabgacha va maktab ta'lim dasturini, ta'lim muassasining turini, individual tibbiy psixologo-pedagogik dasturni ishlab chiqishga yordam beradi.

AQLI ZAIFLIK

Aqli zaif deganda bosh miyaning organik jihatdan jarohatlanishi natijasida psixik, birinchi navbatda intellektual rivojlanishning turg'un pasayishi tushuniladi. Aqli zaif bolalar umumta'lim maktablari dasturini o'zlashtirishga qodir bo'lmaydilar.

Og'ir darajadagi aqli zaif bolalar maktabda bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirib olo olmaydilar.

Aqli zaiflikning klinik-psixologik ko'rinishida yetakchi nuqson bilish faoliyatining rivojlanmay qolganligidir. Bilish faoliyatining pasayganligi fikrlash operatsiyalari, psixik jarayonlarning sur'ati, harakatchanligining buzilishi, diqqat, xotira va bir qator po'stloq funksiyalarning rivojlanmay qolganligida namoyon bo'ladi.

Aqli zaiflikning etiologiyasi turlichadir. Aqli zaiflik homilaning ona qornidaligida, tug'ilishda yoki ilk rivojlanish davrida markaziy nerv tizimining genetik buzilishlari, jarohatlar, asfiksiya, infeksiyalar, intoksikatsiyalar oqibatida kelib chiqadi.

Aqli zaiflikning asosiy formalarini klinik tavsifi jarohatning patogenezi, salbiy ta'sirning vaqti bilan chambarchas bog'liqdir.

Ontogenezning ilk bosqichlarida markaziy nerv tizimining jarohatlanishida (1,5-2 yoshgacha) birinchi navbatda po'stloq tizimining shakllanishiga zarar yetadi. Jarohatlanishning morfologik ko'rinishda va psixik nuqsonning klinik namoyon bo'lishida rivojlanmay qolish ustun bo'ladi. Bunday hollarda oligofreniyalarning turli variantlari haqida gapirish mumkin.

Kattaroq yoshda, ya'ni bosh miyaning po'stloq tizimining nisbatan yetilganroq davrida yuz bergan salbiy ta'sir natijasidagi nerv tizimining morfologik va klinik ko'rinishda demensiyaning turli ko'rinishlari ustunlik qiladi.

«Oligofreniya» terminining klinik ko'rinishi quyidagilar bilan karakterlanadigan holatlarni nazarda tutadi:

1. Psixik rivojlanmay qolganlikning turg'un harakterdaligi;
2. Intellektual nuqson tuzilishda mavhum tafakkurning zaifligini ustunligi;
3. Progrediyentlikning yo'qligi.

Oligofreniyaning sabablari turlichadir. Etiologik belgilar bo'yicha oligofreniya ikkita asosiy guruhga ajratiladi:

1. Endogen (genetik) ta'sirlar oqibatida kelib chiqqan, irsiy patologiya bilan bog'langan yoki oilada mavjud bo'lgan yoki ushbu individda birinchi marta paydo bo'lgan oligofreniya;

2. Ekzogen ta'sirlar natijasida (homilalik yoki postnatal ontogenezning dastlabki bosqichlaridagi infeksiyalar, intoksikatsiyalar, bosh miya travmalari) kelib chiqqan oligofreniY.

Tekshirish metodlarining takomillashib borishi munosabati bilan nerv sistemasining genetik jarohatlanishi sabablariga katta ahamiyat berib kelinmoqda va aqli zaiflikning kelib chiqishidagi ko'p hollar ana shu sabablarga bog'liq deb ko'rsatilmoqda.

Aqli zaiflikning genetik formasiga xromosomalarning turli buzilishlari bilan bog'liq oligofreniya kiradi. Bunda xujayradagi xromosomalarning sonini o'zgarishi, mozaik shaklda bo'lishi (ba'zi xujayralarda xromosomalar sonini o'zgarishi, xromosomalarning tuzilishini buzilishi-xromosomalarning bir qismining yo'qolishi deletsiya), bir xromosomaning qismini boshqasiga qo'shilishi (translokatsiya), xromosoma formasining o'zgarishlari kuzatiladi.

Xromosomalar buzilishining sabablari turlicha bo'lib, ular to'liq aniqlanmagan. Bularga xususan ota-onalarning generativ xujayralarining to'la rivojlanmaganligi (xromosomalar qatorining noto'g'ri bo'lishi, yosh o'tgan sari ularning «qarishi», kimyoviy moddalar bilan zararlanishi, surunkali kasalliklar, radiatsiya) kiradi. Ota-onalar jinsiy xujayralarining rivojlanmay qolishida, xujayralarning bo'linishi jarayonida xromosomalarning ajralishi buziladi va turli variantdagi xromosomalarning buzilishi kelib chiqadi.

Genetik sabablarga ko'ra oligofreniyaning ikkinchi guruh enzimolatiya-turli fermentlarning tug'ma rivojlanmay qolganligi tufayli moddalar almashinuvining buzilishi natijasida kelib chiqadi.

Hozirgi vaqtda genetik sabablarga ko'ra moddalar almashinuvining buzilishi natijasida kelib chiqadigan aqli zaiflik (fenilketonuriya, galaktozemiya, gistidinamiya, gistinuriya, tirozimeniya, fruktozuriya va boshqalar) ko'p kuzatilmoqda. Eng ko'p fenilketonuriya uchraydi. Bu kasalliklarda ma'lum bir fermentning tug'ma yo'q bo'lishi organizmda zaharli moddalarni yig'ilishiga olib keladi (fenilalanin, gistidin, arginin, leysin) va bolalarning miyasi zaxarlanadi. Bunday buzilishlar bilan oligofreniyaning bir qator og'ir formalarini kelib chiqishi bog'liqdir. Ularning patogenezini yoritish davolashning samarali yo'llarini topishga yordam beradi.

Oligofreniyaning kelib chiqishida poligen turdagi irsiyatga ham alohida ahamiyat beriladi. Bunda avlodda ota-onalardan o'tgan patologik irsiy omillarning to'planishi yuz beradi.

Oligofreniyaning ekzogen formasiga shunday holatlar kiritiladiki, bunda nerv tizimining rivojlanmay qolishga homilalik davrida bolaning miyasiga tashqi salbiy ta'sirlar sabab bo'ladi.

Bulgarga embrionlik, homilalik davrida turli surunkali (toksoplazmoz, sifilis va boshqalar) va o'tkir (onaning homiladorlik vaqtida qizilcha, gripp, epidemik parotit, infeksiyali gepatit, toshma chechak va boshqalar) yuqumli kasalliklarning ta'siri natijasida kelib chiqadigan oligofreniyaning formalari kiritiladi. Ona organizmining alkogol, kimyoviy moddalar, shuningdek ba'zi dori-darmonlar (antibiotiklar, sulfanilamidlar, barbituratlar, xinin, gormonlar va hokazo) bilan zaharlanishi ham oligofreniyaning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Radiaktiv va rentgendan nurlanish ham homilaga va ota-onalarning hujayralariga patogen tarzda ta'sir ko'rsatadi. Onadagi turli endokrin kasalliklar ham (diabet, qalqon, bezlarining, gipofizning jarohatlari) patogen rol o'ynaydi. Homiladorlikdagi toksikozlar, vitaminlar muvozanatining buzilishi ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Onadagi yurak-tomir tizimidagi, o'pkadagi, jigar va buyraklardagi surunkali yetishmovchiliklar homilaning patologiyasiga olib keladi. Ona va homila qonlarining rezus-omil bo'yicha bir-biriga to'g'ri kelmasligi ham salbiy oqibatlarga olib keladi.

Tug'ilishdan oldin homilada kislorodning uzoq vaqt yetishmasligi (gipoksiya) miyaning shakllanishga ta'sir ko'rsatadi.

Homilaning zararlanishida ta'sirning vaqti ham muhim ahamiyat kasb etadi. Homiladorlikning dastlabki uch oyi juda xavfli bo'lib, bu vaqtda organizmning muhim tomonlari miyaning shakllanishi yuz beradi.

Oligofreniyaning ekzogen shakllariga markaziy nerv sistemasining ilk rivojlanish davrida (1.5-2 yoshgacha) infeksiyalar, intoksikatsiyalar va jarohatlar natijasidagi zararlanishlar bilan bog'langan psixik yetishmovchiliklarning variantlari ham kiritiladi. Bu hollarda neyroinfeksiyalar orqali yuqtirilgan turli etiologiyadagi meningit, ensefalit, meningoensefalitlar, og'ir kechadigan somatik kasalliklar (qizamiq, skarlatina, parotit, dizenteriya va h-zo), nerv sistemasining intoksikatsiyasi (postvaksinal ensefalit) oligofreniyaning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Postnatal miya jarohatlariga ham alohida e'tibor berish lozim. Bunday jarohatlarning patogenezida gidrotsefaliya katta o'rin egallaydi.

Etiologiyasi bo'yicha aralash (endogen-ekzogen) bo'lgan oligofreniyalarning kelib chiqishi ko'pincha aniq bo'lmaydi. Bunda ko'pincha irsiy omillarning ta'siri katta deb ko'rsatilsa ham, oligofreniyaning bu shaqli ekzogen ta'sirlar natijasida ham kelib chiqishi mumkin. Kraniostenoz, mikrotsefaliya, gidrotsefaliyaning ba'zi formalari, kretinizm kiradi.

Oligofreniya intellektual yetishmovchilikning namoyon bo'lish darajasiga ko'ra to'rt darajaga ajratiladi: yengil, o'rta, og'ir va chuqur.

F70. Yengil darajadagi aqli zaiflik

Diqqatini jamlay oladigan va yaxshi mexanik xotiraga ega bo'lgan yengil darajadagi aqli zaif bolalar maxsus (korreksion) dastur bo'yicha ta'lim olishlari

mumkin. Bu dastur aniq-ko'rgazmali metodlarga asoslangan bo'lib, matematika, yozuv, o'qish va boshka fanlarni o'zlashtirishni ancha yengillashtiradi, shuning uchun bola uni 9 yil davomida egallay oladi. Keyinchalik bola kasbiy bilimlarni egallab, o'zi mustakil ravishda mehnat kila oladi.

Yengil darajadagi aqli zaif bolalarda nutq malakalarini biroz kechikib o'zlashtiradilar, ularning ko'pchiligi nutkdan kundalik maqsadlarda foydalinish, suhbatni qo'llab turish va unda ishtirok etish kunikmalarini egallashga qodir bo'ladilar. Biroq ularning nutqiga fonetik buzilishlar, so'z boyligining cheklanganligi, so'zlarni yaxshi tushunmaslik, qo'llaniladigan so'zlarning ma'nosi aniq bo'lmasligi xos bo'ladi. So'zlar muloqot vositasi sifatida to'lik qo'llanilmaydi. Faol luhat passiv lug'atdan ortda qolishi kuzatiladi. Aqli zaif odam o'zi gapirgandan ko'ra ko'proq tushunadi. Faol so'z boyligi nafakat cheklangan, balki shtamplar (bir xildagi so'z birikmalari)lar bilan to'lgan bo'ladi. Iboralar sodda, bir xil. Nutqining grammatik qurilishidagi buzilishlar (so'zlarning gaplarda bog'lanishi) bog'lovchilar, ko'makchilarning kamligida namoyon bo'ladi. Fikrini ifodalashda, o'qigan va eshitganini aytib berishda kiyinchiliklar uchraydi. Ba'zi xollarda nutkning rivojlanmaganligi belgilari kuzatiladi.

Ko'rish, eshitish, kinestetik, taktil, hid sezish va ta'm bilish hislari (sezish) cheklanganligi va sekinlashgani atrof-muhitda mos oriyentirovkani kiyinlashtiradi. Idrokning yaxshi rivojlanmaganligi aqli zaif odamga uning o'zi va uni qurshab turgan narsalar haqida to'g'ri tasavvur hosil qilishga halaqit beradi.

Predmetlar va voke'liklar orasidagi o'xshashlik va farqlarni yetarli darajada ajrata olmaslik, ranglarning och-to'qligini sezmaslik, predmetlarning chuqurligi va hajmini xato baxolash – bularning barchasi idrok etilayotgan ma'lumotlarni taxlili va sintezidagi qiyinchiliklar natijasidir.

Ixtiyoriy diqqat maqsadga yo'naltirilmagan, uni jalb kilish, ushlab turish katta harakat talab kiladi, u mustahkam emas, tez chalg'ib ketadi. Bu narsa aqli zaif bola uchun katta kiyinchiliklar tug'diradi va nafakat maktab dasturi, balki o'ziga-o'zi xizmat qilish elementlarini o'zlashtirishga ham to'sqinlik kiladi.

Tafakkur konkret, bevosita o'zining tajribasi va birlamchi extiyojlarini qondirish bilan cheklangan, ketma-ketlik yo'k, stereotip, tanqidsiz. Tafakkurning xulqni boshkarish roli sust. Aqli zaif bola o'z faolligini bosqichma-bosqich rejalashtirmaydi va natijalarni oldindan ko'ra bilishga harakat ham qilmaydi. Xatto o'smir yoshidagi aqli zaif bola ham mavjud qiyinchiliklarni inobatga olmay, o'qituvchi, shifokor, uchuvchi bo'lib ko'rmokchi bo'ladi.

Xotira sekinlashganlik va sustligi, tez unutib yuborish bilan ajralib turadi. Lekin xotira saklangan va yaxshi shakllangan bo'lishi xam mumkin. Odatda predmet va voke'liklarning faqatgina tashqi xususiyatlari yodda qoladi. Ichki mantiqiy aloqalar haqidagi xotiralar va so'z bilan tushuntirib berish katta qiyinchiliklar tug'diradi.

Hislar (tuyg'ular) yaxshi ajratilmagan (differensiyalanmagan), noadekvat. Ular aqli zaif bolaning o'zida yoki uning atrofiga yuz berayotgan o'zgarishlar darajasiga mos kelmaydi. Bola shunchaki jilmayib qo'yish mumkin bo'lgan paytda sho'x-shodon bo'lib ketadi, shunchaki jahl qilib qo'yish kerak bo'lgan paytda g'azabini va xatto agressiyasini boshqara olmaydi.

Oliy tuyg'ular: gnostik, ma'naviy, etik va boshkalar qiyinlik bilan shakllanadi. Shu sabab mas'uliyat hissi, bajarilgan ishdan qoniqish bo'lmaydi. Faoliyati va anik xayotiy vaziyatlardan bevosita ta'sirlanish ustuvor. Ko'rgan o'yinchog'i, shirinligini olib berishga olingan rad javobi boshkarilmaydigan g'azabga sabab bo'ladi. Kayfiyati odatda o'zgaruvchan. Hissiy rivojlanmaganlik darajasi intellektual nuqson darajasiga mos keladi, degan fikr mavjud, lekin amaliyotda doim ham o'z isbotini topmaydi. Aqli zaif shaxslarning ma'lum qismi o'zining cheklangan qobiliyatlaridan jiddiy tashvishlana oladilar. Shu sabab ular nevroitik buzilishlar paydo bulishi bo'yicha yukori xavf guruxiga kiradilar.

Aqli zaif shaxslarning erkin faoliyati itilishlarning sustligi, tashabbus yetishmasligi, qaysarlik, ijtimoiy, shaxsiy motivlarning sustligi bilan ajralib turadi. Zarur qarorlar ko'pincha qisqa tutashuv tipi bo'yicha qabul qilinadi. Harakatlari yetarli darajada maqsadga yo'naltirilmagan, impulsiv, motivlar kurashi mavjud emas. Shu sabab xulq-atvorda ketma-ketlik yo'k, o'zini kanday tutishini oldindan bilib bo'lmaydi. Xulq-atvor passiv, birdaniga kutilmagan va odatda joiz bo'lmagan ishlarni qiladi, bu narsa albatta aqli zaif odamning hayotga moslashishini qiyinlashtiradi.

Shunga qaramay aqli zaif shaxs ma'lum bir yetuklik davriga yetganida ulardan ko'pchiligi o'z-o'zini boshqarishda mustakillikka erishadilar. Ular o'zlari ovqatalana oladilar, yuvinadilar, kiyinadilar, ichak va siydik pufagi funksiyalarini boshqara oladilar. Rivojlanganlik darajasi meyordagidan sekinroq bo'lsada, ular amaliy va ro'zg'or ko'nimalarini o'zlashtiradilar.

Nomustakillik, turli tashqi ta'sirlarga beriluvchanlik va taqlid qilishga moyillik aqli zaif individning xulqi ko'p jihatdan affektlar, bevosita vaziyatlarga bog'lik bo'lishiga olib keladi.

Psixomotor rivojlanmaganlik lokomotor funksiyalar rivojlanish su'rati sekinlashganligida, harakatlar ketma-ketligi unumsiz va maqsadga nomuvofiq. harakatlari notinch ekanligida namoyon bo'ladi.

Harakatlar kambag'al, keskin. Aniq va nafis harakatlar, qo'l harakatlari va mimika ayniksa yomon shakllangan.

Asosiy qiyinchiliklar odatda maktabda o'zlashtirish sohasida kuzatiladi va ko'pgina bolalarda o'qish va yozish alohida murakkabliklar tug'diradi.

Yengil aqli zaiflikning ko'p xolatlarida mavxum tafakkur talab kilmaydigan, amaliy faoliyatga asoslangan, nokvalifikatsion va yarimkvalifikatsion qo'l mehnati

bilan shug'ullanish mumkin. Ular buyokchi, duradgor, slesar, tikuvchi, kashtachi va x. kasblarni o'zlashtiradilar, lekin yukori razryadlarga erishmaydilar.

Nazariy sohada unumdorlikni talab kilmaydigan ijtimoiy sharoitlarda (masalan qishloq joylarda) aqli zaiflikning yengil darajasi o'z xolicha qiyinchiliklar tug'dirmasligi mumkin. Lekin bu bilan birga hissiy va ijtimoiy yetuk emaslik kuzatilsa, ijtimoiy rol cheklanganligi kelib chiqadi, masalan, nikox va bolalar tarbiyasiga qo'yiladigan talablarni bajara olmaslik yoki madaniy urf-odatlar va meyorlarga moslashishdagi kiyinchiliklar.

F71. O'rta darajadagi aqli zaiflik

O'rta darajadagi aqli zaiflik bilish jarayonlarining shakllanmaganligi bilan tavsiflanadi. Tafakkur konkret, ketma-ketlik yo'q. Bu kategoriyadagi shaxslarda nutkni tushunish va undan foydalanish orqada qolib (3-5 yilga kechikib) rivojlanadi, bu sohada to'lik rivojlanish esa cheklangan. Ko'pincha nutq qo'pol nuqsonlar bilan kechadi. So'z boyligi kam, u ko'prok kundalik hayotda qo'llaniladigan so'z va iboralardan iborat.

Aqli zaiflikning bu darajasidagi bolalarning deyarli barchasida harakatlar koordinatsiyasi, aniqligi va su'rati buzilgan bo'ladi. Harakatlar sekinlashgan, no'noq, bu narsa yugurish mexanizmining shakllanishiga va sakrashni o'rganishga to'skinlik kiladi. Aqli zaif bolalar hatto o'smir bo'lganlarida ham berilgan harakat holatga qiyinchilik bilan kiradilar va uni bir necha soniyadan ortiq ushlab tura olmaydilar. Ular bir harakatdan boshqasiga o'tishga qiynaladilar. Ba'zilarida harakatlanish rivojlanmaganligi harakatlarning bir xilligida, ularning su'rati sekinligida, sustlik, noqulaylikda namoyon bo'ladi. Boshqalarida esa ortiqcha harakatchanlik maqsadga nomuvofiqlikda, tartibsizlikda, harakatlar koordinatsiyalanmaganlikda namoyon bo'ladi.

O'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish ko'nikmalari yaxshi rivojlanmagan. Motorika rivojlanishning qo'pol nuqsonlarida bu ko'nikmalar shakllana olmaydi. Ko'pincha barmoqlarning differensiyalangan nafis harakatlarini talab kiluvchi ko'nikmalar: oyoq kiyim ipini bog'lash, tugmalarni qadash, kiyimdagi bog'ichlarni bog'lashni o'zlashtirish qiyinchiliklar tug'diradi. Ba'zi bolalar butun umri davomida maishiy ishlarda nazorat va yordamga muhtoj buladilar.

Bunday bolalarning barchasida diqqat buzilgan. Bolalarni biron faoliyatga jalb qilish mushkul, ular birpasda chalg'ib ketadilar. Faol diqqatning sustligi har qanday, xattoki eng sodda maqsadlarga erishishga to'skinlik qiladi. Shunga ko'ra o'yin faoliyati ham qiyinlashadi.

O'rta darajadagi aqli zaif shaxslarda ma'lumotlar va tasavvurlar zahirasi juda kam. Tarqoq tushunchalar hosil bo'lishi umuman yo'q yoki keskin chegaralangan. Idrok va xotiraning rivojlanganligi kuzatiladi.

Maxsus ta'lim dasturlari ularning cheklangan salohiyatini rivojlantirish va ba'zi asosiy ko'nikmalarni o'zlashtirish imkonini beradi. Ular egallagan bilimlarini qiyinlik bilan, ko'pincha mexanik tarzda, yodlangan andoza kabi qo'llaydilar.

O'rta darajadagi aqli zaif odamlar yetuklik yoshida sokin, boshqarilishga moyil bo'ladilar, imkoniyatlari darajasida vazifalar qo'yilganda va malakali nazorat (doimiy kuzatuv va ko'rsatmalar) ta'minlanganida oddiy amaliy mehnat kila oladilar.

Bunday odamlar, umuman olganda, jismoniy faol va ularning ko'pchiligida ijtimoiy rivojlanish belgilari mavjud.

Nutqning rivojlanish darajasi turlicha: ba'zilar sodda suhbatlarda ishtirok eta olsalar; boshqalari – faqatgina o'zlarining birlamchi ehtiyojlari (ovqatlanish, kiyinish, himoya qilish)ni ifodalash uchun yetarli bulgan so'z boyligiga ega bo'ladilar. Ba'zilar nutqni hech qachon o'zlashtira olmasalar-da, oddiy ko'rsatmalarni tushunadilar va ba'zi qo'l harakat ishorasining ma'nosini o'rgana oladilar.

Bolalarda autistik alomatlar yoki rivojlanishning boshqa umumiy buzilishlari namoyon bo'lishi mumkin. Ularning ba'zilar mexribon va xushmuomala bo'lishadi. Boshqalari – jaxldor, g'azabnok. Yana boshqalari – qaysar, yolg'onchi, dangasa, impulsiv (kutilmagan) ishlar qilishga moyil bo'ladilar.

Aqli zaiflik ko'pincha oyoq-qo'l, panjalar, barmoqlar, bosh, teri, ichki a'zolar, jinsiy a'zolar, tish, yuz, ko'z, quloqlar rivojlanishidagi buzilishlar bilan birga kechadi.

O'rta darajadagi aqli zaif kattalar ularning individual va shaxsiy sifatlarini inobatga olgan xolda doimiy kuzatuv va yo'l-yo'riq ostida oddiy, malaka talab qilmaydigan ishlarni bajara oladilar (ayniqsa, qishloq xo'jalik ishlari bilan band bo'lgan joylarda). O'rta darajadagi aqli zaiflar ijtimoiy himoya va yordamga muhtoj bo'ladilar.

F72. Og'ir darajadagi aqli zaiflik

Og'ir darajadagi aqli zaiflikda tafakkur nafakat o'ta konkret, rigid, balki umulashtirishdan qobiliyatidan umuman shakllanmaydi. Ularning ko'pchiligida motor funksiyalarining rivojlanmaganligi, koordinatsiya buzilishi va boshqa birgalikda kechuvchii patologiyalar yaqqol namoyon bo'lishi kuzatiladi.

Bu shaxslar o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini katta qiyinchiliklar bilan o'zlashtiradilar. Ularning bir qismi xatto tugma qadash va bog'ichlarni bog'lashni xam o'rgana olmaydilar.

Og'ir darajadagi aqli zaif bolalarning ta'limi o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish ko'nikmalarini mashq qilish va atrof-muhitda mo'ljal olishni o'rganish, muloqotni rivojlantirish bilan cheklanib qoladi.

Nutki aggramatizmlar, tovushlarni talaffuz qilishdagi kamchiliklarga ega, so'z boyligi kam va biron faoliyatni tashkil qilish uchun yetarli emas.

Rivojlanishning orqada qolishining og'ir darajasidagi bolalar mustaqil harakatlana olishlari, nutqni muloqot vositasi sifatida minimal tarzda qo'llashlari,

ularga yaxshi muomalada bo'ladigan odamlarni ajrata olishlari mumkin, bundan tashqari ularda hissiyotlarni ijtimoiylashtirish elementlari mavjud. Maxsus ta'lim berilganda ularning ba'zilari maishiy o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishning qiyin bo'lmagan ko'nikmalarini, eng sodda qo'l mehnatini o'zlashtirishlari mumkin. Ular faqatgina elementar mehnat jarayonlarini o'zlashtira oladilar.

Shuni yodda saqlash muhimki, rivojlanish ortda qolishining og'ir ko'rinishi bilan xastalangan bolalar keyinchalik o'xshash vaziyatlarda qo'llashlari mumkin bo'lgan ko'nikmalarni tushunishlari va rivojlantirishlari uchun ularga o'rgatlayotgan narsani bir necha bor takrorlash kerak.

Odatda intellektual buzilishlar yaqqol nevrologik patologiyalar: falajlik, parezlar bilan birga kechadi. Ularda skelet, bosh suyagi, qo'l-oyoq, teri va ichki a'zolarining rivojlanishini buzilishi, displastik tana tuzilishi kuzatiladi.

Bu patologiyaga ega odamlarga doimiy yordam va qo'llab-quvvatlash talab qilinadi.

F73. Chuqur darajadagi aqli zaiflik

Bu bolalarda qo'yiladigan talablar yoki ko'rsatmalarni tushunish yoki bajarish qobiliyati cheklangan. Ularda diqqat, idrok, xotira rivojlanmagan. Tafakkurning elementar jarayonlari mavjud emas. Ko'pincha nutq o'rniga alohida tushunarsiz tovushlar yoki o'zlari ma'nosini tushunmaydigan so'zlarni qo'llaydilar.

Bunday bolalarning ko'pchiligida motorikaning og'ir buzilishlari kuzatiladi, ular butkul harakatsiz yoki harakatlari keskin chegaralangan bo'ladi, siydik va axlatni ushlab tura olmaydilar, ular bilan fakat rudimentar shaklda muloqot qilish mumkin. Ular o'zlarining asosiy ehtiyojlari haqida qayg'ura olmaydilar yoki bu xususiyat juda sust, va doimiy yordam va qo'llab-quvvatlashga muhtojlar.

Exhtiyoj va harakatlar juda sodda, xarakat reaksiyalari – tartibsiz, maqsadga yo'naltirilmagan, stereotip u yoqdan bu yoqqa qimirlash, tashqi sababsiz qo'zg'olish kuzatiladi.

Bulardan eng og'irlari yig'lamaydi, kulmaydi, atrofdagilarni tanimaydi. Hech narsa e'tiborlarini torta olmaydi. Ular fazoda mo'ljal olishga qiynaladilar. Faqatgina og'riqdan ta'sirlanadilar. Yuz ifodasi ma'nosiz. Iste'mol qilsa bo'ladigan va iste'mol qilsa bo'lmaydigan narsalarni ajrata olmaydilar. Nutq va imo-ishorani tushunmaydilar. G'azab affektlari, o'ziga zarar yetkazishga intilish kuzatiladi.

Birok bunday bolalar bilan ishlansa, ularda tovushga, yorqin yorug'lik va rangga, harakatlanayotgan obyektlar va boshqa ta'sir qiluvchilarga e'tiborni tarbiyalashda ba'zi yutuklarga erishish mumkin.

Tekshirish savollari

1. «Psixik va jismoniy rivojlanishda nuqsonga ega bo'lgan bolalar diagnostikasi» kursining vazifalari nimalardan iborat?

2. «Psixik va jismoniy rivojlanishda nuqsonga ega bo'lgan bolalar diagnostikasi» kursining ahamiyati nimada?
3. Ushbu kursning mazmuni nimalardan iborat?
4. «Psixik va jismoniy rivojlanishda nuqsonga ega bo'lgan bolalar diagnostikasi» kursi boshqa qaysi fanlar bilan bog'liq?
5. «Aqli zaiflik» tushunchasiga izoh bering.
6. Aqli zaiflikning etiologiyasi qanday?
7. Aqli zaiflikning qanday darajalarini bilasiz?

Tayanch tushunchalar

ETIOLOGIYA – kasalliklarining kelib chiqish sabablari va sharoitlari.

OLIGOFRENIYA – (grekcha olydos – kam. phsen - aql) markaziy nerv sistemasining jarohatlanishi natijasida (embrionlidan to 1,5-2 yoshgacha) psixik faoliyatning murakkab formalarini rivojlanmay qolishi.

ENDOGEN – genetik.

EKZOGEN – tashqi.

AQLI ZAIFLIKNING KLINIK TAVSIFI

Aqli zaiflik deganda bosh miyaning erta jarohatlanishi yoki organik rivojlanmaganlik bilan bog'liq bo'lgan ruhiy va birinchi navbatda aqliy buzilishni tushunish kerak. Og'ir darajadagi aqli zaif bolalar umuman maktab bilimlarini va malakalarini egallay olish qobiliyatiga ega emaslar.

Aqli zaiflikning klinik-psixologik ko'rinishida asosiy buzilishi bo'lib bilish faoliyatining yaqqol yetishmasligi xisoblanadi. U ongning pastligi, umumlashtirish jarayonining shakllanmaganligi, psixik jarayonning marg'un bo'lmaganligi, xotiraning yetarli bo'lmashligi, diqqat va boshqa qator funksiyalardagi kamchiliklar borligi bilan xarakterlidir.

Aqli zaiflik uchun nutqning rivojlanmaganligi xarakterlidir. Aqli zaiflik turli etiologiyaga ega, u markaziy nerv sistemasining genetik jarohatlanishi, ichki patogen ta'sirlar, tug'ruq paytidagi jarohatlar, asfiksiya, infeksiyaning bola miyasiga ta'siri, intoksikatsiya, jarohat va boshqalar bilan belgilanadi. Aytilganlardan kelib chiqqan holda aqli zaiflikka og'ir pedagogik qarovsizlikni kirgizish mumkin emas. Chunki uning ko'rinishlari yuqorida ko'rsatilgan mezonlarga o'xshab aqli zaiflikka olib kelmaydi (aqliy nuqsonning mavjudligi, bilish qobiliyatining pasayishi, aqliy funksiyalarning organik yetishmasligi hamda rivojlanishning biologik etiologiyasi).

Shuningdek, aqli zaiflikka samotogen, psixogen, serebral, konstitutsional ko'rinishdagi psixik rivojlanishning orqada qolishini kiritib bo'lmaydi. Chunki bu shakllarning ijobiy dinamikasi xuddi yuqoridagi kabi aqli zaiflikning mezonlariga javob bermaydi. Aqli zaiflikning asosiy shakllarining keng tavsifi jarohatlanishning

patogenezi va zararning vaqtinchalik ta'siri bilan uzviy bog'liq. Ontogenezning erta bosqichida (1,5-2 yoshgacha) markaziy nerv tizimiining zararlanishida birinchi navbatda qobiq sistemasining shakllanishi zararlanadi. Zararlanishning morfologik ko'rinishida va ruhiy nuqsonning klinik ko'rinishida rivojlanmaganlik ustunlik qiladi. Bu hollarda gap oligofreniyaning turli variantlari haqida boradi. Katta yoshdagi zararning ta'sirida, bosh miya qobiq tizimining yetilish vaqtida nerv sistemasining morfologik va klinik ko'rinishidagi jaroxatning ko'rinishi ustunlik qiladi. Bu hollarda demensiyaning turli shakllari haqida gap boradi.

Aqli zaiflikning klinik shakllari

Oligofreniya

«Oligofreniya» atamasi (aqli kamlik) qator kasalliklar yig'indisi bo'lib, quyidagi asosiy ko'rsatmalar bilan xarakterlanadi.

1. Umumiy ruhiy rivojlanmaganlikning qaytmas ko'rinishi.
2. Intellektual nuqsonning tuzilishida mavhum tafakkurning zaifligi.
3. Progridiyentlikning yo'kligi.

Oligofreniya etiologiyasi

Oligofreniya sabablari turli xil. Oligofreniya etiologik belgilari bo'yicha 2 ta asosiy guruhga ajratiladi.

1. Nasliy patologiya bilan bog'liq yoki oilada mavjud bo'lgan yoki shu indvidda kelib chiqqan endogen omillar bilan belgilanadi.

2. Ekzogen omillar (infeksiyalar, intoksikatsiyalar), , homilalik, postnatal va ontogenezning erta bosqichlarida ta'sir qiluvchi infeksiyalar, miya jarohatlari, intoksikatsiyalar.

Tekshirish usullarining turli xillari shuni ko'rsatdiki, nerv sistemasi jarohatlanishining genetik sabablariga ko'proq ahamiyat berish kerak, chunki hozirgi vaqtda aqli zaiflik kelib chiqishiga ko'pincha shularga bog'liq. Aqli zaiflikning genetik shakllariga turli xildagi xromosomalar anomaliyalari bilan bog'liq bo'lgan oligofreniyalar kiradi. Xromosomalar anomaliyalariga katakchalaridagi xromosomalar sonining o'zgarishi, mozaik shakllarda bo'lishi (xromosomlarning katakchalarining faqat bir qismidagina o'zgarish bo'ladi), xromosoma strukturasining buzilishi, xromosomaning bir qismining yo'qolishi (deletsiya), 1 xromosomaning 2 xromasomaga qisman kirishi (translokatsiya), xromosoma shakllarining turli xil o'zgarishlari kiradi. Xromosomalar anomaliyalarning sabablari turli xil va ular to'liq o'rganilmagan. Bularga ota-onalarning generativ hujayralarining to'liq rivojlanmaganligini ham (xromosomalarining noto'g'ri to'plami, ularning «qarishi», kimyoviy moddalar bilan zaharlanishi, surunkali kasalliklar, radiatsiya orqali) kiritish mumkin.

Ota-onalarning jinsiy hujayralarining to'liq rivojlanmaganligi natijasida xromosomalarning bo'linishi davrida xromosoma anomaliyalarini kelib chiqishga sabab bo'ladi. Daun kasalligining kelib chiqishida 21-juftlik xromosomada trisomiya bo'lib (ba'zida mozaik shaqlida bo'ladi) yoki translokatsiya kuzatilib, ko'proq ayol kishining katta yoshda bo'lganligiga ham bog'liq bo'ladi. Daun kasalligi oligofreniyada ko'p kuzatilib, xromosomalar anomaliyasiga bog'liq bo'ladi.

Oligofreniya keltirib chiqaruvchi xromosomalar anomaliyasida shuningdek, jinsiy xromosoma aberratsiyasi muhim o'rin tutadi (Shershevskiy – Terner, Klaynfelter sindromlari va boshqa jinsiy xromosomalar anomaliyalari). Shuni esdan chiqarmaslik kerakki, jinsiy xromosomalar anomaliyasi doimo ham aqli zaiflikka olib kelavermaydi. Klaynfelter sindromida ko'pincha oligofreniya kuzatiladi.

Enzimopatiya – turli fermentlarning yetarli bo'lmaganligi natijasida modda almashinuvida buzilish bo'lgan oligofreniyalar ham genetik sabablarga kiradi. Hozirgi vaqtda modda almashinuvi buzilishi natijasida kelib chiqqan aqli zaiflik ko'plab uchramoqda (fenilketonuriya, galaktozemiya, gistidinemiya, gistidinuriya, tirozenimiya, gomotsistinuriya, argininuriya, prolinuriya, fruktozuriya, sukrozuriya, gargoilizm, progeriya va hokazo). Bular orasida fenilketonuriya ko'proq uchraydi. Bu kasallik bilan tug'ilganlarda ma'lum fermentlar yuqligi natijasida organizmda toksinlar (zaharli moddalar- fenilalanin, gistidin, arginin, leysin) yig'ilishiga olib keladi bolalar miyasini zaxarlaydi. Bunday buzilishlar kator aqli zaiflikning og'ir formalariga olib keladi. Ular patogenezi aniqlashda terapiya po'l keladi (ular patogenezi aniqlash). Enzimopatik kasalliklar turkumiga kiruvchi fenilketonuriya, gomotsistinuriya, galaktozemiya, fruktozuriya va boshqalar qisman davolanmoqda.. Shu sababli yuqoridagi kasalliklarning ko'p qismini shartli oligofreniya guruhga kiritamiz.

Bir qator genetik kasalliklar xolatida nasliy kamchiliklar rivojlanishi natijasida zaiflik bilan bir qatorda yurak-tomirlari, teri suyak, tomir sistemasi, ko'rish, eshitish, organlari kamchiliklari ham birga kelishi mumkin. Kruzonning miya dizostozi, Aper, Kornelin de Lange Rubinshteyn – Teybi sindromlari, "elf yuzi"- bu kasalliklarda oligofreniya miya-yuzning turli disploziya kasalliklari bilan birga keladi. Oligofreniyaning yuzaga kelishida naslning poligon tipi katta rol o'ynaydi. Bu kasallikda bolada ota-onalardan olingan patologik (kamchilik) omillar yig'ilmasi bo'ladi. Bu holat aqli zaiflikning yengil darajasini keltirib chiqadi, degan fikrlar ham mavjud.. Oligofreniyaning genetik formolari, autosom xromosoma anomaliyasi, enzimopatik genetik mutatsiyasidalarda ko'pincha aqli zaiflikning og'ir formalarini yuzaga keladi.

Oligofreniyaning *ekzogen* formasiga –homila yoki bolaning miyasiga tashqi salbiy omillarning ta'siri natijasida nerv sistemasining rivojlanmaganligi holati kiritiladi. Bularga homilaning ona qorni vaqtidagi shikastlanishi, turli infeksiyalar

(toksiplazmoz, sifilis) kirib, surunkali, boshqalari o'tkir hisoblanadi (onaning qizalik, gripp, epidemik parotit, infeksiyon gepatit, suv chechak va boshqa yuqumli kasalliklar). Ona organizmining akkogol ichimliklar (alkogolli embriopatiya), ximiyaviy moddalar bilan zaharlanishi, jumladan dorilar bilan (antibiotik, sulfanilamid preparatlar, barbituratlar, xinin, gormonlar va hokazo) . radioaktiv, rentgen nurlari) oligofreniyani keltirib chiqarishi mumkin. Bundan tashqari onaning turli endokrinologik kasalliklari xam (diabet, bukoq, gipofiz) patogen rol o'ynaydi. Homiladorlikdagi toksikozlar, vitamin almashinuvchi buzilishi ham ta'sir etadi. Bundan tashqari ona organizmidagi yurak, qon sistemasi, o'pka, jigar, buyraklardagi yetishmovchiliklar xam ta'sir etadi. Ona bilan homilaning qonlarining rezus omil bo'yicha to'g'ri kelmasligi ham muhim ahamiyat kasb etadi, Homilaning uzoq vaqt gipoksiyada bo'lishi — kislorodning surunkali yetishmasligi ham miyaning jarohatlanishiga, miya shakllanishi uchun muhim bo'lgan jarayonning buzilishi xolatlari ko'p kuzatilmoqda.

Bunday jarohat yuz berishida jaroxat davri katta rol o'ynaydi: xomilaning dastlabki 3 oyi xavfli hisoblanib, bu davrda asosiy organizmning muhim sistemalari, birinchi navbatda miya rivojlanishi ro'y beradi.

Oligofreniyaning kelib chiqishiga sabablaridan yana biri tug'ish davridagi kamchiliklar: infeksiya (listerioz), tug'ish davridagi jarohat, asfiksiya yoki unga o'xshash holatlar ham kiradi.. Oxirgi vaqtda bu omillarning etiologik roli qisqarmoqda..

Oligofreniyaning ekzogen formasiga markaziy nerv sistemasining erta postnatal (tug'ilishdan keyin 1,5-2 yoshda) infeksiyalar, intoksikatsiyalar va travmalar natijasida jarohatlanishi bilan bog'liq bo'lgan psixik rivojlanmay qolish variantlari ham kiradi. Bunga ko'proq turli etiologiyali meningit, ensefalit, meningo-ensefalitning neyroinfeksiyalar, og'ir kechadigan umumiy somatik kasalliklarning (qizamiq, skarlatina, parotit, dizenteriya) og'ir asoratlari sifatida fikr yuritiladi. Bosh miya suyagi va bosh miya jarohatlari ustida alohida to'xtalib o'taish zarur. Bu jaroxatlar patogenezida gidrotsefaliya alohida o'rin tutadi.

Oligofreniyaning etiologiya bo'yicha aralash formalari kelib chiqishi bo'yicha ko'proq noaniqliklarga olib keladi (endogen - ekzogen). Bu kasallikning ma'lum qismi nasliy faktorlar asosida bo'ladi,, biroq ba'zida ekzogen zararlanish usutnlik qilish ham mumkin. Oligofreniyaning etiologiya bo'yicha aralash formalariga kraniostenoz, mikrotsefaliya, gidrotsefaliyaning bir kator formalari,, gipotireoid formalari (kretinizm) kiradi.

Oligofreniyaning asosiy etiologik omillari ana shulardirlarga ega bo'lmaganlik kiradi.

Oligofreniyaning umumiy kliniko-patogenetik qonuniyatlari

Yuqoridagi aytib o'tilganidek, oligofreniyada rivojlanishning buzilishlarining o'ziga xosligi serebral tuzilmalarning umumiy rivojlanmaganligi bo'lib, ontogenez buzilishi, qobiq sistemasi qiyin va kech shakllanishi, birinchi navbatida peshona qismining po'stlog'i kech shakllanishi bilan xarakterlanadi.

Patogeneznining bu o'ziga xoslik tomoni «nuqsonning kliniko-psixologik tuzilishi»ni aniqlab beruvchi ko'rsatkich bo'lib, uni ikki omilga asoslanadi: miyaning va umuman organizmning total va iyerarxik rivojlanmaganligidir.

Totallik -avvalo barcha nerv psixik funksiyalarning quyidan boshlab (motorika, sodda hissiyotlar) yuqoriga qarab, bilish jarayonlarining organik rivojlanmaganligida namoyon bo'ladi.

Oligofreniyada bilish faoliyatining rivojlanmaganligi mantiqiy fikrlashning sustligi, psixik jarayonlar sur'atining sekinlashganligi, idrokning yetishmasligi, motorika, diqqat, nutqning rivojlanmaganligi, hissiy doiraning, shaxsning shakllanmaganligi bilan bog'liq. Uning xarakatini, o'rin almashinish jarayonini, kabul qilish motorikasini eslash qobiliyatini, diqqatini, nutqini, emotsional xolat shakllanmaganligini yuzaga keltiradi.

Mantiqiy fikrlashning rivojlanmaganligi avvalo umumlashtirish qobiliyatining zaifligi, har qanday hodisaning ma'nosini tushunishdagi qiyinchiliklardan kelib chiqadi. Ko'chma ma'noli so'zlarni tushunib yetish qobiliyati deyarli yo'q. Bilish faoliyatida mavhum bo'lmagan, aniq bog'lanishlar yetakchi bo'ladi. Predmet – amaliy fikrlash ham cheklangan xarakterga egadir. Predmetlar va borliqni taqqoslash faqat tashqi belgilar asosidagina amalga oshiriladi.

Bilish faoliyatining oliy shakllarining rivojlanmaganligi nutqning shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Nutqning rivojlanmaganligi darajasi ko'pincha intellektual nuqson darajasiga bog'liq bo'ladi. So'zlarning mazmunini tushunishda qiyinchiliklar kuzatiladi. Aniq sharoitga bog'liq bo'lmagan so'zlarni tushunmaydilar yoki qisman, qiyinchiliklar bilan tushunadilar. So'z boyligi ayniqsa, faol lug'at cheklangan, jumlar kambag'al bo'lib, bog'lovchi, aniqlovchilar kam ishlatiladi. Nutqning grammatik tuzilishi buzilgan. Talaffuzda kamchiliklar ko'p uchraydi. Biroq oligofreniyaning ba'zi formalarida, ayniqsa gidrotsefaliya bilan bog'langan formalarida murakkab nutqiy shtamplar uchraydi, bu shtamplar taqlid qilishga moyillik va mexanik xotiraning yaxshiligi natijasida kelib chiqadi.

Oligofreniyada rivojlanmay qolishning asosiy xususiyatlaridan biri - bu psixik jarayonlarning inertligidir. Fikrlash kobiliyatining su'rati sust bo'ladi. Bir ish faoliyatidan ikkinchisiga o'tish jarayoni qiyin kechadi. Ixtiyoriy diqqatning zaifligi xos bo'lib, bola tez chalg'iydi.

Xotiraning yetishmovchiligi elab qolishda ham, shuningdek, qayta eslashda ham namoyon bo'ladi. Yangi narsani eslab qolish qiyin kechib, bir necha marta takrorlashdan so'ng ham mushkul bo'ladi.

Oligofreniyada sezish a'zolarining birlamchi jarohatlanishi bo'lmasa ham, idrok qilish to'liq bo'lmay, atrofda haqiqatni yetarlicha aks ettira olmaydi.

Hissiy- irodaviy doiraning rivojlanmay qolishi ham oligofreniya uchun xosdir. Hislarning bir xilligi va differensiyaning kamligi, kechinmalarning yo'qligi bilan yoki kambag'alligi, intilishning sustligi kuzatiladi. Hissiy reaksiyalar asosan bevosita ta'sirlagichlar asosida yuzaga keladi.

Hissiy doiraning rivojlanmay qolganligi psixik faollikning sustligi, atrofga bo'lgan qiziqishning yetarlicha bo'lmasligi tashabbusning, mustaqillikning yo'q bo'lishiga olib keladi. Shu bilan birga, affekt yoki moyillikni bosa olmaslik ko'pincha arzimagan sabablarga ko'ra impulsivlikni, affektiv reaksiyalarni (jahlni birdaniga va tez chiqishi, tajovuzkorlikni) yuzaga keltiradi.

Motorikaning rivojlanmay qolishi harakat doirasidagi birlamchi buzilishlar bo'lmaganida ham kuzatiladi. Bir xildagi, qo'pol, ritmsiz, beo'xshov harakatlar bilan bir qatorda, maqsadsiz, umumiy harakatlanishdagi bezovtaliklar ham namoyon bo'ladi.

Oligofren bolalar faoliyat darajasi avvalo intellektual nuqson darajasi hamda hissiy-irodaviy doiraning xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq. Oligofreniyaning yengil darajasida oddiy mehnat ko'nikmalariga egallab olishga qobiliyati mavjud bo'ladi. Oligofreniyaning og'ir darajalarida faoliyat xaqida faqat shartli ravishda gapirish mumkin bo'lib, bu instinktiv ehtiyojlarni qondirishda namoyon bo'lishi mumkin.

Oligofreniyaning ikkinchi muhim belgilaridan biri-- bu psixik rivojlanmaganlikning *iyerarxligidir*. Bu oligofreniyaning murakkablashmaganligida har qanday teng sharoitda idrok, xotira, nutq, hissiy doira, motorikaning rivojlanmaganligi doimo tafakkurning yetishmovchiligiga ko'ra kamroq namoyon bo'lishida kuzatiladi. Oligofreniyaning yengil formalarida ko'pincha alohida psixik funksiyalarning saklanganligini haqida gapirish mumkin. Tafakkurning oliy formalarini rivojlanmaganligi esa oligofreniyaning asosiy belgisidir.

Bu qonuniyat har bir psixik funksiyaning tuzilishida ham aks etadi. Xullas, oligofreniyada idrokda, nutqda, xotirada, hissiy doirada va hatto motorikada doimo mavxumlashtirish va umumlashtirish funksiyasiga bog'liq daraja rivojlanmay qolgan, buzilgan bo'ladi.

Bu nutqning rivojlanmay qolganligida yaqqol ifodalanadi. Hatto grammatik qurilish saqlanib qolganida va yetarlicha lug'at boyligi mavjud bo'lganida ham (masalan, peshona qismi oligofreniyasida) nutqda umumlashtirish funksiyasi rivojlanmay qolgan bo'ladi.

Passiv diqqat faol, maqsadga yo'naltirilgan diqqatga qaraganda ancha saqlangan bo'ladi.

Mexanik xotira yaxshi bo'lsada, ammo doimo mazmunli, ma'noli xotiraning rivojlanmaganligi kuzatiladi. Predmetlarning tashqi belgilar xotirada yaxshiroq saqlanib qoladi. Ichki bog'lanish orqali elementlari umumlashgan hodisalarni eslab qolish va esga tushirish ancha murakkab bo'ladi.

Tafakkurga qaraganda birmuncha saqlanib qolgan idrokda idrok etilayotganlarni analiz va sintez qilish bilan bog'langan komponent buzilgan bo'ladi.

Hissiy –irodaviy doirada ancha murakkab bo'lgan hislarning rivojlanmay qolganligi kuzatiladi. Hissiy reaksiyalarning noadekvatligi ko'pincha muhimini ikkilamchi, ko'shimchadan ajratishda namoyon bo'ladi. Bilish faoliyatida qiziquvchanlik va intilish bilan belgilanadigan hislar (perejivaniya, kechinmalar) shakllanmagan yoki juda zaif bo'ladi. Ammo, shu vaqtning o'zida aqli zaiflikning yaqqol ifodalangan formalarida ham oddiy ehtiyojlar, aniq vaziyat bilan bog'liq hislar saqlangan bo'ladi, masalan, biror shaxlarga bo'lgan hamdardlik, xafa bo'lish, uyali sh kabilar.

Oligofreniya tizimi

Oligofreniya etiologiyasining turli-tumanligi, uning klinik formalarining polimorfizmi genetika psixiatriya, defektologiya, psixologiya nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda uning klassifikatsiyasi variantlarini yuzaga kelishiga olib kelgan. Aqli zaiflikning namoyon bo'lish darajasiga ko'ra klassifikatsiyasi (tasnifi) engil, o'rta, og'ir va chuqur) bilan tanishib chiqdik. Psixologik yondoshishidan kelib chiqqan ko'pgina chet el klassifikatsiyasi intellektual rivojlanmaganlik darajasi aqliy qobiliyatining ma'lum koeffitsientiga (IQ) asoslangan. Nuqsonning kelib chiqishi, tuzilishi, intellektning saqlangan zvenolarining e'tiborga olinmasligi bu usuldan foydalanib tashxis qilish va o'qitishning mos usullarini tanlashda qiyinchiliklar tug'diradi.

So'ngi vaqtlarda qator tabiiy fanlarning rivojlanishi natijasida oligofreniyaning etiologiyasi va patogenezi xaqidagi ma'lumotlar ko'payib, etiopatogenetik tamoyillar asosidagi oligofreniyaning klassifikatsiyasi katta o'rin egallab bormoqda. G.E.Suxareva klassifikatsiyasi eng keng tarqalgan hisoblanadi. U tomonidan oligofreniyaning qo'yidagi formalari ajratib ko'rsatilgan:

1. Endogen tabiatli oligofreniya: a) daun kasalligi; b) xaqiqiy mikrotsefaliya; v) moddalar almashinuvining tug'ma buzilishi asosidagi oligofreniya; g) teri va suyak buzilishlari bilan birgalikda kelgan oligofreniya.

2. Embrio va fetopatiyalar: a) ona homiladorlik vaqtida qizamiq bilan og'rishi natijasidagi oligofreniya; b) boshqa viruslar natijasida oligofreniya (gripp, parotit, yuqumli gepatit); v) toksoplazmoz va listerioz natijasidagi oligofreniya; g) tug'ma sifilis asosidagi oligofreniya; d) ona organizmda zaxarlovchi omillar va gormonal

buzilishlar natijasidagi oligofreniya; d) chaqaloqning gemolitik kasalligi natijasidagi oligofreniya.

3. Tug'ilishi hamda 2 yoshgacha davridagi turli ta'sir natijasidagi oligofreniya: a) tug'ma jarohat va asfiksiya bilan bog'liq oligofreniya; b) ilk rivojlanish davrida bosh miyaga jarohat olish natijasidagi oligofreniya; v) ilk rivojlanish davrida meningit, meningoensefalit, ensefalit bilan og'rishi natijasidagi oligofreniya.

M.S.Pevzner tasnifida asosan intellektning buzilishiga tavsif berish bilan bir qatorda neyrodinamik, psixopatologik va boshqa buzilishlar differensiyalanib, ish qobiliyati va bilish faoliyatiga turlicha ta'sir eta oladigan boshqa buzilishlar ham ko'rsatib o'tilgan.

Psixologo-pedagogik korreksiya uslublarni differensiyalash maqsadida sistematik oligofreniyaga bunday yondoshish unumli bo'ldi.

M.S.Pevzner oligofreniyaning quyidagi asosiy formalarini ajratdi:

- 1) oligofreniyaning engil formasi;
- 2) **neyrodinamik buzilishlar bilan murakkablashgan oligofreniya;**
- 3) psixopat xulq xususiyatiga ega bo'lgan oligofreniya;
- 4) turli analizatorlar buzilishi natijasidagi oligofreniya;
- 5) miyaning peshona qismidagi kamchiliklar natijasidagi oligofreniya. Quyidagi oligofreniyaning klinik shakllari asosan shu klassifikatsiyaga asoslangan.

Oligofreniyaning og'ir bo'lmagan shakli

Oligofreniyaning og'ir bo'lmagan shaklining klinik ko'rinishi ham statik, ham dinamikada yuqorida ko'rsatib o'tilgan turli darajadagi psixik va samotonevrologik cheklanishga ega. Bunda po'stloq analizatorining qo'pol bo'lmagan buzilishlari kuzatiladi.

Bu bolalar odatda muloyim, sokin, tarbiyali, xulqli bo'ladi. Ular qobiliyatiga mos ish bilan shug'ullanganlarida diqqatli, tashkiliy bo'ladilar. Ular oila a'zolariga, o'qituvchilariga, tengdoshlariga o'ta bog'langan bo'ladilar, odatda uy ishlariga, jon dili bilan yordam beradi. Maktabdagi yutuqlaridan quvonadi, kamchiliklaridan kuyunadi. Ular tortinish, uyalishni biladilar. Hissiy doiraning ma'lum darajada saqlanganligi, ularga sharoitni tushunishga atrof-muhitga moslashishga, yangi ko'nikmalar hosil qilishga yordam beradi.

Biroq shuni esdan chiqarmaslik kerakki. oligofreniyaning murakkab bo'lmagan darajalarida hissiy doiraning birmuncha saqlanib qolganligi va sodda vaziyatlarni e'tiborga olish, tushunish qobiliyati ko'pincha intellektual nuqsonni yashiradi. Natijada aqli zaiflik maktab yoshiga etganda, umuta'lim maktabida ta'limdagi qiyinchiliklarda namoyon bo'ladi..

Yordamchi maktablarda engil darjadagi murakkablashmagan aqli zaiflik tashxisi bo'lgan bolalar bilim va ko'nikmalarni bema'lol o'rgana oladilar.

Oligofreniyaning og'ir bo'lmagan formasida nevrologik buzilish, tana displaziyasi oligofreniya og'ir formasiga nisbatan kamroq ko'rinishga ega bo'ladi.

Neyrodinamik buzilishlar bilan murakkablashgan oligofreniya

Oligofreniyaning neyrodinamik buzilishlar bilan murakkablashgan shaklida intellektual rivojlanmaganlik psixomotor buzilishlar bilan (qo'zg'oluvchanlik yoki tormozlanuvchanlik) birgalikda keladi. Birinchi holatda (qo'zg'oluvchanlikda) intellektual faoliyat, ish kobiliyat, psixik rivojlanish impulsivlik, diqqatsizlik, affektiv ko'rinishlar bilan birgalikda kechadi.

Ikkinchi ko'rinishda (tormozlanishda) intellektual rivojlanmaganlik harakatlardagi tormozlanuvchanlik, hissiy to'htalish bilan birgalikda keladi. Bu bolalarda ishlash kobiliyatining susayishi serebrastenik buzilish bilan bog'liq bo'lib, tez charchash, bosh og'rig'i, vegetativ distoniya ko'rinishi, nevroz sifat xafachilik kuzatiladi.

Neyrodinamik buzilish oligofreniyaning turli etiologiyalarida kuzatilishi mumkin. Bu xolat ko'proq oligofreniyaning tug'ma jarohat va asfiksiya, bolalik vaqtida og'ir infeksiya bilan og'rganlik shakllarida uchraydi. Bunda gap psixik jarayonning og'ir buzilishi, fikr tarqoqligi, umumiy psixik shu bilan birga motorikaning buzilishlarini bir- biri bilan uyg'unlashib kelganligi ustida bormoqda.

Psixopatiyaga o'xshash buzilishlar natijasidagi oligofreniya

Psixopat buzilishlar natijasidagi oligofreniyalarda psixik rivojlanmaganlik yaqqol ifodalangan affektiv buzilishlar bilan uyg'unlashib keladi. Moyilliklarning buzilishlari (jinsiy, yeb to'ymaslik, daydishga. o'g'rilik moyillik) kuzatiladi. Oligofreniyaning bu turi postnatal buzilishlar natijasida kelib chiqib meningoensefalitlar, meningitlar asoratlari bo'lishi mumkin.

Tutqanoq natijasidagi oligofreniya

Tutqanoq tutishi bilan murakkablashgan oligofreniyada aqli zaiflik bilan birga turli tutqanoq ko'rinishlari (qattiq yoki nisbatan yengil talvasalar, epileptik ekvivalentlar, absanslar) birga keladi. Oligofreniyaning bu shakl ko'rinishlari ko'pincha tug'ilish davridagi keyingi ilk rivojlanish vaqtidagi infeksiya va jarohatlar natijasida yuzaga kelgan miyadagi chandiqlar asoratidir. Biroq u genetik shartlar asosida tutqanoqqa bo'lgan moyillik ham bo'lishi mumkin.

Peshona funksiyasi buzilishi natijasidagi oligofreniya

Peshona funksiyalari buzilishi natijasidagi oligofreniyada bilish faoliyati maqsadga yo'nalishning keskin buzilishi bilan namoyon bo'ladi. Ba'zi bolalarda bo'shashgan, passiv, xarakatda cheklanganlik, avtomatik itoatkorlik kuzatiladi.

Boshqalarida impulsivlik, qo'zg'oluvchanlik, besabab, maqsadsiz harakatlar, kayfiyatning eyforiya ko'rinishda bo'lishi (doimo xursandlik), barcha ta'sirlarga diqqatning doimiy chalg'ishi xollari kuzatiladi.

Ma'nosiz o'ziga xos nutq, boshqalar gaplarini tushunmasdan, o'ylamasdan takrorlash xollari ham uchraydi.

Shaxsning qo'pol buzilishlari, uyalishning yo'qligi, o'ziga va vaziyatga baxo bera olishning yo'qligi, tanqidsizlik, qo'rquv, arazlash xolatlarining yo'qligi kuzatiladi.

Analizatorlar buzilishi natijasidagi oligofreniya

Ma'lum analizatorlar buzilishi natijasidagi oligofreniyada miyaning umumiy rivojlanmaganligi bilan bir qatorda ma'lum bir zonalar buzilishi ham kuzatiladi. Bunda aqli zaiflik ko'rish, eshitish, nutq, tayanch— harakat v'zoldagi buzilishi birgalikda keladi.

Nutq sistemasining og'ir buzilishi natijasidagi oligofreniyada nutqdagi kamchiliklar ko'pincha psixikaning birlamchi rivojlanmay maskirovka qiladi. Ko'rgazmali qurollarsiz o'tkazilgan nutq yo'nalishidagi topshiriqlar bolalarda katta kiyinchiliklar uyg'otadi, soddaso'zlarni to'g'ri yozishda, bu so'zlarni buzib talaffuz kilinishi, tovush-xarf taxlili jarayonidagi kiyinchiliklar fonematik idrokning rivojlanmaganligi eshtilishi bo'yicha o'xshash tovushlarni ajrata olmaslikda namoyon bo'ladi.

Oligofreniyada bosh miya motor zonasidagi kamchiliklar, intellektual kamchiliklari ko'pincha serebral falajlik ko'rinishlari bilan birgalikda keladi. Harakat analizatorlarida bo'lgan kamchiliklar intellektual nuqsonlardagi o'ziga xoslikni keltirib chiqarib, fazoni idrok etishda, soddahisoblashga doir topshiriqlarni bajarishda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Psixik jaryonlarning buzilishlari ba'zi analizatorlardagi o'zgarish va kamchiliklar bilan uyg'unlashgan holdagi oligofreniyaning etiologiyasi turlichadir.

Bunga moddalar almashinuvi jarayonini buzilishlari bilan bog'liq genetik shakllari, xomilalik davridagi buzilishlar, masalan (rezus omillar), tug'ilishdagi va ilk rivojlanish davridagi jarohatlar kiradi.

DEMENSIYA

Organik demensiya

Organik demensiyaning etiologiyasi oligofreniyaning etiologiyasiga qisman o'xshash bo'ldi. Organik demensiyanikeltirib chiqaruvchi sabablariga bosh miyaning yuqumli, travmatik, intoksikatsiyali jarohatlanishi, markaziy nerv tizimining degenerativ kasalliklari, moddalar almashinuvining buzilishlari kiradi. Demensiyaning patogenezi va klinik namoyon bo'lishi xususiyatlarini aniqlaydigan tafovut sayabiy ta'sir qilish vaqti bilan bog'liqdir. Organik demensiya ko'pincha 1,5-

2 yoshdan so'ng, ya'ni miya tuzilmalarining ko'pgina qismi shakllanib bo'lgan vaqtda bosh miyaning jarohatlanishidan kelib chiqadi. Shuning uchun patogen agent miya tuzilmalarining keyingi shakllanishiga to'sqinlik qiladigan omil bo'lib qolmasdan, balki ushbu tuzilma va unga bog'liq funksiyalarni ham jaroxatlaydi.

Miyaning organik jarohatlanishining asoratlari natijasida (infeksiyalar, intoksikatsiyalar, travmalar) kelib chiqqan rezidul demensiyaning hamda bosh miyada yuz berayotgan organik jarayonlarga (yallig'lanish, degenerativ, atrofik, almashinuv nuqsonlari) ajratadilar. Bosh miyada yuz berayotgan organik jarayonlarga bog'liq demensiya kasallik uchayib psixik degaradatsiyaga olib keladi. avvalgi egallangan malaka va bilimlar yo'qolib boradi.

Organik demensiyaning klinik-psixologik ko'rinishida uni oligofreniyadan farqlaydigan bir qator xususiyatlar mavjud.

Bunda eng avvalo intellektual nuqsonning o'zgacha tuzilishidir. Organik demensiya uchun oligofrenik aqli zaiflikning asosiy belgilarining, ya'ni totallik va rivojlanmay qolishning iyerarxligi xos emasligidir. Demensiya uchun intellektual nuqsonlarning parsialligi xarakterlidir. Jarohatning lokalizatsiyasiga bog'liq bir intellektual funksiyalar ko'proq buzilishi, boshqalari esa nisbatan saqlanib qolishi mumkin. Masalan, travmatik demensiya uchun xotiraning buzilishi; nerv tizimining infeksiyali jarohatlanishiga bog'liq demensiya diqqatning qo'pol buzilishlari xosdir. Oligofreniya uchun xos bo'lgan rivojlanmay qolishning iyerarxligi shunda namoyon bo'ladi, bunda ko'pincha tafakkur umumiy buzilishi emas, balki alohida intellektual funksiyalar, psixik jarayonlarning sur'ati va podvijnost nuqsonlari yaqqol ifodalangan bo'ladi. Masalan, ixtiyoriy xotira, faol diqqatning qo'pol buzilishlari, doimo tashqi ta'sirlarga chalg'ish ko'p namoyon bo'ladi. Ko'pincha oliy po'stloq funktsiyalarining lokal nuqsonlari: ko'ruv – fazoviy sintezning buzilishlari, akustik agnoziya hodisalari kuzatiladi. Ko'pincha nuqsonlarning lokal xarakterdaligi organik demensiya va nutq buzilishlariga ham xosdir (motor, sensomotor alaliya va afaziya). oligofreniyada esa nutqning rivojlanmay qolishi asosan uning kambag'alligi, so'z boyligining kamligi, aggramatizmlar, tovushlar talaffuzining buzilishlarida namoyon bo'ladi. Qoidaga binoan, demensiya oligofreniyaga qaraganda neyrodinamik buzilishlar ko'p namoyon bo'ladi: bular tafakkurning keskin sekinligi. perseveratsiyaga moyillikda ko'rinadi. Umumlashtirishning yetarli darajada emasligi doimo kuzatiladi, ammo yuqorida ko'rsatilgan alohida intellektual funksiyalar ko'proq buzilgan bo'ladi. Tafakkurning nuqsonlari faqatgina umulashtirish funksiyasining zaifligiga emas, balki fikrlarning maqsadga yo'naltirilmaganligi, ketma-ket emasligi yoki istiklarning bo'sh, passivligiga bog'liqdir.

Agar oligofreniyada ensefalopatik (serebrastenik, epileptik, psixopat shakldagi, apatiko-dinamik) buzilishlar faqatgina murakkab formalarida kuzatilsa, demensiya

uchun esa psixomotor qo'zg'oluvchanlik, impulsivlik, harakat stereotiplari bilan ifodalangan psixik zaiflashish yoki aksincha, apatiya, adinamiya xarakterlidir. Demensiya oligofreniyaga qaraganda epilepsiya formasidagi buzilishlar: umumiy va fokal tutqanoqlar, chatak, talvasasiz paroksizmlar ko'p kuzatiladi. Demensiya namoyon bo'lishida ancha og'ir ko'rinishdagi moyilliklar mavjud bo'lgan psixopatlik kabi buzilishlar ham ko'p uchraydi. Affektiv buzilishlar: harakatlar qo'zg'oluvchanligidagi eyforiya, ko'p gapirish, jinnilik qilish yoki gumonsiral bilan disforiya, agressiya (tajovuzkorlikka), jahldorlikka moyilliklar kuzatiladi.

Organik demensiya asosiy nuqsonlar – shaxsning o'zgarishi, tanqidiylikning buzilishidir. Faqatgina ayrim bolalargina o'zlarining nuqsonlarini sezadilar. Ko'pchilik bolalar o'z nuqsonini anglamaydilar. Ular beg'am yoki apatik bo'ladilar, mashg'ulotlarga qiziqmaydilar, baxolarga befarq qaraydilar, kelajakka reja tuzmaydilar. O'z shaxsiga emas, balki atrofdagilarga ham tanqidiy bo'lmalik xos bo'ladi. Ko'pincha bemor sodda real (haqiqiy) vaziyatni ham to'g'ri baholay olishga qodir bo'lmaydi.

Maqsadga intilish, tanqidiylikning yo'qligi, shuningdek yaqqol ifodalangan neyrodinamik va ensefalopatik buzilishlar faoliyat nuqsonlarini chuqurlashtiradi va ular intellektning payayishiga qaraganda qo'pol xarakter kasb etadi. Ta'limdagi samaralilik, sharoit va o'z imkoniyatlariga mos harakat qilish qobiliyatlari hatto yaqqol ifodalangan intellektual rivojlanmay qolganlik kuzatilmaganda ham ancha pasaygan bo'ladi.

Jismoniy jihatdan bemorlarda oligofreniya uchun xos bo'lgan (agarda genetik jihatdan kuchayib ketayotgan kasalliklar bo'lmagan hollarda) gavda tuzilishi va kalla suyagining displaziyasi, turli sistemalar rivojlanishidagi buzilishlar kuzatilmaydi. Ko'p hollarda organik demensiya tashxis qilishda anamnestic ma'lumotlar muhim ahamiyatga ega: bolaning dastlabki va o'z vaqtida to'g'ri rivojlanishi, serebral jarohatlanish simptomlari bilan birga keladigan miya travmasi yoki infeksi mavjudligi, bolaning bilim, ko'nikma, malakalarining yo'qolib borishi, faollik va tashabbusning pasayishi va hk. Nevrologik va ensefalopatik buzilishlarning kechroq qo'shilishi ham demensiya xos bo'ladi.

Epileptik demensiya

Talvasali tutqanoq bilan birgalikda kelgan har qanday aqli qoloqlikni epileptik aqli zaiflik deb ko'rsatib bo'lmaydi. Epileptik demensiya (epileptik aqli zaiflik) faqatgina epileptik kasallikda – miyanini genetik o'rtirilgan, ko'pincha esa tug'ma organik kasalligida kuzatilib uning asosiy simptomlari (belgilari) epileptik tutqanoqlar (changaklar, talvasalar); tafakkurning o'ziga xos xususiyatlari (yoki aqli zaiflik tuzilishining o'ziga xosligida), hssiy-irodaviy doiraning o'ziga xos xususiyatlarida namoyon bo'ladi.

Epileptik aqli qoloqlik organik demensiyaning variantini hisoblanadi va shuning uchun ko'p jihatdan unga o'xshaydi, ammo bir qator belgilari bilan farqlanadi. Masalan, epileptik aqli qoloqlikda intellektual nuqson tuzilishida tafakkurning (fikrlashning) qiyinligi ustun turadi. Epileptik demensiya uchun nutqning, o'qish, yozish va hisoblash va esga tushirish jarayonlarining keskin sekinlashishi xosdir. Epileptik demensiyada psixik ko'chishning (pereklyuchayemost) sekinligi, sustligi, haddan tashqari detallashtirish va pedantlik, asosiylarini ajrata olmay e'tiborga molik bo'lmaganlarida o'ralashib qolishga moyillik xarakterlidir. Hissiy-irodaviy doiradagi o'zgarishlar ham diqqatni o'ziga tortadi. Kayfiyatning umumiy fonida xo'mrayganlik, qovoni soliqlik ustun bo'ladi. Kayfiyatning sababsiz o'zgarishlari disforiya xarakteriga ega bo'ladi. Gazablanish, achchig'lanish kabi affektlari kuzatiladi.

Nasliy xarakterdagi epileptik kasalliklarda bi polyar affektlar, ya'ni kek (gina) saqlash, o'ch olishlar xiralik shilqimlik bilan yoqish, ko'nglini olish, ekzaltatsiyaga moyillik bilan birgalikda kelishi kuzatiladi. Tez-tez va keng yoyilgan epileptik tutqanoqlar intellektual rivojlanishga juda salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shizofreniyaning klinik-psixologik tuzilishda turli asosiy (salbiy) va qo'shimcha (produktiv) belgilar ajratiladi.

Salbiy (negativ) belgilarga quyidagilar kiritiladi:

1) autizm – haqiqat (reallik) bilan aloqani zaiflashuvi, tashqi dunyodan ajralib olish, odamovilik, atrofdagilar bilan aloqa qilish ehtiyojining yo'qligi, fantaziyalar, autik o'yinlar va qiziqishlar dunyosini afzal ko'rish;

2) hissiy o'zgarishlar – hissiy reaksiyalarning mos emasligi, yaqinlari bilan hissiy bog'lanishning zaiflashuvi, hslar va kechinmalarning yorqinligi va ravshanligi pasayadi;

3) tafakkurni (fikrlashning) buzilishlari – avval uning paradoksalligi (sog'lom fikrga qarama-qarshi bo'lgan o'ziga xos fikrlash), simvolliligi keyinchalik mulohazalarning zaiflashuviga olib keladigan rizonerlikka moyillik, intellektual samarasizlik.

Ushbu asosiy belgilarning ifodalanish darajasi shizofrenik nuqsonning asosiy og'irligini belgilab (aniqlab) beradi.

Shizofreniyadagi affektiv, gallyusinator, alahlash, nevrozga o'xshash, harakatli (katatonik) sindromlar, ongning buzilishlari kasallikni kechishining o'tkirligini aks ettiradi.

II BOB. Aqli zaiflikni tashxis qilishning nazariyasi va amaliyoti

Aqli zaiflikni o'xshash holatlardan farqlash

Rivojlanishida muammolari bo'lgan, rivojlanishi orqada qolgan bolalarni o'rganish ular orasida aqli zaiflikka xos bo'lgan ba'zi tomonlar mavjudligini ko'rsatadi. Bunday bolalar aqli zaiflarga o'xshasa ham, haqiqatan bunday bo'lmaydi.

Aqli zaiflikning mohiyatini tushunish ham ilmiy, ham amaliy jihatdan muhim bo'lib ushbu holatni to'g'ri tashxis qilishga yordam beradi va yordamchi maktablarni komplektlashdagi xatolarni oldini oladi. «Aqli zaiflik» oddiygina qobiliyatlarni pasayishi, aqlning kamligi emas, bu shaxsning barcha tomonlarining sifatini o'zgarishidir. Bolada aqli zaiflikda asosan intellekt buziladi, shu bilan birga hssiy, irodaviy doirasida, xulqida sezilarli nuqsonlar, buzilishlar kuzatiladi. Pedagogikaning asosiy masalasi aqli zaiflikni u bilan ba'zi umumiy tomonlari bo'lgan, ammo undan keskin farq qiladigan holatlardan ajratishdir. Aqli zaiflik bilan chalkashtirilib yuboriladigan holatlarning barchasida biz aqli zaiflik xarakterlanadigan o'ziga xos tomonlarni hammasini topa olmaymiz. Aqli zaiflikka o'xshash holatlar ko'pincha markaziy nerv sistemasidagi o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Bu o'zgarishlar alohida nerv-psixik sistemasining rivojlanishi va faoliyatiga, shuningdek bir butun organizmning holati va rivojlanishiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Aqli zaiflikka o'xshashlikka olib keladigan holatlarning sababi turlichadir. Markaziy nerv sistemasining buzilishlarining og'irligi va lokalizatsiyasi bo'yicha ham turlicha bo'lishi mumkin. Sinchiklab tahlil kilinganda albatta intellektning buzilish chuqurligini yo'qligini, yoki ushbu nuqsonning turg'un emasligini yoki markaziy nerv sistemasining organik jarohatlanmaganligi aniqlanadi.

Shunday belgilarning mavjudligi yoki mavjud emasligi aqli zaiflikni diagnostika qilishda mezon bo'lib xizmat qilishi lozim. Yordamchi maktablarni komplektlashda aqli zaiflikni unga o'xshash holatlardan ajratish bilan baholangan xuddi shu masalalar eng ko'p qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Maktab yoshidagi bolaning intellekti meyordaligini shubhaga olishning sababi bo'lib uning ta'lim jarayonida o'zlashtirmasligi xizmat qiladi.

O'zlashtirmaslikni aqli zaiflik bilan o'xshatmoq, chalkashtirish ko'pol nazariy va amaliy xatodir.

O'zlashtirmaslikning eng ko'p tarqalgan sababi bolaning maktab ta'limiga tayyor emasligi, bolada o'quv faoliyati zaminlari va malakalarining shakllanmaganligidir. Bolalar talablarga bo'ysunishga o'rganmaganlar, ishni oxiriga yetkazishni, topshiriqlarni bajarishda diqqat qilishni bilmaydilar, ishda maqsadga yo'nala olmaydilar. O'zlashtirmasliklarning sabablariga shuningdek, maktabi o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etilishdagi turli kamchiliklar (didaktik

tamoyillarning buzilishi, darsning metodik jihatdan mukammal emasligi, o'qituvchining pedagogik malakasini pastligi, bolaning h.k.lar), bolaning oiladagi yashash sharoitining yaxshi emasligi (ota-onalar tomonidan bolaning o'qishini nazorat qilinmasligi, yrdam berilmasligi, kun tartibiga rioya qilmaslik, oiladagi mojaroli vaxiyat) ham kiradi.

O'z vaqtida va to'g'ri, malaqali yordam ko'rsatilganda bu bolalar asta-sekin o'z tengdoshlariga yetib oladilar va o'zlashtiruvchi o'quvchilar orasiga qo'ishladilar. Ammo, ba'zan bunday bolalar yordamchi maktabga yuboriladi.

Bolalarda aqli zaiflikka o'xshash holatlar ko'pincha markaziy nerv tizimidagi o'zgarishlar natijasida kelib chiqadi. Bunday o'zgarishlar bolalarning alohda nerv-psixik tizimining rivojlanishi va faoliyatiga, shuningdek butun organizmning holati va rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Aqli zaiflikka o'xshash holatlarni keltirib chiqaradigan sabablar turlicha bo'lishi mumkin.

Aqli zaiflikka o'xshash ba'zi holatlarni ko'rib chiqamiz.

Psixik rivojlanishi sustlashgan bolalar

Tashxis ko'z bilan qaraganda eng og'ir hisoblangan bolalar bu psixik rivojlanishi orqada qolgan bolalardir, ular ham o'qishning birinchi yillaridayoq o'qishdan orqada qolishadi. Kelib chiqishi (serebral, konstitusional, somatogen, psixogen) va bola tanasiga ta'sir etish vaqtiga qarab kamchiliklarni turli ko'rinishlari mavjud.

Bolaning xromosomalari buzilishlarida, onaning qornida bo'lgan paytda nuqson olganda, tug'ilish vaqtidagi jaroxat oqibatida kelib chiqqan serebral zaifliklar xammasidan ko'p uchraydi va aqliy zaiflikdan ajratish qiyin kechadi.

V.I.Lubovskiy, K.S.Lebedinskiy, M.S.Pevzner, N.A.Sipina va boshqalarning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, bolaning psixik rivojlanishi orqada qolishning tarkibida ayrim psixik jarayonlar shikast ko'rgan yoki zaiflashganligi, psixik funksiyalar shakllanishi bir meyorda kechmaganligi o'z o'rniga ega. Psixik rivojlanishi orqada qolgan bolalar psixik jarayoni va o'qitish imkoniyatlarini o'rganishda ularning bilim olish, shaxsiy, ta'sirchan-idrokiy soxalarda va o'zini tutishda bir qator maxsus o'ziga xos xususiyatlar aniqlandi: tez charchab qolishi (natijasi-ish qobiliyati pasayadi), ta'sirlanish yetilmaganligi, idroki sustligi. psixopatga o'xshab o'zini tutishi, umumiy atrof qarashining zahirasi cheklangan, lug'at kam, eshitish orqali taxlil qilishi qiyin, aqliy o'ylash faoliyati shakllanmagan. O'yin faoliyati ham to'liq rivojlanmagan. Idrok qilish imkoni sekinlashgan. Fikrlashda so'z-mantiqiy amaliyotlar yetarli darajada emas. Vazifa ko'rsatilib taqdim etilsa, uning bajarilishi onsonlashadi. Psixologo-pedagogik tekshirish davomida fikrlash rivojlanishini baxolash uchun bolaning ish natijalarini ma'lumotlar bilan solishtirish kerak.

Bunday bolalarda xotiraning barcha ko'rinshlari shikastlangan, eslab qolish uchun yordamchi vositalardan foydalanish ko'nikmasi mavjud emas. Sensor ma'lumotlarni qabul qilish va qayta ishlash uchun ko'proq vaqt kerak bo'ladi; diqqati tarqalgan.

Bundan tashqari, ayniqsa faoliyat ko'rsatish jarayonida ifoda topuvchi o'zini nazorat qilish ko'nikmasi pastligi ta'qidlanadi. Maktabga borish boshlangandan so'ng bunday bolalarda, oddatda, asosiy fikrlash qobiliyatlari shakllanmagan – taxlil, sintez, o'xshatish, umumlashtirish, ular misol mazmunini tushunmaydilar, uning shartlariga muvofiq ish tutmaydilar, yechimini topish yo'llarini rejalashtirmaydilar. Lekin aqli zaif bolalardan farqliroq ularni o'qitish onsonroq, ular yordamdan yaxshiroq foydalanadi va ko'rsatib berilgan yechim usulini shunga o'xshash misollarni yechishda ishlatadi. Buni hisobga olib, differensial tashxis davomida bolalarni tekshirish eksperiment tariqasida o'tkazilishi kerak.

O'qish, yozish, sanashlarni tekshirish davomida psixik rivojlanishi orqada qolgan bolalarda ko'pincha aqli zaif bolalarda uchraydigan xatolar aniqlansa ham, ammo sifat jihatdan faqlanadi. Psixik rivojlanishi orqada qolgan bolalar o'qish texnikasi sust bo'lsada, ular o'qib chiqqanlarini tushunishga xarakat qilib, kerak bo'lsada qayta o'qib chiqadilar. Aqli zaif bolalarda tushunishga xoxish yo'q. Shuning uchun ularning hikoyasi mantiqsiz va ketma-ketliksiz bo'lishi mumkin. Ularning xusni-xatlarida yozuv ko'nikmalarini egalay olmaslik, palapartishlilik va h.q.lar kuzatiladi, bu mutaxassislarni fikricha fazoviy idrok, motorikani rivojlanmagnligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. RRS bolalarda so'zlarni tovushli analiz qilishda qiyinchiliklar kuzatiladi. Aqli zaif bolalarda esa ushbu nuqsonlar qo'polroq ifodalangan.

Matematik bilimlarni tekshirishda sonni tuzilishini o'rganishlarida qiyinchiliklar kuzatiladi, o'nlikdan o'tib hisoblash, vazifa savollarini bilvosita bajarish va h.q., lekin avval aytilganidek, aqli zaif bolalarga nisbatan ularga yordam berish samarali hisoblanadi.

Psixik rivojlanishi orqada qolgan bolalarni ba'zi o'ziga xos xususiyatlari tibbiy pedagogik komissiyaga yo'naltiriladi.

Aqli zaiflik bilan o'xshash tomonlari – bu analizator ishidagi nuqsonlardir, ular bolalarning maktab sharoitida ta'lim olishida o'zlashtira olmasliklari bilim olish faoliyatida qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Shuning uchun ushbu nuqsonlarni aqli zaiflardan ajratish dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Infantilizm turidagi psixik jismoniy rivojlanishi sustlashgan bolalar

Psixik va jismoniy rivojlanishning vaqtinchalik sustlashishi bola organizmiga turli salbiy zararlarni ta'siri natijasida yuzaga keladi. Ularga, masalan, xromosomalarning buzilishlari, homilalik davrida markaziy nerv tizimining

marohatlanishlari, endokrin yetishmovchiliklar, asfiksiya yoki tug'ilishdagi yengil jarohatlar, nurlanish va h.k.lar kiradi.

Ko'rsatib o'tilgan sabablar umumiy holsizlanishga, organizmning zaiflashuvi va rivojlanish sur'atining bo'zishiga olib keladi.

Bunday bolalarda jismoniy va psixik rivojlanishning sustlashishi kuzatiladi. Infantil bolalar odatda bo'yi past, gavda tuzilishi to'g'ri bo'ladilar. bolalarning ko'pchiligida jinsiy tizimning rivojlanmay qolishi jinsiy yetilishning orqada qolishi va ikkilamchi jinsiy belgilarning kech rivojlanishiga olib keladi.

Infantil bolalar tengdoshlaridan psixik rivojlanishda orqada qoladilar. Qiziqishlari doirasi o'yin faoliyat bilan chegaralanadi. O'yin jarayonida ular o'ziga-o'zi xizmat qilish malikalarini o'zlashtiradilar, ammo undan kam foydalanadilar. Mustaqil o'yin mazmunli, qiziqarli bo'lib ko'p vaqt davom etishi mumkin.

Infantil bolalarning lug'at zahrasi boy; ular hikoya, ertak va h.k.larning ma'nosini, mazmunini tushuna oladilar. Yordamdan yaxshi foydalana oladilar. Suhbat jarayonida va topishiriqlarni bajarishda avvalgi tajribalarini qo'llay olish ko'nikmasiga ega bo'ladilar.

Infantil bolalar uchun xulqning murakkab shakllarining rivojlanmay qolganligi xosdir. Ularda faoliyatning barcha turlarining faolligi funksional pasaygan bo'ladi.

Maktabda o'qishda bunday bolalar katta qiyinchiliklarga duch keladilar, zarur vaqtda faol ravishda ishlay olmaydilar, tez toliqib, chalg'aydilar. Shuning uchun ular maktabdagi malaka va bilimlarni qiyinchilik bilan o'zlashtiradilar.

Aqli zaiflardan farqli infantil bolalar faol faoliyat davrida diqqatlarini jamlay oladilar (odatda qisqa vaqt oralig'ida) va aqliy imkoniyatlarini namoyon etadilar. Ammo psixik faoliyatdagi buzilishlar natijasida o'zlashtirmovchi o'quvchilar orasiga qo'shilib qoladilar.

Maksus davolish (umummustahkamlovchi terapiya, simptomatik davolov, suv muolajalari, gimnastika va boshqalar), bola imkoniyatlarini e'tiborga olgan holda o'qitish (yengillashtirilgan kun ratibi, yakka holdagi pedagogik yordam va h.k.), uyda yaxshi sharoit yaratish bunday bolalarning rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Astenik holatdagi bolalar

Bolalarda astenik holat somatik va yuqumli kasalliklar, jarohatlanishlardan so'ng yuzaga keladi.

Astenik holat uchun kasallikning xarakteri va bola organizmining hmoaya xususiyatlariga bog'liq markaziy nerv tizimining salbiy ta'sirlarga bo'lgan turli reaksiyalari xosdir. Salbiy ta'sirlarga reaksiya qisqa vaqt davom etishi mumkin. Alohida hollarda uzoqroq va og'ir davom etadigan nerv-psixik zaiflashuv ko'rinishidagi, qon va limfa aylanishidagi o'zgarishlar namoyon bo'ladi.

Kasallikdan so'ng markaziy nerv tizimining yengil jarohatlanish hollarida bolalar ta'lim olishda o'z tengdoshlaridan vaqtinchalik orqada qoladilar. Og'irroq

hollarda esa ularni sinfda qoldiriladi, ba'zan esa yordamchi maktabga o'tkazish masalasi ko'riladi.

Astenik bolalarda tez nerv darmonsizligi, faol diqqatning zaifligi va tarqoqligi, ish kuni davomida faoliyat samaraliligining bir xil bo'lmashligi, ish qobiliyati, xotiraning pasayishi (sodda masala, misollarning va h.k.larning shartlarini eslab qololmaydilar) kuzatiladi. Yozuvda harflarni tashlab ketish, so'zni oxirigicha yozmaslik, harflarni almashtirish va boshqa xatolar kuzatiladi. Toliqish holatda xatolar soni ko'payadi, xarg'inlik kuzatilib mashg'ulotlarga qiziqish yo'qoladi.

Astenik bolalarda ko'pincha qizarib ketish, oqarib ketish, ko'p terlash (ayniqsa kaftlarning) kabi vegetativ reaksiyalar, uyqu va shitahaning buzilishi, bosh og'rig'i va boshqa o'zgarishlar kuzatiladi.

Astenik bolalardagi yorug'lik va tovusi ta'sirlagichlarga sezgirlik kuchaygan bo'ladi. Bu bolalarda kayfiyatning o'zgarib turishi, yig'loqlik va arazchanlik ko'zatiladi. Ba'zilariga beriluvchanlik, apatiya xos bo'ladi.

Astenik bolalar oligofreniyaga qaraganda ancha yuqori aqliy faoliyatga qobiliyatli bo'ladilar.

Ammo differensial tashxis qilish ko'pincha qiyin bo'ladi. Shuning uchun astenik bolaning haqiqiy imkoniyatlarini aniqlashga ancha ko'p vaqt sarflanadi.

Bunday bolalarni somatik zaiflashgan bolalar uchun maxsus sanatoriy (oromgox) larga yuborish ma'qul. Bundan tashqari, ambulator sharoitda kompleks davolashni (qat'iy o'rnatilgan kun tartibi, sport bilan shug'ullanish, suv muolamalari, badantariya, fizioterapiya va dori-darmon bilan davolash) o'tkazish mumkin.

Qulay, avaylash sharoitidagi ta'limda va zarur bo'lgan davolov ishlari borilganda astenik bolalar asta-sekin chiniqib boradilar va jismoniy jihatdan rivojlanadilar. Miyaning funksional faolligini oshirishga yordam beradigan sharoit yaratilganda qisman kompensatsiya yuzaga keladi, natijada bola umumta'lim maktabida o'qishi mumkin.

Psixopat xulqidagi bolalar

Psixopatiyaga o'xshash xulq-bolalar yoshida ko'p kuzatilib, psixopatiyaga kiradi.

Psixopatiyada asosiy simptokompleksi hali aniqlanmagan, ammo ko'pgina mualliflar uni hissiy-irodaviy doiraning rivojlanishidagi nuqsonlar (buzilishlarga) bilan bog'laydilar. Bunday buzilishlar bolaning shaxsi, xulqi va xarakterida aks etadi. Xulq buzilishlari bolalarni ta'lim olishini qiyinlashtiradi, ko'pincha bolalar umumta'lim maktablarida o'zlashtirmovchi bolalar safiga qo'shilib qoladilar.

Psixopatiyalarning sabablari turlicha bo'lib, ularga genetik (nasliy) o'tish, miya infeksiyalari, intoksikatsiyalar (zaharlanishlar), og'ir tug'ma jarohatlar va h.k.lar kiradi. Psixopatiyani ijtimoiy muhtdagi og'ir sharoit ham keltirib chiqarishi mumkin.

Psixopatiyaga o'xshash xulqning klinik ko'rinishlari ham xilma-xil. Bunday bolalar uchun qo'zg'oluvchanlik, psixomotor behalovatlik xosdir. Ular ko'pincha arzimagan sabab bilan asabiylashib, qizishib ketadilar, ba'zan tajovuzkor bo'ladilar. Kayfiyatlar tez o'zgarib turadi. Ish qobiliyatlari past bo'ladi, ularning diqqati tarqoq bo'lib, topshiriqlarini bajarishdagi qiyinchiliklarni yenga olmaydilar. Boshlab qo'yilgan ishini ko'pincha tashlab quydilar, tez toliqadilar. Bunday bolalar orasida qo'rqq, o'zini himoya qila olmaydigan bolalar ham uchraydi.

Psixopat xulqiga ega bo'lgan bolalarni maxsus psixonevrologik sanatoriylarga yuborish maqsadga muvofiqdir. Ustaxonalarda mehnat bilan davolash bolalarni tinchlantiradi, ularning aqliy faoliyatini tashkil etadi.

Xulqning patologik ko'rinishlari bilan birgalikda aqli zaiflik ham aniqlangan holatlarda bolalarni yordamchi maktabga yuborish zarur.

Psixopat holat zo'raygan, yaqqol ifodalangan mojaroli vaziyatlar yuzaga kelgan hollarda bolalarni kasalxonalarga yuborish lozim.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar

Bolalarda eshitin nuqsonlari turli darajada bo'ladi. Eshitishning u yoki bu darajada bo'zilisli bolaning aqliy faoliyatiga, nutqining shakllanishiga salbiy ta'sir etadi.

Eshitish nuqsonlarini keltirib chiqaradigan sabablar turlichadir. Ularga nasliy omillarni, homilalik va tug'ilgandan so'ng ilk rivodlanish davridagi salbiy ta'sirlar kiradi. Eshitishning erta buzilisiga bog'liq nutq funksiyasining shakllanishi ham buziladi. Bu bolaning psixik rivojlanishini chegaralaydi, keyinchalik umumta'lim maktablarida ta'lim olishiga to'sqinlik qiladi.

Aqli zaif bolalarni intellekti meyoridagi kar bolalardan ajratish oson. Aqli zaif bolalarni zaif eshituvchilardan ajratish murakkabroq.

Zaif eshituvchi bolalar so'z boyligi va tushunchalari kam, nutqi aggramatik bo'ladi. Ammo ular yangi so'zlarni, tushunchalarni tez idroq etib va ularni nutqda qo'llay oladilar. Ularning nutqi o'ziga xos bo'ladi. Ko'pincha tovushlarni almashtirish (ayniqsa jarangli va jarangsiz tovushlarni va h.k.) kuzatiladi. Nutqning tushunarsizligi asosan tovushlarni buzib talaffuz etish, qo'shimchalarni tashlab ketishga bog'liqdir.

Og'zaki nutq nuqsonlari yozma nutqda ham aks etadi (so'zlarni oxirigacha yozmaslik, harflarni tashlab ketish, gaplar tuzilisni buzilishi). Umumta'lim maktablari sharoitida bunday bolalar o'zlashtirmovchi o'quvchilar safiga qo'shilib qoladilar.

Maxsus mashg'ulotlar o'tilmagan zaif eshituvchi bolalar oddiy holatlarda o'z, nochor bo'lib qoladilar, aqli zaif bolalarga o'xshaydilar. Ammo zaif eshituvchi bolaga yaxshi eshitish talab etilmaydigan mantiqiy xarakterdagi topshiriqlar

berilganda (klassifikatsiya, rasmlarning sabab-oqibat bog‘lanishlarini e‘tiborga olib taxlash) ular topshiriqni to‘g‘ri va tez bajara oladilar.

Analizatorlaridagi nuqsonlar natijasida kelib chiqqan holatni aqli zaiflikdan ajratishda rivojlanishdan orqada qolishda nima asosiy va birlamchi nuqson nimaligini aniqlash lozim: aqli zaiflik asosiy va birlamchi bo‘lib eshitishning, ko‘rishning pasayishi bilan birgalikda kelganli yoki rivojlanishning orqada qolishi analizatorlar buzilishi natijasida yuzaga keldimi? Shunga bog‘liq ravishda bola ta‘lim olishi lozim bo‘lgan maktab turi haqidagi masala hal qilinadi.

Nutqi rivojlanmagan qolgan bolalar

Nutqning rivojlanmay qolishi uning sensor yoki motor tomonlarining buzilishlaridan kelib chiqadi. Ko‘pincha ikkala funksiya ham buzilgan bo‘ladi.

Nutqning rivojlanmay qolishi sabablariga homilalik davridagi turli salbiy ta’sirlar, tug‘ilish jarohatlari va asfiksiya bola tug‘ilganidan so‘ng nutq markazlarining jarohatlanishlari kiradi.

Motor alaliyada faol lug‘at mustaqil ravishda shakllanmaydi yoki juda sekin shakllanadi. Alalik bolalar faol nutqdan foydalanish zarur bo‘lmagan topshiriqlarni bajonidil bajaradilar. Bunday bolalar rivojlanishdan sezilarli, ravishda orqada qoladilar. Ularning tushunchalari va tasavvurlari chegaralangan bo‘ladi.

Ba’zi bolalarda aqliy rivojlanishning sustlashishi yaqqol ifodalangan nutq nuqsonlari bilan birgalikda keladi.

Logopedik mashg‘ulotlar natijasida alalik bolalarning nutqi rivojlana boshlaydi. Ammo lug‘ati, ayniqsa faol lug‘at sekinlik bilan ko‘payadi. Nutqda aggramatizmlar kuzatila boshlaydi. Keyinchalik ta‘limda muammolar, qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Nutqida sensor buzilishlar ustun bo‘lgan bolalarni tashxis qilish juda murakkab. Bunday bolalar nutqni tushunmaydilar. Natijada nutqiy aloqa qiyinlashadi bu esa o‘z navbatida bolaning aqliy rivojlanishiga salbiy ta’sir etadi.

Mutaxassis bilan uzoq vaqt davom etgan mashg‘ulotlardan so‘ng bolalarda nutqga reaksiya, keyin esa mustaqil talaffuz qilishga intilishlar paydo bo‘ladi. Dastlabki mashg‘ulotlarda bolalar nutqi alohida tovush biri-qmalaridan, ba’zan qisqa so‘zlardan iborat bo‘ladi. Lug‘at sekinlik bilan kengayadi.

Tashxis qilishdagi qiyinchiliklar xarakteri sababli ba’zan nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalar aqli zaif bolalarga almashtirib yuboriladi.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarni tekshirishda ko‘rgazmali qurollar maksimal darajada foydalanish juda muhim. Ularga bajarishda boladan faol nutq talab etilmaydigan topshiriqlarni tavsiya etish lozim. Shu tarzda bolada bilim, tasavvurlar, o‘yinni mustaqil tashkil etish va h.k.lar aniqlanadi. Motor alalik bolalarda nutq buzilishlarini tashxis etish katta qiyinchilik tug‘dirmaydi.

Alohida hollarda nutqning rivojlanmay qolishi aqliy faoliyatning rivojlanmaganligi bilan birgalikda kelishi mumkin. Bu holatni bolani maxsus nutq maktablarida uzoq vaqt olib borilgan ish natijasida aniqlash mumkin.

Pedagogik qarovsiz bolalar

O'z vaqtida va malakali yordam bo'lmagan va salbiy, nomuvofik muhit hollarida holatlarda pedagogik qarovsizlik yuzaga keladi.

Pedagogik qarovsizlik mutlaqo sog'lom bolalarda ham yuzaga kelishi mumkin.

Pedagogik qarovsizlikning sababi salbiy biologik va ijtimoiy omillardir. Salbiy ijtimoiy omillarga masalan, oiladagi tez-tez bo'lib turadigan mojaro va janjallar, bolaga bir-biriga zid bo'lgan talablarning qo'yilishi, kun tartibiga rioya qilmaslik, qarovsizlik, ko'chaning ta'siri va boshqalar kiradi. Bularning barchasi bolaning maktabdagi ta'limiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ba'zan maktabdagi nomuvofiq sharoit ham (o'qituvchilarning tez-tez o'zgarib turishi, qoloq o'quvchiga o'qituvchining noto'g'ri munosabati) muammoni murakkablashtiradi.

Bunday bolalar darslarni ko'p qoldiradilar, uyda topshiriqlarni bajarmaydilar. Ular beriluvchan bo'lib o'quv jarayoniga aloqador bo'lmagan barcha ishga qo'shiladilar. O'z hohish va istaklarini chegaralay olmaydilar, vaqtdan to'g'ri foydalanmadilar. Ularda javobgarlik hissi va qat'iylik bo'lmaydi. Natijada bunday bolalar maktabda zarur bo'lgan bilim, ko'niqma va malakalarni egallab ololmaydilar, ta'lim jarayonida o'z tengdoshlaridan orqada qoladilar. Ba'zan bu bolalarni oligofren bolalarga o'xshatib yordamchi maktabga yuborish masalasi qo'yiladi.

Bunday bolalar qulay sharoitda o'z tengdoshlariga yetib oladilar. Ularga oilada va maktabda zarur sharoitlarni yaratib berish lozim.

Tekshirish savollari:

1. Aqli zaiflik deganda nimani tushunasiz?
2. Aqli zaiflikni qaysi unga o'xshash holatlardan farklash lozim?
3. Aqli zaiflik astenik holatdan nimalar bilan farq qiladi?
4. Aqli zaiflik PRS qanday farq qiladi?
5. Aqli zaiflik analizatorlarning buzilishi natijasidagi orqada qolishdan qanday farq qiladi?
6. Aqli zaiflik turli nutq nuqsonlari oqibatidagi orqada qolishdan qanday farq qiladi?

Bolalarning rivojlanishidagi nuqsonlarini psixologik-pedagogik tashxis qilishning metodologik tamoyillari

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga samarali ta'lim, tarbiya berish, ijtimoiy moslashuvini yaratish uchun uning rivojlanish imkoniyat va xususiyatlarini to'g'ri baholay olishga bog'liqdir. Bu vazifani rivojlanish nuqsonlarini kompleks

psixologo-pedagogik diagnostika qilish orqali amalga oshirish mumkin. Psixologo-pedagogik diagnostika rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning kamchiliklarini aniqlash, bolaning psixik-jismoniy xususiyatlarini e'tiborga olgan holda unga individual psixologo-pedagogik yondashuvni ta'minlaydi.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus maktabgacha va maktab ta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatadi. Ushbu bolalarni psixik va jismoniy rivojlanishini ta'minlovchi ta'lim sharoitlar yaratilgan. Bunday sharoitlardan avvalo har bir bolaning xususiyatlari e'tiborga olgan xolda yakka yondashuvni talab etadi. Ushbu yondashuv maxsus dastur, metod, keraqli maxsus texnik vositalarni, maxsus tayyorgarlikka ega pedagog, psixolog, defektolog va boshqalar bilan birgalikda keraqli tibbiy -profilaktik hamda davolov tadbirlarini, maxsus ijtimoiy yordamni, maxsus ta'lim muassasalarini texnik va ilmiy- metodik jihatdan ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Hozirgi kunda turli hil maxsus ta'lim muassasalari mavjud. Bolalar puxta saralash natijasida qabul qilinishi mo'ljalangan va O'zbekiston respublikasi xalq ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan maxsus ta'lim dasturlarini amalga oshiradigan maxsus ta'lim muassasalar bilan bir qatorda turli reabilitatsiya markazlari, rivojlantirish markazlari, aralash guruhlar va h.q.lar ochilgan.

Shuningdek, umuta'lim maktabgacha ta'lim muassasalarida, umumta'lim maktablarda psixik va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni uchratish mumkin. Ushbu nuqsonlarning ko'rinishi turlicha bo'lishi mumkin. Son jihatdan yirik bo'lgan guruhni xarakatlanish, sensor yoki intellektual sohalarda nuqsonlari aniq ifodalanmagan: eshitishda, ko'rishida, fazoviy-idroq tassavurlarida, harakat-tayanch apparatida, fonematik idrokida nuqsoni bo'lgan, hissiy-irodaviy buzilishli, nutqiy rivojlanishida kamchiliklarga ega, xulq buzilishlariga ega, psixik rivojlanishi orqada qolgan, somatik sust bolalar tashkil etadi. Yaqqol ifodalangan psixik yoki jismoniy rivojlanishdagi nuqsonlar maktabgacha yoshda aniqlansa, yengil nuqsonlar uzoq vaqt mobaynida e'tiborsiz qoladi. Rivojlanishdagi nuqsonlarni tashxis qilish uch bosqichni o'z ichiga oladi. **Birinchi bosqich** - skrining nomini olgan. Ushbu bosqichda bola rivojlanishidagi orqada qolish, psixik -jismoniy kamchiliklari aniqlanadi, lekin ularning xarakteri va chuqurligi belgilash murakkab bo'ladi.

Ikkinchi bosqich – rivojlanishdagi nuqsonlarni differensial tashxis qilish. Ushbu bosqichning maqsadi rivojlanish nuqsonini turini (xil, toifasini) aniqlash. Uning natijalariga ko'ra bolaning imkoniyat va xususiyatlarini hisobga olgan xolda, ularning ta'lim olishlari uchun ta'lim muassasasini turi va dasturi, optimal pedagogik yo'llanmasi aniqlanadi. Psixologo-tibbiy-pedagogik komissiyaning faoliyati differensial diagnostikada yetakchi rolni egallaydi.

Uchinchi bosqich – fenomenologik. Uning maqsadi – bolaning individual xususiyatlari, ya'ni tafakkur faoliyatining xarakteristikasi, hissiy-iroda doirasi.

ishchanlik qobiliyati, shaxsi o'rganilib u bilan ishlash bo'yicha korreksion-rivojlantiruvchi individual shart-sharoitni tashkillashtirishdir.

Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan psixologo-pedagogik diagnostikani samarali amalga oshirish uchun "Rivojlanishdagi nuqson" tushunchasiga alohida e'tibor qaratish zarur.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarni tashxis qilishda mutaxassislar (L.S.Vigotskiy, V.I.Lubovskiy, S.D.Zabramnaya) tomonidan ko'rsatilgan bir qancha tamoyillarga amal qilish muhim.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarni tashxis qilishning asosiy tamoyillaridan biri bu – kompleks yondashuv bo'lib unda bolani rivojlanish xususiyatlarini barcha keraqli mutaxassislar tomonidan (vrach, defektolog, psixolog) uning faqatgina bilim olish faoliyatinigina emas, balki xulki, hissiy irodasi, shuningdek ko'ruv, eshituv, harakat sferasi, nevrologik statusi, somatik holatini har tomonlama tekshirib baholashdir. Bolani tibbiy xamda psixologo- pedagogik tekshirishlar tizimlilik asosida olib boriladi.

Tibbiy tekshiruv vrachlar(pediatr yoki terapevt, nevropatolog, bolalar psixiatri, oftalmolog, otolaringolog, zarur hollarda audiolog) tomonidan o'tkaziladi. Bolani psixologo-pedagogik o'rganish pedagog-defektolog va psixolog tomonidan amalga oshiriladi.

TPPKlar maxsus (korreksion) muassasalarni komplektlash masalasini hal etishadi, hamda zarur bo'lganda maslaxat-tashxis va korreksion yordam ko'rsatadi. TPPKga yordam so'rab alohida ta'lim va tibbiy idoralar ham, ota-ona, pedagog, o'smirlar o'zining tashabbusi bilan ham murojaat qilishga xaqlidir. O'z faoliyatida TPPK defektologiya sohasida ishlab chiqilgan tamoyillarga amal qiladi. Asosiy tamoyillardan biri - bu har bir bolaga o'z imkoniyatlarini maksimal darajada rivojlantirish uchun o'z vaqtida keraqli sharoitlarni tashkil etishdan iborat bo'lgan **insonparvarlik tamoyilidir**. Bu tamoyil bolani chuqur va diqqat bilan o'rganish, yo'lida uchraydigan qiyinchiliklarni bartaraf etishni talab etadi. Agar umuta'lim maktab sharoitida ko'rsatilgan barcha keraqli va mavjud bo'lgan choralar ijobiy natijalar bermasa, bolani maxsus muassasaga o'tkazish masalasi qo'yiladi va bunga ota-onalarning roziligi kerak bo'ladi.

Bajarilishi shart bo'lgan tamoyil – bu bolalarni kompleks **o'rganish tamoyilidir**.

Bu tamoyil muhokama paytida barcha mutaxassislar: vrachlar, defektologlar, psixologlar tomonidan tekshirish natijasida olingan ma'lumotlarni e'tiborga olishni shart deb belgilaydi. Agar mutaxassislarning fikri turlicha bo'lsa, bolani yana bir bor tekshirish belgilanadi. Eng muhim masalalarni hal etishda bolaning manfaatlari birinchi o'rinda turish zarur. Ta'kidlash joizki, bolani o'rganishda ko'rsatilgan tamoyilga amal qilish uning holatini komissiyadan oldin aniqroq bilib olish. rivojlanishidagi nuqsonlar sabablarini aniqlab olish imkonini beradi. Misol uchun,

pedagog birinchi bo'lib kuchayib borayotgan parishonlik, charchashlik, yig'loqilik alomatlariga e'tiborini qaratadi. Vrach esa o'z navbatida bu o'zgarishlarning sabablarini aniqlashga yordam beradi va ularni bartaraf etish uchun keraqli tavsiyalar beradi.

Har tomonlama va to'liq o'rganish tamoyili ham katta ahamiyatga ega. Bu tamoyillar bolaning bilish faoliyati, hissiy-idoraviy doirasi va xulqini tekshirishni nazarda tutadi. Shuningdek, bolalarning aqliy qobiliyatlarning shakllanishiga ta'sir etadigan jismoniy rivojlanishi ham e'tiborga olinadi. To'liq o'rganish deganda bolaning psixik rivojlanishi alohida olingan qobiliyatlarni rivojlanishining yig'indisi emasligini, shuning uchun bola haqida uning idroki, xotirasi yoki psixik funksiyalarning holatini tekshirish asosidagina xulosa chiqarib bo'lmazligini esda tutish lozimligini tushunamiz. Bolani har tomonlama, to'liq o'rganish agarda u bolaning faoliyati jarayonida: o'qish, mehnat yoki o'yin faoliyatlarida amalga oshirilsa, muvaffiqiyatli bo'lishi mumkin. Bolani o'rganish, tekshirishda foydalaniladigan metodlar ham, materiallar ham ularning yosh va xarakterologik xususiyatlarini e'tiborga olgan holda maksimal darajada individuallashtirilishi lozim. Komissiya a'zolari bola bilan aloqa o'rnatishlari lozim. Bu bolaning shaxsi sifatlarini: qiziqishlarini, irodaviy harakatlarining holati harakatlaridagi maqsadga yo'nalganlik, asosiy psixik jarayonlarning o'tishi xususiyatlarini yaxshiroq anglashga yordam beradi.

Dinamik o'rganish tamoyili. Defektologlar uchun eng o'ziga xos hisoblangan tamoyil– bu bolalarni dinamik o'rganish tamoyilidir. Unga binoan tekshirish jarayonida bola bilgan va bajara oladigan vazifalargagina emas, balki uning ta'lim olishdagi imkoniyatlariga ahamiyat qaratish kerak. Bu tamoyil asosida L.S.Vigotskiyning bolalarning “yaqin rivojlanish zonasi” to'g'risidagi nazariyasi, ularning ta'lim olishdagi potensial imkoniyatlari yotadi. Bolaning aqliy rivojlanishi qancha yuqori bo'lsa, u yoki bu vazifani bajarish, olingan tajribani yangi vaziyatda qo'llashni shuncha muvaffaqiyatli o'rganadi. Aqliy rivojlanishda orqada qolgan bolalarni meyorida rivojlanayotgan bolalarga nisbatan bo'lgan farqlaridan biri bu ular yordamdan yaxshi foydalana olmaydilar. Mana shuning uchun tekshirish davomida pedagog doim o'z e'tiborini vazifa tushuntirilganidan so'ng uni yechilishi yaxshilandimi, shunga o'xshash vazifani qanday bajarganligiga qaratish lozim. Barcha tekshirishlarni ta'limiy eksperiment tamoyilini e'tiborga olib o'tkazish tavsiya etiladi.

Bola tomonidan bajarilgan ishni baholash davomida sifat-sonli yondashish tamoyilini qo'llash muhimdir, ya'ni faqatgina yakuniy natijaningina emas, balki topshiriqlarni bajarish usuli va muvofiqligi, harkatlarning mantiqiy ketma-ketligi, maqsadga erishishda qat'iyatligi va h.q.larni baholash kerak. Bunda baholash differensirlashgan bo'lishi lozim.

Faqatgina oxirgi natijaningina emas, balki topshirish usulini ham e'tiborga olish lozim.

Bunda quyidagilar inobatga olinadi:

- vazifa va tekshirish xolatiga munosabati
- vazifani shartlaridan mo'ljallanish olishi hamda, Vazifani bajarish yo'llari
- vazifa shartlaridagi material va ko'rsatmalarga bolaning unga mos xarakatlari
- kattalar yordamidan samarali foydalanishi
- vazifani bajarishda taqqoslay olishi
- faoliyat natijalari va o'zining baholariga munosabati.

Bolani erta tashxis qilib o'rganishning muhimligi shundaki, u orqali bolani korreksion ta'limga vaqtida yo'naltirib, ikkilamchi nuqsonlarni paydo bo'lishini oldini olish mumkin.

Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlariga korreksion va diagnostik yordam. Bola imkoniyatlariga baho berish hamda psixik rivojlanishini aniqlash orqali korreksion pedagogik ishning vazifalarini xal etish mumkin.

Yuqoridagilarning barchasi TPPKda bolalarni o'rganish davomida amal qilinishi lozim bo'lgan tamoyillardir.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologo-pedagogik tashxis qilish vazifalari

Avval ko'rsatib o'tilganidek, rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarni psixodiagnostikasi uch bosqichda olib boriladi:

- Skrining-tashxis;
- Differensial tashxis;
- Individual –korreksion dastur ishlab chiqish maqsadida bolani chuqur psixologo-pedagogik o'rganish;

Har bir bosqich o'ziga xos vazifalarga ega xamda har bir bosqichda uni zamonaviy psixodiagnostika xolatini xarakterlovchi bir qator muammolar bilan bog'liq.

Skrining – tashxisning asosiy maqsadi psixologik rivojlanish davridagi turli nuqson va kamchiliklarga ega bolalarni erta aniqlash, bola rivojlanishidagi psixologo–pedagogik muammosini aniqlab, unga umumta'lim muassasalarida sharoitlar yaratishdir.

Bundan tashqari skrining-tashxis ta'lim muassasalaridagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga sifatli baholashga doir vazifalarni hal etishga yordam beradi: bolalarga ta'lim-tarbiya dasturlarining u yoki bu kamchiliklarini, aniq ta'lim muassasasidagi ta'lim-tarbiya jarayonidagi kamchiliklarini aniqlash.

Skrining – tashxisni tashkil etish va o'tkazish muammosi hozirgi kunda turlicha amalga oshiriladi. Masalan bolani ta'lim-tarbiyasi jarayonida qiyinchiliklarga

uchragan pedagoglar ta'lim muassasasidagi psixologga bolaning xususiyatlariga baho berib, unga mos keluvchi ishlar tavsiyasini ishlab chiqishini so'raydi. Boshqa xollarda ota-onalar psixologga murojat etadilar: bola tarbiyasi jarayonida xulqi bo'yicha duch kelingan muammolarga o'z bahosini, unga xos ta'lim-tarbiya tadbirlari bo'yicha tavsiyalarini berishi so'raladi. Shuni aytish joizki, murojaatlar asosan katta maktabgacha yoshdagi bolalar ko'proq uchraydi, chunki ota-onalar maktabga "tayyorlov davri"da bolada u yoki bu psixologik muammolarni seza boshlaydilar.

Va, nihoyat maxsus tashkil etilgan skrining-tekshiruv natijalari orqali bola rivojlanishidagi muammolarni aniqlash mumkin. Skrining-tekshiruv shaqli bo'yicha individual va frontal bo'lishi mumkin. Ushbu yondashuv rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni aniqlash bo'yicha zamon talablariga javob beradi, ammo har doim xam foydalanilmaydi. Skriningda foydalaniladigan metodikalar har doim ham skrining tekshiruv vazifalariga mos kelmaydi, mutaxassis psixolog-pedagoglarning rivojlanishdagi nuqsonlarni aniqlashda tayyorgarligi ko'pincha yetarlicha bo'lmaydi. Hozirgi kunda "talablarga" ko'ra skrining-tashxis yetakchi o'rinda kelmoqda, lekin u bola xususiyatlarini xar tomonlama o'rganib unga psixologik va pedagogik yordamni bera olmaydi. Shunday qilib, skrining tashxisda xam bir qator muammolar xam mavjud.

1. Bolalarni tekshirish bo'yicha metodikalarning ko'p bo'lishiga qaramasdan, skring tekshiruvda qo'llaniladigan tashxislari ilmiy jihatdan talablari asoslanmagan. Ayniqsa bu, birinchi 3 yoshgacha bo'lganlarga tegishlidir.
2. Ilk va maktabgacha yoshdagi psixik rivojlanishi meyorida bo'lgan xamda psixologo-pedagogik va tibbiy ijtimoiy yordamga muhtojlar bolalarni ajratish uchun skrining-tashxisni ishlab chiqishda uning mezonlari tizimini ishlab chiqish juda qiyindir.
3. Skrining-tekshiruvning o'tkazishda tekshiriluvchining shaxsiy hususiyatlarini va hissiy xolatini o'rganish muhim muammolardan biridir. Oldingi tajribalariga salbiy qarashi, yutuq va kamchiliklariga bo'lgan reaksiyasi kabilar vazifani bajarish sifatiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bu esa o'z navbatida qiyinchiliklar tug'diradi, chunki skrining-tekshiruv davomida vaqt chegaralangan va keraqli ma'lumotlarni olishga imkoniyat bermaydi.

Differensial tashxis rivojlanish nuqsonini aniqlaydi, va uning natijalari orqali bolaning imkoniyatlariga xos ta'lim shakllari aniqlanadi. Differensial tashxisning vazifalari quyidagilar:

- bola rivojlanishidagi aqliy, nutqiy va hissiy nuqsonlar xarakteri va darajasini aniqlash;
- birlamchi va ikkilamchi nuqsonlarini aniqlash hamda buzilish tizimli taxlil qilish;

- harakat - tayanch apparati, ko'ruv, eshituv kamchiliklarida psixik rivojlanish nuqsonlarining xususiyatlariga baho berish;
- pedagogik tashxisni aniqlash va uni asoslash.

Ushbu ma'lumotlarga tayangan holda korreksion-pedagogik jarayonni, ta'lim dasturini, ta'lim muassasasi turini aniqlash va tashkillashtirish mumkin. Differensial tashxis psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyada amalga oshiriladi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni bir gurux mutaxassislar kompleks o'rganib tashxis natijasini kelishgan holda qo'yadilar. Ish bolaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda aniq bir tizimda tuziladi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarni differensial tashxis qilish, hozirgi kunda bir qator muammolarga duch keladi.

Ma'lumki, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning har bir turida psixologik xususiyatlarining o'xshash jihatlar ham kuzatiladi. Masalan, rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarning deyarli barchasida nutq kamchiliklar yoki ta'lim olishida sustliklar xarakterlidir. Rivojlanish nuqsonini, darajasini aniqlovchi o'ziga xos xususiyatlar, differensial tashxisning asosi bo'lib hisoblanadi (V.I.Lubovskiy). Bu hozirgi kunda maxsus psixologiyada anomal rivojlanishlarni taqqoslash xarakteriga ega ilmiy izlanishlarning yetarlicha emasligi bilan bog'liq. Bunday ilmiy ishlarni olib borish differensial tashxis imkoniyatlarini yanada kengaytirar edi.

Yana bir muammo TPPK amaliy faoliyati bilan bog'liqdir. Hozirgi kunda tashkiliy xarakterga ega ko'pgina savollar yechilmagan, hususan doimiy faoliyat ko'rsatuvchi bir qator metodologik va terminologik muammolarni hal qiluvchi tashxis muassasasini tashkil etish, uni keraqli kadrlar bilan ta'minlash. Metodologik muammolar ichidan bolani differensial tashxis maqsadida psixodiagnostika natijalarini taxili hamda sifatli bajarishlariga imkon beruvchi samarali va ishonchli metodlarni ishlab chiqish muammosini alohida ta'kidlash joiz.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni chuqur psixologo-pedagogik o'rganish tashxis natijalariga asoslanib, korreksion dasturni ishlab chiqish maqsadini qo'yadi. Bunda o'rganish vaqt talab etadi, u asosan ta'limda, ba'zida esa konsultativ muassasalarda o'tkaziladi. Bunday o'rganishning aniq vazifalari turli yosh davrlari uchun ko'p tarafdin va o'ziga xosdir. Ular ichidan qo'yidagilarni ajratish mumkin:

- Bolaning individual psixologo-pedagogik xususiyatlarini aniqlash;
- Rivojlaniruvchi va ta'limiy korreksion individual dasturlarni ishlab chiqish;
- Oilasidagi ichki munosabatlarni o'rganish va tarbiya sharoitlarini aniqlash;
- O'qishdagi murakkab sharoitlarda yordam.

Mutaxassislar u yoki bu funksiyadagi kamchilik yoki rivojlanmaganlikda samarali tavsiyalar bermoqdalar, lekin boladagi ijobiy hislatlarni aniqlashdagi, ayniqsa shaxs xususiyatlari ya'ni bolaning tasavvuri, nutqi, ijtimoiy shaxsiy muammosi hal etishga qaratilgan ishlari yetarlicha rivoj topmagan. Ammo, samarali

korreksion-pedagogik jarayon faqatgina salbiy omillarga emas, balki birinchi o'rinda bolani psixologo-pedagogik individual imkoniyatlarini aniqlash xam qaratilgan.

Shunday qilib, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologo-pedagogik tashxis qilishning muhim vazifalari quyidagilardir:

- bola rivojlanishidagi nuqsonlarni erta aniqlash;
- nuqsonning sababi va xarakterini aniqlash;
- bolaning pedagogik yo'llanmasini aniqlash;
- rivojlanishidagi nuqsonlari bo'lgan bolalarning individual psixologik xususiyatlarini aniqlash;
- ta'limiy va rivojlantiruvchi dasturlarni ishlab chiqish.

Tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya ishining mazmuni va uni tashkil etish

Ta'lim muassaslarining tarmog'i kengayib borayotganligi, hamda ta'lim muassasasini ota-onaga tanlash huquqi berilganligi sababli ba'zi-bir bolalarni o'qitish bo'yicha muamolar yuzaga kelmoqda. Ba'zi holatlarda bolalarni o'qitishda va hulqining o'ziga xos xususiyatlarini boshqarishdagi paydo bo'lgan qiyinchiliklar pedagogning talablari bolaning psixik va jismoniy tayyorgarligiga mos emasligi, aqliy rivojlanish darajasiga e'tibor qaratilmaganligi, bolaning somatik-psixik holatlari sabab bo'lsa, boshqa holatlarda – maktab ta'limiga tayyormasligi (ba'zi psixik funksiyalarning, muloqat ko'nikmalarining shakllanmaganligi, hissiy-irodaviy tomonlarning rivojlanmaganligi) va h.q. Bularning barchasi bolalarga yordamning yangi turlarini izlash uchun asos bo'ldi. XX asrning 90-yillarida pedagog va psixologlarning tashabbusi bilan ta'limni boshqarish shahar va viloyat organlari tomonidan umuta'lim maktablarida psixologo-tibbiy-pedagogik konsiliumlar tashkil etila boshlandi. Ularning funksiyalariga bolalar uchun rivojlanishlarining bolani yoshi va individual psixo-jismoniy o'ziga xos xususiyatlari jihatidan ta'lim olishlari uchun optimal sharoitlar yaratish kiradi.

TPPKning maqsad va vazifalari

TPPKning asosiy maqsadi – rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga diagnostik-korreksion psixologo-tibbiy-pedagogik yordam berish, ularga o'qish va tarbiya olishlari uchun shart-sharoitlar yaratishdir.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni bajarish kerakdir:

- psixik-jismoniy rivojlanishida u yoki bu nuqsonlari bo'lgan bolalarni aniqlash va har tomonlama kompleks tekshirish;
- nuqsonlarning xarakteri va sabablarini o'rnatish (deviantli xulq, katta va tengdoshlari bilan bo'lgan nizoli vaziyatlar, o'zlashtirishda orqada qolish va h.q.);

-bolaning potensial imkoniyatlarini aniqlab ushbu ta'lim muassasa sharoitida unga maqsadli maxsus (korreksion) yordam ko'rsatish;

-“xatar guruxi”ga kiruvchi bolalarning individual rivojlanishini kompleks maqsadli dasturlarini yaratish;

-rivojlanish dinamikasini kuzatish (kuzatuv, o'quv yilining boshidagi yoki oxiridagi diagnostik “kesimlar”, tegishli tuzatishlar kiritish);

-ota-ona bilan maslahat ishlarini olib borish.

Ko'rsatilgan vazifalar maktab (maktabgacha ta'lim muassasalari) pedagoglari jamoasi va TPPKning mutaxassislarining kuchi bilan o'zaro kelishilgan aloqada bajariladi.

An'anada, rivojlanishida turli nuqsoni bo'lgan bolalarga mo'ljallangan maxsus muassasalarni bolalar bilan to'ldirish, muassasalarga bolalarni yuborish bilan shug'ullanib kelgan psixologo-tibbiy-pedagogik komissiyalar (TPPK) faoliyat ko'rsatadi. Ular ta'lim, sog'liq, aholini ijtimoiy himoyalash organlari bilan birgalikda tuzilgan. Bunda bolalarning har bir tipdagi muassasasi uchun (aqli zaif, ko'r va zaif ko'ruvchi, kar va zaif eshituvchi va h.q.lar) o'zining TPPKlari faoliyat ko'rsatgan. Ushbu komissiya faoliyatida malakali mutaxassislar qatnashib kelayotgan bo'lsada, uning ishini tashkillashtirish va sharoitlari (tekshirish vaqti chegaralanganligi, bir martalik tekshirish davomida rivojlanish dinamikasini kuzatish mumkin bo'lmaganligi, ko'pincha ularning tarkibida psixologlar qatnashmaganligi va h.q.) tibbiy va psixologo-pedagogik tashxisning sifatini talab darajasida olib borish imkonini bermaydi. Xato tashxis qo'yilgan vaziyatlar kam bo'lmagan.

TPPK psixik va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan, o'qishda, muloqatda, xulqida muammosi bo'lgan bolalarga maxsus yordam ko'rsatish tizimidagi davlat maslahat-tashxis, korreksion markazi bo'lib hisoblanadi. TPPK bolalarga ta'lim berishning ko'rinish va shakllarini aniqlash uchun ekspert xizmati funksiyasini bajarmoqda. O'z faoliyatida TPPK bola xuquqlari to'g'risidagi Xalqaro Konvensiya, hamda O'zbekiston respublikasi xalq ta'limi vazirligi, ta'lim, sog'liq, bolalar xuquqini himoyalash to'g'risidagi qonunlariga amal qiladi. Ma'muriy bo'linishni hisobga olib viloyat, shahar, tuman TPPKlar tuziladi.

TPPKning shtat tarkibiga quyidagi mutaxassilar kiradi:

-vrachlar (pediatr, nevropatolog, psixiatr, otolaringolog, oftalmolog, lozim bo'lganida ba'zan ortoped);

-pedagog-defektologlar (oligofrenopedagog, surdopedagog, tiflopedagog, ortoped);

- logoped;

- psixolog;

Xududning sharoitlariga (moddiy baza, mutaxassilar bilan ta'minlanganligi va h.q.) qarab TPPKning tarkibida aniq bir ishini bajarish uchun mustaqil bo'limlar

tuzilishi mumkin. Bu yerga maslaxat-tashxis, korreksion va ilmiy-metodik bo'limlar kiradi.

TPPKning muhim vazifasi hamda uning faoliyatning asosiy mazmuni deb bola va o'smirlarni tug'ilishidan 18 yoshigacha kompleks tibbiy-psixologo-pedagogik diagnostika o'tkazish hisoblanadi. Erta diagnostika bolalarga o'z vaqtida yordam ko'rsatish, ularning rivojlanish darajasi va o'ziga xos xususiyatlariga aniqliklar kiritish, hamda tarbiya va ta'lim olishi uchun joy topib berish maqsadida kerak. Bu vaziyatlarda maxsus (korreksion) muassasani bolalar bilan to'ldirish masalasi yechiladi.

Tibbiy-psixologo-pedagogik diagnostika bola rivojlanishidagi nuqsonlar tufayli paydo bo'layotgan muammolarni yechish maqsadida ota-ona (yoki ularni o'rnidagi shaxslar), pedagogning talabi bo'yicha ham o'tkazilishi mumkin. Ularga bolaga yordam berish uchun maslahatlar va aniq tavsiyalar kerak.

TPPKda ishni tashkil etish bo'yicha: TPPKga jo'natilganlar ro'yhati va tekshirish o'tib bo'lgan bolalarni ro'yhatga olish daftarlari; tekshirish jarayoni to'g'risidagi bayonnomalar; korreksion-rivojlantirish tizimidan chiqarilgan bolalar hujjatlarining arxivi va TPPKning xulosa nusxalari. Ro'yhatga olish daftarida quyidagi ma'lumotlar qayd etiladi:

№ t/r	Tekshir uvni o'tka- zish sanasi	Bola familiya- si, ismi, otasining ismi	Tug'il- gan yili, sanasi, oyi	Ya- shash joyi	Ta'lim olgan muas- sasa, muddati	TPPKga kim orqali jo'natil- gan	TPPK ga jo'na- tilish sababi	Ota-ona haqida qisqa ma'lu- mot	TPPK ning xulo- sasi	TPPK ning tavsiya- lari	Izox
----------	---	---	---	----------------------	--	---	--	---	-------------------------------	----------------------------------	------

"Izoh" ustunida tekshirish davomida berilgan tavsiyalarni ota-ona tomonidan bajarilishi ko'rsatiladi. Bola ta'lim olishni davom ettirish uchun ta'lim muassasa tanlash xuquqi ota-onada bo'lsada, TPPK a'zolari ota-onalarni aynan bola manfaatlarini ko'zlab ish tutishga ko'ndirish uchun barcha imkoniyatlarini ishga solishlari kerak.

Ro'yxatga olish daftari TPPKda saqlanadi.

Bolaning komissiyada tekshirish jarayoni kotiba tomonidan bayonnomaga qayd etiladi va bolaning shaxsiy varaqasida saqlanadi, va u ta'lim olish uchun yuborilgan idoraga beriladi. Bayonnomlar o'qtuvchilarga shaxsning o'ziga xos xususiyatlari, bilim darajasining sifati, psixik jismoniy rivojlanish xususiyatlari bilan oldindan tanishishga va ularga o'qishni birinchi kunidayoq e'tibor berishga yordam beradi. Bundan tashqari, bayonnomalar, ayniqsa bola takroran TPPKga yuborilayotgan bo'lsa, uning rivojlanish dinamikasini qayd etish uchun zarur. Olingan natijalarni oldingi bayonnoma bilan solishtirib, o'tgan vaqt davomida bo'lgan o'zgarishlar haqida muloxaza yuritish mumkin. Bayonnoma TPPK a'zolariga

bola to'g'risida kengaytirilgan xulosa tayyorlash uchun yordam beradi. U shaxsiy varaqada saqlanadi. Komissiyaning har bir mutaxassisi tomonidan olib borilgan individual tekshirishning ma'lumotlari asosida nuqsonlar to'g'risida xulosa tayyorlanadi. Bolaning psixojismoniy va individual xususiyatlarini hisobga olib, uning keyinchalik tarbiya va ta'lim olish uchun joy tanlash to'g'risidagi qaror kollegial qabul qilinadi. Aniq tavsiyalar beriladi.

Tekshirilib TPPK tavsiyalari berilgan bola va o'smirlar ro'yhati xalq ta'lim, sog'liq vazirliklarining tegishli bo'limlariga va h.q. idoralarga yuboriladi. Ota-onalarga tegishli tavsiyalar bilan xulosa beriladi.

Bolalarni maxsus muassasaga yuborish TPPKning tavsiyalariga binoan xar bir maxsus muassasa tegishli o'zining qabul qilish bo'yicha qo'llanmalariga qattiq rioya qilib, xalq ta'lim vazirligi bo'limi orqali amalga oshiriladi.

Maxsus (korreksion) muassalarni bolalar bilan komplektlash (to'ldirish) bo'yicha TPPKning ishi shundan iborat.

Ushbu ishning tartibi o'z ichiga tibbiy, psixologo-pedagogik va logopedik tekshirishlarni oladi.

Tibbiy tekshirish o'z ichiga oftalmolog, otolaringolog, somatik, nevrolog va psixiatrlarning tekshirishini oladi. Kerak bo'lsa paraqlinik tekshirishlar (REG, ExoREG, EEG, audiografiya va boshqa laboratoriya tekshirishlar) o'tkaziladi. Anamnez yig'iladi. Bu barcha tekshirishlar vrachlar tomonidan o'tkaziladi. Defektologga ham, logopedga ham bu bilan shug'ulanishiga ruxsat yo'q, lekin ular bolalar rivojlanishiga u yoki bu nomaqbul vaziyatlar qanday ta'sir o'tkazishi, psixikasining xususiyatlari haqida bilishlari muhim. Bola rivojlanishini tarixidan ona bilan o'tkazilgan suhbat davomida vrach tomonidan olingan ma'lumotlar, hamda vrach xulasasining bola holatining obyektiv ko'rsatkichlari to'g'risidagi ma'lumotlar psixologo-pedagogik tekshirishning to'g'ri strategiyasini tanlash uchun yordam ko'rsatadi. Eshitish qobiliyati past yoki nutqida nuqsoni bo'lgan bolani tekshirish davomida noverbal ko'rinishdagi topshiriqlar berilishi zarur, ko'rishda nuqsoni bo'lsa tekshirish nutq materiali orqali o'tkaziladi va h.q.

Psixologik-pedagogik tekshirish davomida bolaning psixik rivojlanishining (nutq, harakat va h.q. rivojlanishining senzitiv davri) o'ziga xos xususiyatlari belgilanadi; saranjomlik, o'ziga-o'zi xizmat qilishi, boshqa bolalar bilan muloqat qilish ko'nikmalari qachon shakllana boshlanganligi aniqlanadi; motorika holati, o'yin xarakteri va h.q. qayd etiladi. Nafaqat ayrim psixik jarayonlarni o'rganish, balki shaxsni o'zini o'rganish muhim ahamiyatga ega.

Agar bolalar maktabda ta'lim olayotgan bo'lsalar, o'qishida mavjud qiyinchiliklarning sababi va xarakterini belgilash, nuqson tarkibini ochib berish darkor. Bilim olish qobiliyatiga katta diqqat qaratish lozim. Bilim olish qobiliyatining ko'rsatkichlari deb – umumiy fikrlash qobiliyati, fikrlash jarayoning egiluvchanligi,

o'quv qurollarni o'zlashtirish va h.q., hamda bola yordamni qabul qilish qobiliyati (bu asosiy ko'rsatkichlardan biri) hisoblanadi. Bu yordamning xarakteri va o'lchamligi e'tiborga olinadi.

O'z ichiga o'quv ko'nikmalardan, yozish, o'qish, sanash, va h.q.dan umumiy xabardorlikni, ularni shakllangalikni hisobga olib, pedagogik tekshirish defektolog tomonidan amalga oshiriladi. O'z xulosasida u nafaqat bola rivojlanganligining o'rnatilgan dolzarb darajasini aks etadi, bola bilan ishlash bo'yicha keraqli usullarni ko'rsatadi. Uning tavsiyalari ham pedagog, ham ota-onalarga foydali.

Psixologik tekshirishni psixolog o'tkazadi. U kuzatilayotgan xodisa sabablarini taxlil qiladi, psixik funksiyalarni, motivatsion-idrok va hissiy-shaxsiy sohalarni korreksiya qilish bo'yicha taxmin (prognoz) va tavsiyalar beradi. Xulosada u kompleks psixologik tashxis qo'yadi. Kerak bo'lsa neyropsixologik tekshirish o'tkaziladi.

Logopedik tekshirishni (zaruriyat tug'ilgan vaziyatlarda o'tkaziladi) logoped amalga oshiradi. Nutq rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini namoyish etib, u mavjud nuqsonlarning xarakterini va sabablarini ochib beradi. Logopedik o'rganish jarayoniga artikulyatsion apparatning, impressiv (fonetik eshitish, so'zlar, soddaga'pllar, mantiqiy-grammatik qurilmalarni tushunish) va ekspressiv (takroriy, nominativ, mustaqil) nutqning tekshirish kiradi. Bolalarning yozma nutqi ham, hamda nutqiy xotira ham tekshirishdan o'tkaziladi. Logoped nutqdagi nuqsonning tuzilishini va bola nutqining rivojlanmay qolganlik darajasini aniqlashi zarur. Bu nutq buzilishlari birlamchi nuqson bo'lgan bolalarni va nutqning zaifligi aqliy zaiflik natijasida kelib chiqqan bolalar o'rtasida chegara olishga yordam beradi.

Ish jarayonida tinch va yaxshi munosabatli sharoit saqlash kerak. Tekshirilayotgan shaxsning vaziyatini murakablashtirib, tekshirishni imtihonga o'xshatish noto'g'ri. Ota-ona va bolalar bilan suhbat o'tkazish davomida albatta kasbiy etika meyorlariga qat'iy rioya qilish kerak. Ish olib borilayotgan xonada bolalarning diqqatini o'ziga tortadigan ortiqcha rasm, plakatlar osilgan bo'lmashligi kerak. Hatto bola, ota-ona, komissiya a'zolarining stol atrofida joylashishi ham katta ahamiyatga ega. Bolalarni psixologo-pedagogik tekshirishdan o'tkazish davomida, ayniqsa TPPK sharoitida, bola bilan olib borilayotgan ish davomida namoyon bo'ladigan va uning xolati to'g'risida yakuniy xulosa tuzish paytida keraqli bo'ladigan bir qator ko'rsatkichlarga e'tiborni qaratish kerak. Ular ichida:

1. Bolaning tekshirishga bildirgan hissiy reaksiyasi. Hayajon – yangi sharoit va notanish odamlarga nisbatan bo'lgan tabiiy reaksiya. Lekin o'ta xursandlik, komissiya a'zolariga nisbatan betakalluflik, o'zini betartib tutishliklarga diqqatni qaratish kerak.

2. Vazifa ko'rsatmasi va maqsadini tushunish. Ko'rsatmani oxirgacha eshitib oladimi, uni yaxshilab tushunib olib, ishini boshlaydimi? Bolalarga ko'rsatmaning qanday ko'rinishi tushunarliroq: og'zaki yoki ko'rsatma-og'zaki?

3. Faoliyat xarakteri. Vazifaga nisbatan bo'lgan qiziqishga, maqsadli faoliyatga, ishini oxirgacha yetkazish, ishini bajarish usullari maqsadga muvofiqligi va mosligi, ish jarayonida davomida diqqati bir joyga jamlanganligiga e'tibor qaratish lozim. O'zini o'zi nazorat qilish va boshqarish muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Asosiy ko'rsatkichlardan biri – bu yordamdan to'g'ri foydalana bilish. Ushbu qobiliyat qancha ko'p ifoda topsa, bolaning ta'lim olish qobiliyati shuncha yuqori. Ko'rsatilayotgan yordam meyorda bo'lishi muxim.

Ishning natijasiga bo'lgan munosabat. O'z faoliyatini to'g'ri baholash, adekvat ta'sirchanlik (muvaffaqiyat bo'lsa xursandchilik, aksincha bo'lsa – xafa bo'lish) bola vaziyatni to'g'ri tushinishining guvohi bo'ladi.

Odatda, bolani TPPK mutaxassilari tomonidan o'rganilishi pedagog yoki ota-onalarning talablariga binoan o'tkaziladi. Bolani darslarda va bo'sh vaqti (o'yin, sayr va h.q.) davomida maqsadli kuzatiladi. Uning yoshiga hamda va psixik va jismoniy o'ziga xos xususiyatlariga qarab individual tekshirish ham olib boriladi. Mutaxassilar tomonidan yig'ilgan ma'lumotlarga ko'ra, TPPK yig'ilishlarida natijalar muhokama qilinadi va bolaning imkoniyatlari va xususiyatlaridan kelib chiqib o'qish marshruti haqidagi tavsiyalar bilan, hamda kerak bo'lsa tibbiy yordam to'g'risidagi kollegial xulosa beriladi. Bola ta'lim olayotgan muassasa tegishli sharoitlar yaratib berolmasa yoki bola qo'shimcha diagnostikaga muhtoj bo'lsa, u hollarda bola komissiyaga psixolgo-tibbiy-pedagogik konsultatsiyaga yuboriladi.

Bolani boshqa turdagi ta'lim berish maskaniga (korreksion sinflar (guruxlar), uyda o'qitish va h.q.) olib o'tishda u haqida pedagogik tavsifnoma, shaxsiy rivojlanish kartasidan, TPPK mutaxassilari xulosasidan, TPPKning yakuniy xulosasi va tavsiyalaridan ko'chirmalar yig'iladi. Bolani TPPKga yuborish paytida TPPKning kollegial xulosa nusxasi ota-onaning qo'lga beriladi, TPPK mutaxassilarining alohida yozilgan xulosalarining nusxalari esa pochta yoki vakil orqali jo'natiladi. Boshqa joylarga TPPKning xulosa nusxalari rasmiy talabga asosan beriladi.

- ta'lim olayotgan bolaning rivojlanish kartasi (papk).

TPPKni o'tkazish davriyligi o'quv muassasining aniq talabi bilan bog'liq, lekin kvartalda kamida bir marta o'tkazilishi shart. Yig'ilish puxtalik bilan tayyorlanishi juda muhim, shuning uchun oldindan (1-2 oy oldin) yetakchi mutaxassis bolalardan qaysi biri chuqur tekshirishga muhtojligini aniqlaydi, bola bilan ish dasturi va barcha mutaxassilari tomonidan yetakchi mutaxassisga xulosalarni tayyorlab berish muddatlari (TPPKning yig'ilishidan kamida 3 kun oldin) tuziladi. Bolalar TPPKda takroriy tekshiruvdan o'tkazilayotgan bo'lsalar, bola bilan individual olib borilgan

korreksion-rivojlantirish ish natijalari alohida baholanadi (dynamikasining xarakteri) va bu ishni davom etish bo'yicha keyingi dastur tuziladi.

TPPK nafaqat bola, ota-onaga yordam beradi, u bolada bo'lgan muamolarini yechishda pedagoglar tomonidan olib borilayotgan harakatlarning bir-biriga muvofiqligini ta'minlab, ularning malaka darajasini ham oshiradi, va bu TPPKning eng muhim vazifalaridan biridir.

Tekshirish savollari:

1. Bolalarni kompleks o'rganish tamoyilining mohiyati nimalardan iborat?
2. Bolani har tomonlama va to'liq o'rganish tamoyili nimalarni nazarda tutadi?
3. TPPK ga nimalar kiradi?
4. TPPK da hujjatlar qanday yuritiladi?
5. Bolaga qanday hujjatlar rasmiylashtiriladi?
6. TPPK a'zolari tomonidan bolani tekshirishning qanday turlari o'tkaziladi?

Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlarini psixologik-pedagogik diagnostika qilish metodlari

Bolalarning xujjatlarini o'rganish. Bolani TPPKda tekshirishdan o'tkazish odatda xujjatlarni (tibbiy karta, tafsifnoma) va faoliyat nishonalarini (daftar, rasmlar va h.q.) o'rganishdan boshlanadi.

Vrach-nevropotolog komissiya a'zolarini tibbiy xujjatlar: anamnez, otolaringolog, oftalmolog, pediater xulasalari, laboratoriya ma'lumotlari va boshqa hujjatlar bilan tanishtiradi; diqqatni boladagi aqliy rivojlanishdagi, eshitishda yoki ko'rishdagi va h.q. nuqsonlarga qaratadi. Bu holatlarda defektolog oldindan tekshirish uchun tegishli material tayyorlab qo'yishi mumkin.

O'z navbatida defektolog, pedagogik hujjatlar bilan tanishib, komissiya a'zolariga bola bilan aloqa o'rnatishda va tekshirish jarayonida e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan muhim xususiyatlar to'g'risida ma'lumot beradi. Masalan, agar bolaga berilgan tavsifnomada o'quv dasturni o'zlashtirish bo'yicha ko'zga ko'rinadigan kamchiliklar ifoda etilgan bo'lsa, tekshirishni osonidan boshlab, o'yin asosidagi vazifalarni yechish sifatida o'tkazish maqsadga muvofiq.

Agar bola maktabda o'qisa, uning daftarlarini diqqat bilan taxlil qilish kerak. Daftarning tashqi ko'rinishi bolaning pokizaligi, maktab talablarini tushunishi, o'qish jarayoniga qiziqishi to'g'risida sifatlarga guvoh bo'ladi. Yozma ishlarni bajarish xarakteri boladagi kamchiliklarga guvoh bo'ladi; bu o'z navbatida ularning sabablari to'g'risidagi savollarni uyg'otadi. Yozuvning buzilishiga ham motorikaning buzilishi, ham fazoviy mo'ljall olishdagi kamchiliklar, va oddiygina qo'yilgan talabni tushunmaslik va h.q.lar sabab bo'ladi. Yozishdagi xatoliklar (harflarni joyini almashtirib qo'yish, tashlab ketish, so'zlarni oxirgacha yozmaslik va h.q.) ham turli sabablarga ega. Bola bu qiyinchiliklarni qanday qilib yenggan, o'qituvchi tomonidan

qanday yordam va qaysi miqdorda ko'rsatilganliklarni kuzatib borish muximdir. Daftarni birinchi va oxirgi to'ldishlariga nazar tashlab, bola rivojlanishining dinamikasini o'rnatib olish mumkin. Bola haqidagi qiziqarli ma'lumotlarni u chizgan rasmlardan ko'rish mumkin. Ba'zilarida aynan chizilgan rasm u yoki bu psixik nuqson haqida signal beradi.

Hujjatlarning barcha ma'lumotlari chuqur o'rganilibgina, bevosita bolani tekshirish boshlanadi.

Esda tutish zarur, umumiy psixologiyaning individual-tipologik, shaxsiy-faolliy, tizimli-tashkiliy yondashishlar, bola ishini sifat-miqdoriy baxolash to'g'risidagi nizomlari oligofrenopsixologiyada ham rivojlanishida turli nuqsoni bo'lgan bolalarni o'rganishda juda muhim ahamiyatga ega.

U yoki bu metodlardan foydalanishning tanlanishi va ketma-ketligi tekshirilayotgan bolaning yoshiga va individual xususiyatlariga bog'liq. Vaziyatlarning birida oligofrenopedagog yoki logoped ayrim eksperimental uslublarni kiritib, suhbat uslubini tanlaydi, boshqa vaziyatlarda bola o'yin davomida kuzatiladi va h.q. Tekshirish jarayoniga bola qobiliyatlari namoyon bo'lishi uchun o'qitish elementlarini, yordam berish variantlarini, shunga o'xshash vazifalarni kiritish muxim.

Tekshirishni o'rta murakab vazifalardan boshlash, ba'zi vaziyatlarda – bolada ishga nisbatan ijobiy munosabatni uyg'otish, hayajon, tashvish tuyg'ularini olib tashlash uchun onson vazifalardan foydalanish maqsadga muvofiqroq bo'ladi. Ayniqsa bola aloqaga moyil emas bo'lsa, buni e'tiborga olish muhimdir. Tekshirish jarayonida, oiladagi tayyorgarlikni chiqarib tashlash uchun hissiy qulaylik xolatini yaratish, motivatsiya berish, bolani rag'batlantirish, odatiy emas ko'rinishlarda vazifalar berish darkor. Tekshirish ortiqcha bo'lib ketishi noto'g'ri.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni o'rganib, shuni esda tutish lozimki, asosiy narsa – bu biologik sabablar orqali yuzaga kelgan dastlabki nuqsonlar bilan dastlabki nuqsondan kelib chiqqan ikkilamchi, uchlamchi va h.q. nuqsonlar va bola ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar o'rtasida chegara chizishdir. Yuqori darajadagi nuqsonlar qatoriga (ikkilamchi, uchlamchi) L.S.Vigotskiy oliy psixik funksiyalarning va xulqning rivojlanmay qolganligini kiritgan. Birlamchi va yuqori darajadagi nuqsonlarning nisbatini, hamda ularning ifoda topgan darajalarini solishtirish juda muhimdir. Bilish faoliyati va shaxsni rivojlanishiga ta'sir etuvchi salbiy nuqsonlarni aniqlash darkor.

Suhbat usuli

Psixologik tekshirish suhbatdan boshlanadi. Suhbat bola bilan hissiy aloqa o'rnatishga, unda taqlif qilinayotgan ishga to'g'ri munosabat o'rnatishga qaratiladi.

Bo'shang, qat'iyyatsiz, qo'rqqoq bolalarni tetiklashtirish, maqtash, qo'zg'aluvchan bolalarga nisbatan qattiqqo'l, talabchan bo'lish lozim.

Suhbat mazmuni bolaning atrof haqidagi tasavvurlarining xususiyatlarini aniqlashga qaratilishi kerak. Suhbatda bolaning qiziqishlari, uning sevimli mashg'ulotlari va o'yinlariga berilishi zarur.

Suhbat jonli va erkin kechishi lozim. Suhbatni oddiy savollardan boshlash maqsadga muvofiq. Agarda bola savollarga javob berishdan bosh tortsa, unga birorta rasmini yoki o'yinchoqni ko'rib chiqishni taqlif etish mumkin va asta-sekin bola bilan kontakt o'rnatib suhbatni keraqli tomonga yo'naltiriladi.

Quyida bolaga beriladigan savollar keltirilgan.

1. Bolaning o'zi va uning oilasiga taalluqli savollar. Sening isming nima? Yoshing nechada? Onangning ismi nima? Otangning ismi nima? Oilangizda kimlar bor? Oilangizda necha kishi bor? Otang va onang qayerda va kim bo'lib ishlaydilar?

2. Bolaning vaqt va fazoviy tasavvurlarini aniqlashga yordam beradigan savollar. Sen qayerda yashaysan? Sen qaysi shahada yashaysan? Sen qaysi qishloqda yashaysan? Sizning uyingizda nechta xona bor? Sizning uyingizda nechta etaj bor? Sen nechanchi qavatda yashaysan? Sizlardan yuqorida nechta qavat bor? Qanday yil fasllarini bilasan? Hozir qaysi fasl? Yoz faslidagi oylarni aytib ber. Bir yilda nechta oy bor? Sutka nima? Bir sutkada necha soat bor? Bir soatda necha minut bor?

3. Bolaning dunyoqarashiga yordam beradigan savollar. Bizning mamlakatimizni nomi nima? Sen qanday shaharlarni nomini bilasan? Bizning respublikamizda qanday bayramlar nishonlanadi (bahorda, yozda, kuzda, qishda)? Qanday hayvonlarni bilasan? Ular nima bilan oziqlanadilar? Sen qanday qushlarni bilasan? Ularning qaysilari qishda boshqa issiq o'lkalarga uchib ketadilar? Qaysilari o'lkamizda qishlab qoladilar? Sen yaqinda qaysi kitobni o'qiding? O'qiganlaringdan nimalar esingda qoldi? Sen yaqinda qaysi filmni ko'rding? U senga nimasi bilan yokdi?

4. Bolaning qiziqishlariga, o'yinlariga doir savollar. Sen nima bilan shug'ullanishni yaxshi ko'rasan (kitob o'qish, o'ynash, teleko'rsatuvlarni tomosha qilish va h.k.)? Sen qanday o'yinlarni yoqtirasan? Uyingda qanday o'yinchoqlar bor? Eng yoqimli o'yinchog'ing (o'yin) qaysi? Sen kim bilan o'ynashni yaxshi ko'rasan? Televizorda qaysi ko'rsatuvlarni tomosha qilishni yaxshi ko'rasan? Uy ishlariga yordam berasanmi? Sen nima qilishni bilasan? Senga maktabda o'qish yoqadimi?

Suhbat bola xulqining kuzatish ma'lumotlari bilan birgalikda u haqida dastlabki ma'lumotlarni beradi. Bular asosida tekshiruvchi bolaga tekshirishni qanlay darajada murakkablikdagi topshiriqlardan boshlash lozimligini aniqlab olishga yordam beradi.

Suhbat bola bilan bevosita aloqa qilish xarakterida bo'lishi lozim. Savollarning mazmuni, tartibi va tuzilishi bolaning javoblari, uning reaksiyasiga (masalan, xafa bo'lish, ranjish, diqqati, sergalikligi) hamda umumiy holatiga (bo'shanglik, qo'zg'aluvchanlik, diqqatning tarqoqligi va h.k.) bog'liq.

Bola bilan suhbatni komissiya a'zolaridan faqat bittasi o'tkazadi, bolaga komissiya a'zolarining bir nechtasini ketma-ket savol berishi mumkin emas.

Suhbat vaqtida bolaning xulqini va reaksiyasini sinchiklab kuzatish lozim. Bunday kuzatishlarsiz suhbat o'rganish metodi sifatida o'z ahamiyatini yo'qotadi. Bolaning javoblarini baholash va ular asosida qandaydir bir xulosalar chiqarish katta hatoga yo'l quyishdir. Masalan, bola javob berishdan bosh tortsa yoki noto'g'ri javob bersa har vaqt ham bu undan so'ralaytganlarni bilmasligi haqida ishonch hosil qilmasligi kerak. Ko'pincha bola berilgan savolda diqqat e'tiborini yetarlicha jamlamasligi, uning tuzilishini tushunmasligini kuzatish mumkin. Shu savol boshqacha qilib (boshqa formulirovkada) berilsa u qiyinchilik tug'dirmaydi. Ba'zan bola avval o'tkazilgan suhbat ta'sirida berilgan savolga yetarlicha tayyor bo'lmasligi va uni pedagog tahminida boshqa doirada idrok etishi mumkin.

Suhbat jarayonidagi bola bilan pedagogning aloqa qilish xarakteri uning shaxsi xususiyatlarni aniqlash uchun muhim ahamiyatga ega. Shunday bolalar borki, ular aloqaga qiyinchilik bilan kirishadilar, suhbat jarayonida keskin, qovog'i soliq, bezovta, kamgap holatda bo'ladilar, savollarga istar-istamaslik bilan javob beradilar, negativlik reaksiyalariga moyil bo'ladilar, boshqalari sharoitgsha ancha tez moslashadilar, tez jonlanadilar, ishonuvchanlik. ochiq ko'ngillik bilan savollarga bajonidil javob beradilar.

Ba'zi bolalar suhbat jarayonida o'zlarini mustaqil tutadilar, vaziyatga qaramaydilar, savollarga o'ylamasdan tez, oxirigacha eshitmasdan javob beradilar; boshqalari o'zlarin vazmin, jiddiy tutadilar, berilgan savollarga shoshilmasdan javob beradilar. Suhbat jarayonidagi bunday kuzatishlar bolani konkret faoliyat jarayonida o'rganishga va turli ma'lumotlarni tahlil qilish, taqqoslashga yordam beradi.

To'g'ri tashxis qilishda suhbatning ahamiyati

To'g'ri o'tkazilgan suhbat bolaning rivojlanishi va uning shaxsini xususiyatlari haqida ba'zi tasavvurlarni beradi. Suhbatda bolaning ongida o'quv faoliyati qanday o'rin egallashini, o'qishdagi qiyinchiliklarni anglay olishi, o'z ishiga, xulqiga tanqidiy munosabatda bo'la olishi aniqlanadi.

Suhbat natijasida boladagi neyrodinamik xususiyatlar haqida ba'zi ma'lumotlarni olish mumkin. Bo'shanglik, tormozlanganlik yoki aksincha, qo'zg'aluvchanlik, diqqatning tarqoqligi, savol doirasida qola olmaslik bularning barchasi bolada qo'zg'alish va yoki tormozlanishning sekinlashgan va tezlashgan reaksiyalarning ustunligini taxmin qilishga imkon beradi.

Suhbat bilish faoliyatining darajasi haqida ham ba'zi tasavvurlarni beradi. Suhbat jarayonida biz bu bosqichda bola uchun xos bo'lgan atrof olamni aks etish jarajasini aniqlaymiz. Suhbat bolaning atrofda predmetlar va xodisalar haqidagi tasavvurlarining to'g'riligini, sabab bog'lanishlarini o'rnatish va ahamiyatlini ahamiyatsizdan ajratishni bilishni aniqlashga imkon yaratatadi.

Suhbat jarayonida bilish faoliyatining qaysi tomonlarini sukurroq o'rganish lozimligini aniqlashadi. Shuning uchun suhbat bolaning psixik haytining alohda tomonlarini ancha chuqur va maxsus o'rganishdagi dastlabki qadamdir. Suhbatdan alohda faoliyat turlarini tekshirishga o'tish rejali va yetarlicha asoslangan bo'lishi kerak.

Suhbatni tugatib, eksperimental-psixologik tekshirishga asta-sekin o'tish lozim. Bolaga «Endi mening ba'zi topshiriqlirimni bajarasan» yoki yanadla soddaroq tarzda: «Kara, menda qanday rasmlar bor (o'yin, shakllar)» deyiladi. Eksperimental-psixologik tekshirishni o'tkazishda bolaning ishga bo'lgan munosabati, qiziqishi borligi yoki yo'qligi, maqto'v yoki tanbehga reaksiyasi va hokazolarga e'tibor beriladi. Bu kuzatishlar bola faoliyatini tuzilishini tahlil qilish, patologik xususiyatlarni ochishga imkon yaratadi.

Kuzatish usuli

Kuzatish uslubi – bolalarni komissiyada o'rganishning eng yetakchi uslubi. Kuzatish bola komissiyaga kelishi bilan boshlanadi va butun tekshirish vaqtida davom ettiriladi. U har doim maqsadni ko'zlab o'tkazilishi lozim.

Bolaning o'yin faoliyatini kuzatish muhim ahamiyatga ega, chunki qator vaziyatlarda u psixologo-tibbiy-pedagogik komissiya sharoitida tekshirish o'tkazishning asosiy uslubi deb hisoblanadi.

Erkin o'ynash bola bilan aloqa o'rnatishga imkon beradi, ayniqsa boia tekshirishdan qo'rqayotgan bo'lsa. O'yinchoqlarni o'ynash imkonini yaratib ("O'yinchoqlarni olib o'ynab tur, men onang bilan gaplashaman"), bolaning o'yinchoqlarni ko'rganda ta'sirchanlik namoyon bo'lishi (aniq yoki kam ifodalangan xursandchilik, befarqlik), mustaqil ravishda o'yinchoqlarni tanlab, o'yin tashkil etishi, o'yinchoqlar bilan olib borayotgan harakatlarning oqilona bo'lishi, o'yin o'ynashga qiziqish borligi kabi dastlab ma'lumotlar kiritiladi. O'yin o'ynash paytida aniq bir harakat uchun keraqli o'yinchoqlarni tanlab (qo'g'irchoq bilan o'ynashni tashkil etishda kiyim-kechaklarni tanlaydi; kubiklarni, mashinaga ortish uchun tanlaydi), bola amaliy taxlil, sintez, umumlashtirish va solishtirish o'tkazadi. Bola bajarayotgan manipulyatsiyalarini kuzatish uning harakatlanishni boshqarish va motorikasi xolati kuzatiladi.

Kuzatish metodning sezilarli kamchiliklaridan kuyidagilar hisoblanadi: 1) davomliligi; 2) bahoning xolis emasligi, chunki natija mutaxassisning malakasiga bog'liq; 3) natijalarning statistik qayta ishlash mumkin bo'lmaganligi.

Qator vaziyatlarda (bola yomon o'qisa, intellekt darajasi past bo'lsa) bolaning o'yin faoliyatini kuzatishdan tashqari o'yinchoqlar yordamida maxsus tekshirish ham o'tkaziladi. Murakkablashtirilgan holda bu uslub maktab yoshdagi bolalarni tekshirishda ham ishlatiladi.

Rasmlarni o'rganish usuli

Yuqorida qayd etilganidek, bolalarni o'rganish davomida rasm muhim differensial-tashxis ko'rsatkichi sifatida qo'llanadi. Bolaning pedagogik xujjatlaridagi rasm nimadir bilan o'ziga diqqat qaratga, u holda maxsus tekshirish o'tkazish – boladan xoxlagan rasmni yoki vazifaga asosan rasm chizishni so'rash maqsadga muvofiqdir. Bolaning mavzuni, chizish usulini tanlash qobiliyati, chizish jarayonining o'zi yakuniy tashxisni aniqroq o'rnatish uchun qo'shimcha qimmatli ma'lumot berishi mumkin. Bu narsaga S.A.Boldiryova, T.N.Golovina, I.A.Groshenkov, V.S.Muxina va ko'pgina boshqa tadqiqotchilar diqqatni qaratgan.

Odatda, aqli zaif bolalar mavzuni tanlashda qiyinchiliklarga duch keladilar, syujet yaratmasdan, oddiy bir tipdagi predmetlarni tasvirlaydilar. Ularning erkin mavzudagi rasmlarida ma'no, fantaziya yo'q. Nima chizish to'g'risida vazifa berilgan bo'lsa ham, bolalar ko'rsatmaga binoan uni bajara olmaydilar. Tasavvur etish qobiliyati boy emas va noaniq bo'lgani sababli shakl, proporsiyalarni buzish, rangni noto'g'ri va kam ishlatishlarda ifodalaniladi. Aqli zaif bolalar rasmni ifoda etib berishda qiynaladi.

Psixik kasalliklarga duchor bolalarning rasmlari o'zgacha. Ularga mantiqqa to'g'ri kelmaydigan, bema'ni tasvirlash, rangni beo'xshov, betartib ishlatish, proporsiyalarni ushlar, jinsiy ifodalar mos.

Shizofrenik bolalarga rasm chizishni oxirgacha yetkazmaslik, asosiy qismlar yetishmasligi, geometrizatsiya, bejandorlik, uyib tashlash, rasmni varaq xajmi bilan mos emas chizish, qog'ozning chetidan boshlab chizishdan qo'rqish xosdir.

Epileptik demensiyaga o'ta puxtalik, g'oyat sinchkovlik, sekinlik xarakterli. Bolalar rasmga ko'p vaqt sarflaydilar, muhim emas qismlarni chizish uchun to'xtab qoladilar.

Psixologo-tibbiy-pedagogik komissiya sharoitida rasmdan diagnostik maqsadlardan tashqari bola bilan aloqa o'rnatishda va nutqning buzilishlari mavjud vaziyatlarda "nutqsiz" uslub sifatida foydalanish mumkin.

TPPKda eksperimental-psixologik tekshirish uslublari

Eksperimental-psixologik tekshirish uslublari psixologo-tibbiy-pedagogik komissiyada bolalarni o'rganish davomida juda muhim ahamiyatga ega. Ular maxsus o'rganishga loyiq psixik jarayonlar dolzarb bo'lgan ma'lum vaziyatlarni yaratilishini nazarda tutadi. Eksperimental-psixologik uslublar yordamida u yoki bu holatlarning sabab va mexanizmlarini ochish mumkin.

Bolalar faoliyatining hujjatlarini va natijalarini o'rganish, suhbatlashish, kuzatish ko'pincha bola rivojlanishining u yoki bu xususiyatlarini ko'rsatib beradi. Bu ma'lumotlarni izohlash, uning tuzilishini anglashga maxsus eksperimental vazifa yordam beradi.

Agar eksperimental uslubni tuzish va tekshirish jarayoning o'zida ta'limiy eksperimentning tamoyiliga amal qilinsa, bola holatini faqatgina gapirib o'tish va o'rganilayotgan psixik funksiyani izox berishgagina emas, balki uning rivojlanish prognozini (taxminini) tuzish, hamda u bilan ishlash bo'yicha tavsiyalar berish imkoni yaratiladi. Faoliyat jarayonining sifati taxlili miqdoriy ko'rsatkichlarni hisoblash bilan bir qatorda bolalar tomonidan eksperimental-psixologik vazifalarni baxolash uchun bajarilishi shart hisoblanadi.

Eksperimental uslublardan foydalanish bo'yicha amaliy qo'llanmalarda ushbu uslublarning batafsil ta'rifi keltirilgan, tekshirish bayonnomasini tuzish shaqli aniq ko'rsatilgan va bola tomonidan vazifani bajarish natijalari izoxlangan.

Psixodiagnostik maqsadlarda bolalarni tekshirish davomida test o'tkazish uslubi ham qo'llaniladi.

Psixologik-pedagogik tekshirishni o'tkazishga qo'yiladigan talablar

Psixologik-pedagogik va logopedik tekshirishni tibbiy tekshirishdan so'ng o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi, chunki psixik rivojlanishdagi buzilishlarni tashxis qilishda anamnestik ma'lumotlar, statik, nevrologik va psixik holatlar, ko'rish, eshitish funksiyalarining saqlanganligi, shuningdek harakat buzilishlarining xarakteri va darajasi muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Bunday ma'lumotlarni tahlil qilish psixolog va logopedga tekshirishda keraqli yo'nalishni, tekshirish metodikalarini to'g'ri tanlashga imkon beradi.

Tekshirish metodi va metodikalarini tanlash bolaning yoshi, uning motor, sensor, aqliy imkoniyatlari, nutqning mavjudligi yoki yo'qligiga bog'liq bo'ladi.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik tekshirish

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik tashhis qilish, ijtimoiy xamda tibbiy-psixologo-pedagogik kompleks tekshirishning bir qismidir. Rivojlanishida nuqsoni bo'lganlarni psixodiagnostikasi va maxsus psixologiyaning yetakchi mutaxasislari (V.I.Lubovskiy, T.V.Rozanova, S.D.Zabramnaya, O.N.Usanova va boshqalar) tomonidan ishlab chiqilgan bir qator tamoyillarga asoslanadi. Rivojlanishida muammolari bo'lgan bolalarni psixodiagnostik tekshirish tizimli bo'lib psixikani barcha tomonlarini (bilish faoliyati, nutqi, hissiy-irodaviy doirasi, shaxsiy rivojlanishi) o'rganishni o'z ichiga oladi. Psixodiagnostik tekshiruv bolaning tahmini psixik rivojlanish darajasi va yoshini hisobga olgan holda tashkillashtiriladi. Shu ko'rsatmalar tashxisning ish tartibini belgilash, metodikalarni tanlash va natijalarini izohlashga yordam beradi. Tashxis vazifalari bola uchun tushunarli bo'lishi kerak. Bolani tekshirish davomida u samarali bajara oladigan vazifalarni berish lozim, natijalarini tahlil qilayotganda bola qaysi yosh guruhiga mansub vazifalarni bajara olganligini inobatga olish zarur.

L.S.Vigotskiyning bolalarning «yaqin rivojlanish zonasini» o'qitishda ularning potensial imkoniyatlarini o'rganish haqidagi fikrlari yotadi. Bu turli murakkabliklardagi vazifalarni taqlif etishda bajarilish vaqtida yordam berishni taqsimlaydi.

Har bir yoshdagi bosqich uchun diagnostik vazifalarni tanlash qat'iy ravishda ilmiy asoslanib amalga oshirilishi kerak, ya'ni tekshirish davomida mazkur topshiriqni bajarish maqsadida bolaning psixik faoliyatining kaysi tomonlarini ishlatish va ular tekshirilayotgan bolada qay darajada buzilganligini aniqlashga qaratilgan topshiriqlardan foydalanish zarur. Natijalarning taxlil qilish va izohlashda ularning sifat va miqdoriy xarakteristikasi berilishi kerak. Bunda sifat-sonli ko'rsatkichlar tizimi barcha tekshirilayotgan bolalar uchun bir xilda bo'lishi lozim.

- Psixodiagnostik tadqiqotlarni o'tkazish har doim aniq maqsadga bo'ysungan, alohida vazifalarni bajarish yo'llarini aniqlashga qaratilgan. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning psixodiagnostik tekshirishdan o'tkazishning asosiy maqsadi – korreksion yordam ko'rsatishning maqbul yo'llarini aniqlash uchun bolada psixik faoliyatining buzilishini strukturasi aniqlashdir. Aniq vazifa bolaning yoshi, ko'rish, eshitish, harakatlanishda nuqson bor yoki yo'qligi, ijtimoiy vaziyat, diagnostikaning bosqichi (skringing, differensial diagnostika, individual korreksion dasturni tuzish uchun bolani chuqur psixologik o'rganish, korreksion tadbirlarning samaradorligini baxolash) bilan aniqlanadi.

Bolalarni psixodiagnostik tekshirish bir qancha bosqichlarda olib boriladi. Birinchi bosqichda psixolog bola haqidagi ma'lumotlarni uni xujjatlarini o'rganish, ota-onasi va pedagogi bilan savol-javob orqali to'playdi. Tekshiruvni boshlashdan avval u bola haqidagi tibbiy, pedagogik, ijtimoiy xarakterdagi ma'lumotlarga ega bo'lishi kerak. Bu tekshirish vazifalarini to'g'ri aniqlashga xamda keraqli tashhis vositalarini tayorlashga yordam beradi.

Psixologik tekshiruvni o'tkazish uchun tinch, osuda sharoit kerak bo'ladi. Bolani diqqatini chalg'itmaydigan predmetlar soni ko'p bo'lmagan alohida xonada tekshiruv o'tkaziladi. 4-yoshgacha bo'lgan bolalarni tekshirish bolalar stolchasi yoki gilamda o'tirib, 4-6 yoshlilarda bolalar stolchasida, katta bolalarda esa ortiqcha predmetlarsiz o'tkaziladi. Tekshiruvni bolaga oson bo'lgan vazifalardan boshlash maqsadga muvofiqdir. Psixolog bolaga o'zini yaqin tutgan xolda tinch, uni bajarayotgan xarakatlarini diqqat bilan kuzatishi lozim. Agar bola xattolarga yo'l qo'ysa, tekshiruvni o'tkazuchi unga yordamlashadi. Barcha kuzatuv natijalari bayonnomada qayd etib boriladi: vazifani bajarilish vaqti, bola tomonidan qo'yilgan xatolar, yordam turi, uning samarasi. Tekshiruv vaqtida onasining bo'lishi maqsadga muvofiq bo'lar edi, ayniqsa bola bunda qattiq turib olsa. Tekshiruvdan keyin psixolog onasi bilan olingan natijalarni muhokama etib, uning savollariga javob berishi xamda o'z tavsiyalarini bermog'i kerak. Agar bola ma'lum bir sabablarga ko'ra o'zini

yomon tutib vazifalarni bajarishdan voz kechsa, uni bir necha kundan so'ng qayta tekshiruvga chaqirish kerak. Bu kunlar davomida bolani qayta tekshiruvga tayyorlash, psixolog bilan birgalikda ishlash zarurligini uqtirish lozim. Ikkilamchi tekshiruvga shuningdek tez charchaydigan bolalarni xam chaqirish maqsadga muvofiq, chunki ularni birgina tekshiruv davomida to'liq o'rganib bo'lmaydi.

Xulosani bolaga tayyorlashda ikki bosqichda olib borish maqsadga muvofiqdir. Avvalo psixolog topshiriq natijalarini ko'rib chiqib ularni muhokama etib bilish faoliyatining rivojlanish darajasi va xususiyatlari, nutqi, hissiy–iroda xolati, shaxsi, bolani o'zini tutishi. shuningdek berilishi mumkin bo'lgan korreksion yordam turini aniqlaydi. So'ngra psixolog olingan natijalarni yozma xulosalaydi. Odatda xulosa uch qismdan iborat bo'ladi.

Birinchi qismida bolani tekshirish sabablari, tekshirishning maqsadi va uni o'tkazish vaqtida bolani o'zini tutish xolati ko'rsatiladi. Bajarilish motivatsiyasi albatta ko'rsatiladi, muloqotga kirishishi, psixologga bo'lgan munosabati, topshiriqlarni bajarish usuli, faoliyatining xarakteri, maqto'v va tanbehlarga bo'gan munosabatining o'ziga xos hususiyatlari ko'rsatib o'tiladi. Bolani yordamdan samarali foydalana olishiga alohida diqqat qaratiladi. Harakatlarini nutq yordamida ifodalashi, bajarayotgan ishlarini tushuntirib bera olishini bor yoki yo'qligi e'tirof etiladi.

Ikkinchi qismida xar bir psixik funksiyalarini tekshirishning diagnostik natijalar taxlil qilinadi.

Uchinch qismida bolaning psixikasini buzilish strukturasi, bunda kuzatilgan nuqsonlarinigina emas, balki uni kelajak rivojlanishidagi psixikasini saqlangan tomonlarini hisobga olib potensial imkoniyatlarini ko'rsatib beriladi. So'ngra bolaga psixologik yordamni tashkillashtirish bo'yicha ta'lim muassasalari va ota-onalarga qaratilgan korreksion–pedagogik jarayon bo'yicha o'z tavsiyalarini hulosalab beradi. Xulosada albatta tekshiriluvchining yoshi, xulosasi va tekshirish vaqti, psixologning familiyasi bo'lishi shart.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni eksperimental–psixologik tomondan o'rganish

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga eksperimental –psixologik jihatdan yondashish samarali yo'llardan biri hisoblanadi. U rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolani psixologik eksperiment davomida o'rganishni nazarda tutadi.

Psixologik eksperiment – bu nuqsonning psixik jarayonlari va shaxsni maxsus tashkil etilgan sharoitlarda, nuqsonni maksimal ifodalanishini o'rganishdir. Patopsixologik eksperiment eksperimental – psixologik metodikalar yordamida psixik funksiyalarning aniq bir vositalari yordamida o'rganiladi. Turli eksperimental –psixologik metodikalar maxsus ta'limda, shifoxonalarda ko'p yillik amaliy tajribi

sifatida ishlatilib kelinmoqda xamda bularni S.Y.Rubinshteyn, B.V.Zeygarnik, S.D.Zabramnaya, YE.A.Sterebevalarning ishlarida ko'rishimiz mumkin.

Eksperimentni tashkillashtirishda quyidagi qoidalarga rioya qilish zarur:

- bolaning o'yin, mehnat, o'qish, muloqoti davomida psixik faoliyatini ifodalashi lozim;

- eksperiment faqatgina nuqsonlarnigina emas, balki saqlanib qolgan psixik funksiyalarini xam aniqlashi kerak;

- eksperimental-psixologik metodikalar psixik nuqsonlarni sifatli tavsifini ochishga qaratilgan bo'lishi:

- eksperimental -psixologik tekshirish natijalari aniq va obyektiv xolda hayonnomada qayd etilishi zarur:

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni eksperimental-psixologik jixatdan tekshirishning samaraligi shundaki, u o'z ichiga ko'pgina metodlarni qamrab olgan bo'lib, bu o'z navbatida turli nuqsonlarni aniqlashga yordam beradi.

1) Eksperimental-psixologik tekshiruv dasturi standart bo'la olmaydi, chunki u tekshirilayotganing o'ziga xos xususiyatlariga bog'liqdir. Masalan, shizofreniyaning differensial tashhis qilishda asosiy diqqat tafakkuurning buzilishlariga qaratiladi. Uni tekshirishda "Predmetlar klassifikatsiyasi", "Piktogramma" metodikalaridan foydalaniladi. Bosh miyasida jarohatlari bo'lgan bemorlarni tekshirishda asosiy diqqat aqliy ishlash qobiliyati, xotira, yozuv, sanash kabilarga qaratilgan metodikalardan foydalaniladi. Bolani psixologik tekshirish bo'yicha metodikani tanlanishiga alohida e'tibor qaratish lozim. Bu holda tanlash bolani yoshiga, uning tarbiya olishi uchun yaratilgan ijtimoiy sharoitlarga (oilaga, bolalar uyi, uzoq deprivatsiya), uning intellektual rivojlanishining darajasiga, nutqida, xarakatlanishida nuqsonlar yoki sensor buzilishlar mavjud yoki mavjud emasligiga bog'liq. O'qitish eksperimentni amalda qo'llash bolaning psixologik tekshirishni spetsifik xususiyatidir. Ma'lumki, tadqiqotning qayd etuvchi metodlar yordamida bola rivojlanishining uzoq muddatli prognozini aytish mumkin emas. L.S.Vigotskiy tomonidan ilgari surilgan bolani o'qitish uning rivojlanishiga olib kelishi to'g'risidagi fikri bola rivojlanishini yanada yaqqolroq prognozlash imkoniyatini beruvchi o'qitish eksperimentlarini turli variantlarini yaratishga olib keldi. Variantlarning birida o'qitish elementlari psixologik eksperiment jarayonining o'ziga kiritilgan. boshqalarida – qayd etuvchi, ko'pincha testli, eksperimentning yangi bilim olishga va maxsus sohalar bo'yicha kasb egalashga qaratilgan bolani o'qitish bilan birlashgan. Tadqiqotning bunday chizmasi bo'yicha (test-o'qitish -test) o'qitishning samarasi aniq miqdoriy ko'rinishga ega bo'ladi. Ma'lumki, o'qitish jarayoni qanchalik keng bo'lsa, shunda psixolog kasal bolaning qiyinchiliklari va imkoniyatlari to'g'risida ko'proq ma'lumot oladi, ham korreksion maslahatlari va prognoz o'rnatishlari mazmunliroq bo'ladi. Ammo, oddatda, o'qitish eksperimentning sermehnat metodlari

ko'proq ma'lumotga ega bo'ladi. Shuning uchun bunday tadqiqotlarni o'tkazilishi faqat maxsus diagnostik guruhlarda imkoni bor.

Psixologik tekshiruv davomida bolaga ta'limiy eksperimentni tashkillashtirishda boshqa metodikalardan ham foydalaniladi: "Predmetlar klassifikatsiyasi", "Mos kelmaydigan predmetni olib tashlash", "Koos kubiklari". Bu ayniqsa psixologning vaqti chegalangan bo'lsa, masalan TPPK muhimdir. Bunday xollarda "Mos kelmaydigan predmetni olib tashlash" metodikasidan samarali foydalanish kerak. Ortiqcha predmetni olib tashlash vazifasini o'rgatishga 2-3 daqiqa yetarli bo'ladi. Ko'p qo'llaniladigan metodikalardan, "Koos kubiklari", "Mos kelmaydigan predmetni olib tashlash", "Voqealar ketma-ketligi", "Leontyev metodikasi", "Piktogramma" va boshqalar. Bu metodikalardan ko'pida turli yosh jihatlariga ko'ra turlari mavjud. Ba'zi metodikalar analizatorlarida buzilishlar bo'lgan shaxslar uchun moslashtirilgan. Har bir eksperimental metodikadan keyin olingan ma'lumotlar psixikaning turli xususiyatlari haqida bilishga yordam beradi. Masalan "Piktogramma" xotira, fikrlashning o'ziga xos xususiyatlari haqida xulosa beradi. Faqatgina bir jarayonigina o'rganishga qaratilgan metodikalar juda kamdir. Bu bolaga vazifani tanlashda muhim ahamiyatga ega.

Psixolog barcha eksperimental-psixologik metodikalarni bilishi shartdir, chunki ular psixologik faoliyat nuqsonlarini aniqlashda asosiy vositalardan hisoblanadi.

Eksperimental-psixologik metodikalarndan foydalanishning muhim shartlaridan biri bolaga tekshirish paytida yordam ko'rsatishdir.

Bunday yordamning turli ko'rinishlari haqida S.Y.Rubenshteyn ishlarida yozib o'tilgan:

- Oddiygina qayta so'rab turish, u yoki bu so'zni qaytarilishini so'rab, bolani gapirgan gapiga yoki qilgan ishiga diqqatini qaratadi;
- Bajarayotgan ishlarini maqtab turish, masalan "yaxshi", "davom et";
- U yoki bu xarakatni nima uchun bajarganligi haqida so'rab turish (bunday savollar bolaga o'z fikrini aniqlashtirib olishga yordam beradi);
- Yordamchi savollar berish yoki tanqid qilish;
- Usullarni tanlash bo'yicha yordam, maslahat berish;
- Ba'zi bir harakatlarni ko'rsatish va uni mustaqil ravishda qaytarishni so'rash;
- Vazifani bajarish bo'yicha bolani o'rgatish.

Turli metodikalarni ta'riflash davomida, ko'pincha, yordam ko'rsatishning qanday turlari o'sha paytda mosligi to'g'risida ko'rsatmalar beriladi. Yordam ko'rsatishning adekvat usullarini tanlash eksperimental ishning eng qiyin tajriba va malakani talab etuvchi tomonlaridan hisoblanadi. Amalda qo'llash uchun quyidagi umumiy qoidalar mavjud:

- Avval bundan ham oddiyroq yordam turlari ko'proq samara berishi mumkinligi tekshirish, va faqat shundan keyin o'qitishga o'tish zarur;

- Ekperiment o'tkazuvchi juda ham faol va gapchan bo'lishi kerak emas; eksperimentga aralashishi juda chuqur o'ylangan bo'lishi kerak.
- Yordamning har bir ko'rinishi, bolaning javob xarakati ham protokolga kiritishi lozim.

Psixologik tekshirishning umumiy tahlili

Bolaning intellektual rivojlanishi haqida asoslangan xulosa chiqarish uchun alohida topshiriqlarni bajarish xarakteri bilan birgalikda uning faoliyatini ham tahlil qilish lozim.

Birorta topshiriqni bajarishning yaxshi yoki yomon natijalari intellektual rivojlanish darajasi haqida fikr yuritishga asos bermaydi. Bola faoliyatining xususiyatlarini ko'p miqdordagi turli topshiriqlarni bajarishda e'tiborga olish va bola uchun xarakterli bo'lgan psixologik ma'lumotlarni (yosh, shaxs) va agarda mavjud bo'lsa, intellektual faoliyati va hissiy darajasidagi patologik tomonlarni ajratib ko'rsatish kerak. Shuningdek, tekshirishga bo'lgan munosabatini, uning xulqi, ishlash qobiliyati, toliqish darajasini ham e'tiborga olish zarur. Xotira, diqqat jarayonlarini, shuningdek, eshitish, ko'rish, nutqining rivojlanishi haqidagi ma'lumotlarni sinchiklab tahlil qilish muhimdir. Bolaning intellektual rivojlanishi haqidagi xulosani yuqorida ko'rsatilgan barcha xarakteristikalar asosida chiqarish mumkin.

Tekshirish vaqtida intellektual jihatdan meyorida bo'lgan bolalar xulqi meyorida, jiddiy, harakatchan bo'ladilar. Ular topshiriqlarni bajarish jarayoni, ishning natijasi va uning bahosi bilan qiziqadilar. Intellektual jihatdan normada bo'lgan bolalar uchun yuqorida ko'rsatilgan topshiriqlarning hech biri qiyinchilik tug'dirmaydi.

Tabiiyki, masalan, 7 yoshdagi bolalar 8-9 yoshdagi bolalarga qaraganda qiyinchiliklarda ko'proq tashkiliy yordamga muhtoj bo'ladilar. Agarda tekshirishga xulqi buzilgan bolalar yuborilgan bo'lsa, uning intellektual rivojlanishini optimal sharoitdagina to'g'ri baholash mumkin: masalan, yaxshi aloqa o'rnatishda va ahamiyatli motivatsiyada. Bola javoblarining sifati uning xulqidagi buzilishlar bilan qanchalik bog'langanligini tushunish uchun uning kontaktga kirishgunga qadar va kontaktdan keyingi erishgan natijalarini solishtirish maqsadga muvofiqdir.

Agar bola javoblarining sifati va sur'ati yaxshilansa, yoki yomonlashsa, tekshirishning oxiri yoki o'rtasida o'zgarsa, bu bolaning ishlash qobiliyatining buzilishi bilan bog'langan bo'lishi mumkin. Bunday hollarda ko'rsatkichlarni bolaning toliqishi yoki ishga kirishib ketishi bilan bog'lab tahlil qilish lozim. Ishlash qobiliyatining pasayishi intellekti turli darajadagi bolalarda kuzatish mumkin. Shuning uchun tekshirishning boshidagi, oxiridagi hamda dam olishdan keyingi topshiriqlarning bajarilishi sifatini taqqoslash muhimdir.

Psixik rivojlanishi sustlashgan bolalarning ko'pchiligi uchun tekshirish jarayonida ish qobiliyatining va diqqatining pasayishi xarakterlidir. Ba'zi bolalarda

yangi materialda oriyentirlashning, ishlab ketishning, faoliyatning umumiy sur'atini sekinlashganligi kuzatiladi.

Boshqalarida tez toliqishlari sababli diqqatining pasayishi, faoliyat jarayonida diqqatning tarqalishi aniqlanadi. Psixik rivojlanishi sustlashgan bolalarning faoliyati normal rivojlanayotgan bolalar faoliyatiga nisbatan yetirlicha maqsadga yo'naltirilmagan bo'ladi. Ko'pincha ular o'z maqsadini tushuntira oladilar, topshiriq noto'g'ri bajarilganda ham javoblarini asoslab bera oladilar. Faol lug'atlari ko'p bo'lmaydi. Psixik rivojlanishi sustlashgan bolaga tashkiliy va o'rgatuvchi yordam berilsa, ular tomonidan bajarilgan topshiriqlarning sifati normal bolalarnikiga yaqinlashadi.

Yengil darajadagi aqli zaif bolalarning intellektual faoliyati oriyentirlashning sekinlashganligi, inertlik, umumlashtirishlarning yo'qligi bilan xarakterlanadi. Yengil darjadagi aqli zaif bolalarning tevarak-atrof haqidagi tushunchalari juda tor va yuzaki bo'ladi. Bolalar asosiy ranglarni va geometrik shakllarni biladilar, kesma rasmlarni joylashtiradilar, yordam berilganda Koos kubiklaridan oddiy naqshlarni tuza oladilar. Qisman yordam berilganda konkret amaliy vaziyat (holatni) tahlil qila oladilar, voqeaband rasmning ma'nosini tushunadilar, rasmlarning murakkab bo'lmagan ketma-ketligini ko'rsata oladilar. Yengi darajadagi aqli zaif bolalar sodda hikoyalarni tushunish imkoniga ega bo'ladilar. Bunday bolalar uchun bajarishda vaziyat (holatning) ma'nosini tushunish lozim bo'lgan topshiriqlar qiyinchilik tug'diradi. Debil bolalar keng xajmdagi ko'p tushunchalarga ega emaslar. Tushunchalari voqelikni aks ettirmaydi, ko'p tushunchalari differensiallashmagan va juda konkret xarakterga ega bo'ladi. Yangi materialni o'zlashtirishda va ish prinsipini boshqa o'xshash topshiriqqa ko'chirishda debil bolalarda psixik jarayonlarning inertligi va tafakkurining yaqqolligi yorqin namoyon bo'ladi. Fikrlash operatsiyalarini bajarishda bunday bolalar ko'pincha asosiy bo'lmagan tashqi belgilarga tayanadilar. Qiyinchilik tug'dirgan topshiriqlarni bajarishda tashkiliy yordam ahamiyatga ega bo'lmaydi. O'rgatish o'qitish xarakteridagi yordam juda sekinlik bilan qabul qilinadi, yomon o'zlashtiriladi va o'xshash topshiriqni bajarishda deyarli foydalanilmaydi. Yengil darajadagi aqli zaif bolalarni uzoqroq o'qitish lozim! Bundan tashqari, takrorlashlarni ko'p o'tkazish kerak.

Aqli zaiflikning o'rta, og'ir darajasidagi bolalarda tevarak-atrof haqidagi tasavvurlari juda kambag'al bo'ladi. Tushunchalari o'zi va yaqinlari haqidagi elementar ma'lumotlardan iborat bo'ladi. Ba'zi imbetsil bolalar asosiy ranglarni, ba'zi geometrik shakllarni biladilar. Ular rasmdagi va qisqa hikoyadagi oddiy aniq vaziyatning ma'nosini tushunadilar. Shu bilan birgalikda imbetsil bolalar umumiy tushunchalarga ega bo'lmaydilar. Lug'at boyliklari tanish bo'lmagan predmetlar doirasi bilan chegaralangan bo'ladi. Bolalar o'zlariga yoqqan topshiriqdan boshqasiga qiyinchilik bilan o'tadilar. Psixomotor yoki analitik-adinamik buzilishlari

bo'lgan imbetsil bolalarning berilgan topshiriqqa diqqatini jalb etish va bajarishni tashkil etish juda qiyin.

Organik yoki shizofrenik demensiyasi bo'lgan bolalarda faoliyatning perseveratsiyali buzilishlari, hissiy-idoraviy doiraning torligi, tanqidiy yondashmaslik, psixik faollikning rivojlanmaganligi kuzatiladi.

Epileptik demensiyali bolalar uchun tafakkurning inertligi xarakterlidir. Bolalar ko'rsatmani sekinlik bilan o'zlashtiradilar, bir ish turidan ikkinchisiga juda qiyinchilik bilan o'tadilar. Intellektual faoliyatni bajarish vaqtida detallashtirish, muhim bo'lmagan tomonlariga e'tiborni jalb etish va ikkilamchilardan asosiysini ajratib olishda qiyinchiliklar kuzatiladi.

Shizofrenik demensiyali bolalar qiyinchilik bilan aloqaga kirishadilar, ularda hissiy reaksiyalarning noadekvatligi namoyon bo'ladi. Ularning fikrlashi ko'p hollarda formal, ko'rgazma xarakterida bo'ladi. Bayon qilingan fikr-mulohazalari paradoksal (qarama-qarshi) xarakterga egadir. Ko'p hollarda bunday bolalarga ko'rgazmali va konkret material bilan ishlash qiyindir.

Ko'rishni pasaygan bolalarda intellektning saqlanganini odatda tafakkurning rivojlanish darajasini bilish maqsadida berilgan turli topshiriqlarning bajarilishini tashkil qilish jarayonida aniqlanadi. Bunda bolalarga shunday topshiriqlar beriladiki, ularni bajarishda bolalar ko'rishga emas, balki nutq, eshitish va sezishga tayanadilar. Ko'rishning pasayishi tufayli bunday bolalarda ko'rish idroki rivojlanmagan va fazoda oriyentirlash (mo'ljallash) buzilgan bo'ladi.

Eshitishi pasaygan bolalarda fikrlash faoliyatida so'z-mantiqiy tafakkurning rivojlanmaganligi bilan bog'liq buzilishlar kuzatiladi. Bolalar ko'rgazmali kombinatsiyalash bo'yicha topshiriqlarni yaxshi bajaradilar, ko'rgazmali hisoblashni yaxshi bajaradilar.

Intellekti buzilmagan serebral falajli bolalarda fazoviy idrok yaxshi rivojlanmagan bo'ladi. Shuning uchun ular fazodagi yo'nalishlarni oriyentirlashda, ba'zan esa fazoda predmetlarning joylashuvini belgilaydigan jummalarni (ustida, u yerda, bu yerda) tuzishda qiynaladilar.

Psixologik tekshirish asosida chiqarilgan xulosani boshqa mutaxassislarning fikrlari bilan albatta solishtirish lozim.

Kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik tekshirish TPPK amaliyotida eng dolzarbdir, chunki bu yoshda bolaning imkoniyatlari va xususiyatlariga mos ta'lim sharoitini yaratish, tegishli ta'lim muassasasini tanlash zaruriyati kelib chiqadi. O'quv dasturi tipini eng avvalo bolaning intellektual imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda tanlangani sababli intellektidagi turli yetishmovchiliklar, ularning tuzilishini, intellektual yetishmovchilik darajalarini aniqlashda eksperimental-psixologik tekshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Intellektual yetishmovchilikning turli formalarini differensial tashxis etish vazifalarini hal etishda eksperimental tekshirish metodikalarining bayoni meyorida rivojlanayotgan, psixik rivojlanishi sustlashgan hamda aqli zaif bolalarni tekshirish natijalarining interpretatsiyasini o'z ichiga oladi.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni pedagogik tekshirish

Pedagogik tekshiruv bolani ma'lum bir yosh davrida egallashi kerak bo'lgan bilim, ko'nikma, qobiliyatlari haqidagi ma'lumotlarni ochish imkonini beradi. Atrof olam haqidagi tasavvur zahirasini, o'quv ishlari uchun keraqli sifatlarni shakllanganligini aniqlashga yordam beradi(psixik xarakterlarning ixtiyoriyligi, rejalashtirish, o'z-o'zini nazorat qilish, qiziqishlari va x.k.lar). Agar bola 1 sinfga borishga tayyorgarlik ko'rayotgan bo'lsa, uni ta'lim olishga tayyorgarligini aniqlash zarur(jismoniy, psixologik, aqliy). Agar bola maktabda o'qiyotgan bo'lsa, qiyinchilikka ochilib keluvchi sabablarini tushunish darkor. Pedagog bola haqidagi qiziqitiruvchi ma'lumotlarini bola bilan, ota-onasi bilan, tarbiyachilari bilan bilvosita suhbat orqali, uni ishlarini analiz qilish(rasmlari, daftarlari va x.k.) natijasida olish mumkin. Amaliyotni ko'rsatishicha, bola haqidagi to'liq ma'lumotlar xajmini maxsus uyishtirilgan kuzatuv orqali tashxis qilish mumkin. Pedagogik tekshiruv oldindan rejalashtirilgan, aniq yo'nalishli va tizimli bo'lishi kerak. Yetakchi faoliyatni kuzatish muhimdir, unda u yoki bu yoshda psixologik yangi obrazlarning paydo bo'lishi yangi yetakchi faoliyatga o'tishning shakllanishi, yangi psixologik rivojlanish davrini ko'rish mumkin. Pedagogik kuzatuv bolaning faoliyat aspekt motivatsiyasini yetarlicha yaxshi o'rganishga, uning tasavvur va qiziqishlarini faolligini o'rganishga yordam beradi. Motivatsiyani o'rganish bola shaxsining yetilganlik darajasini ko'rsatadi. Bola yoshida ko'pgina motivlar o'zi tushunmagan holda iyerarxiyasi shakllanmaganligi, yetakchi motivning ajratilmaganligi kuzatiladi. Bolani emotsional reaksiyalarini kuzatish orqali uning motivatsiyasini aniqlash mumkin. Masalan, bola ota-onasi va o'qituvchisi maqtashi yoki tanbeh bermasligi uchun o'quv majburiyatlarini bajaradi. Biron-bir predmetdan bolani olayotgan bilim jarayonni o'zi bolada xursandchilik motivatsiyasini ifodalaydi. Yuqorida sanab o'tilgan o'quv motivlardan eng samaralisi bu yangi narsalarni o'rganish hisoblanadi. Motivatsiya turi aniqlash jarayonida pedagog pedagogik ta'sirlar orqali ijobiy intilishlarning samarali imkoniyatlarini rivojlaniradi.

Bola qiziqishlarini aniqlash diagnostik xarakter kasb etadi. Masalan, o'qish, matematika, tabiatshunoslik, jismoniy tarbiya va boshqa predmetlardan qaysi biri bolani o'ziga ko'proq tortsa o'sha namuna bo'la oladi. Birlamchi intellekti saqlangan bolalar ko'proq ularning nuqsonlari faoliyatni samarali bo'lishida kamroq ta'sir etadiganini yaxshi ko'rishadi(misol uchun og'ir nutq nuqsonli bolalar matematikani yozuv va o'qishga nisbatan ko'proq yaxshi ko'rishadi). Kuzatishlar shuningdek

faoliyatni shakllanganlik darajasini: aniq bir maqsadga qaratilganligi, tashillashtirilishi, ifodalashi, xarakatlarini rejalashtira olish qobiliyati, faoliyati davomida o'zi mustaqil vositalardan foydalana olishi baholashga yordam beradi. Bolani faoliyat haqidagi tasavvurlarining shakllanganligini aniqlash uchun pedagog quyidagilarga ahamiyat berishi lozim:

- vazifani maqsad va yo'l-yo'rig'ini tushunishi;
 - oddiy ko'rsatmali vazifani xamda bir nechta topshiriqli vazifalarni bajarish qobiliyati;
 - harakatlarni ketma-ketligini aniqlay olishi;
 - maqsadni o'zgarishiga ko'ra xarakatlarni unga moslab yangitdan qura olish qobiliyati;
 - ish jarayonida o'z-o'zini boshqara olish imkoniyati;
 - faoliyatidagi barcha qiyinchiliklarni yengib o'tib, topshiriqni aniq bir natijasiga yetkazishi;
 - o'z faoliyati natijalarini to'g'ri baholay olish qobiliyati;
 - o'z diqqatini bir topshiriqdan ikkinchisiga o'tkaza olishi;
- Bolani alohida faoliyat turlarini xarakterlash muhimdir.

Pedagogik kuzatuv shuningdek, bolani o'ziga va atrofdegilarga bo'lgan munosabatini xam aniqlashga yordam beradi. Ushbu hususiyatlarni bolaning muloqotga kirishishga, rahbarlik qilishga intilishlari, o'zidan kattalar va kichik bolalar bilan o'zini qanday tutishi, qanchalik tashabbuskorligi, atrofdegilarning unga bo'lgan munosabati va boshqalar orqali pedagog aniqlaydi. Bolaning o'zining nuqsoniga bo'lgan munosabati uni intellektual va shaxsiy rivojlanish darajasini xarakterlaydi. Ba'zida intellekti saqlangan bolalar, nuqsonlarini qiyin qabul etib, salbiy noadekvat reaksiyalarini ifodalaydi xamda atrofdegilarga tajavuskorlik munosabati bilan qaraydilar. Shuningdek og'ir nuqsonli shaxslarda noadekvat reaksiyalar bo'lmasdan, kamroq buzilishli tengdoshlariga oson qo'shila oladigan bolalar ham uchraydi. U yoki bu muammolar bo'yicha bolalarni kuzatish natijalari individual "kuzatuv" kundaligiga yozib boriladi. Qayta-qayta qayd etib borish har bir bolaning aniq bir xolatiga bog'liqdir. Dalillar savodli ravishda o'z vaqtida qayd etilib borilishi kerak. Kundalikni to'ldirishda birgina o'qituvchi emas balki, boshqa predmet o'qituvchilari, tarbiyachilar, psixologlar, vrach va boshqa mutaxassislar birgalikda to'ldirishlari muhimdir. Bu bolani rivojlanish dinamikasini har tomonlama xarakterlash imkonini beradi. Kuzatuv orqali olingan ma'lumotlar bolani psixologo-pedagogik xarakterlashda foydalaniladi.

Psixologo-pedagogik xarakteristika - shunday hujjatki unda o'quvchilarning hulqi va o'zlashtirishi, alohida mashg'ulot turlariga qiziqish xamda qobiliyati, aqliy va jismoniy rivojlanishi, tartiblilik, shaxsiy hususiyatlari ifodalangan. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar xarakteristikasida faqatgina rivojlanishdan orqada qolish

hususiyatlarigina emas, balki shaxsining ijobiy tomonlari ham shuningdek, potensial imkoniyatlari aks etirilishi lozim. Xarakteristikada bolaning ta'lim-tarbiya jarayoni ta'sirida umumiy rivojlanishi va hulqidagi dinamik o'zgarishlari ham ko'rsatiladi. Korreksion-ta'limiy muassasaga psixologo-pedagogik tavsifnomani pedagog-defektolog xar bir bolani o'rganish asosida beradi. S.D.Zabramnaya tomonidan ishlab chiqilgan pedagoglarga yordam materiallar yeg'indisi va rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni ta'lim muassasi sharoitida pedagogik o'rganish dasturidagi tavsifnomalardan foydalanish mumkin.

Ba'zi bir holatlarda faqatgina bitta bolani emas, balki butun sinf (gruppa) ustidan olib borilgan kuzatuv natijalarini ifodalash kerak bo'lib turadi. Buni I.M.Bgajnokova tomonidan taqlif etilgan kuyidagi sxema orqali amalga oshirish mumkin.

Sinflarni tasniflash bo'yicha tavsiyalar.

1. Sinfning tarkibi to'g'risida ma'lumotlar:

- O'quvchilar soni; yoshi, tarkibi;
- Bilim olish (nutqiy, xarakat) darajasi bo'yicha tasniflash;
- Yengillashgan yoki individual dastur bo'yicha ta'lim olayotgan o'quvchilar soni (familiyasi, predmetlar);
- Sinfning faollari to'g'risida qisqa xarakteristika, bajarilayotgan vazifalar yig'indisi.

2. Sinf ichidagi kollektivlik o'zaro munosabatlar:

- Bolalar o'rtasidagi munosabatlar xarakteri (umumiy ishni bajarishda qiziqish, beparvolik, tarqoqlik);
- Liderning mavjudligi: liderlik nima bilan ifodalanadi, bolalarning kollektiviga uning ta'sir etishi;
- Sinfning jamoat ishlari, o'quvchilar tomonidan ularni bajarilishi (mustaqil, nazorat ostida, o'qtuvchi yoki tarbiyalovchi yordamida);
- jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan va shaxsiy hulqida buzilishlari bo'lgan bolalarga guruhdagilarning munosabati;
- o'quvchilar orasidagi o'zaro bog'lanish xarakteri (avtoritar, teng xuquqli, taqlidiy, turg'un bo'lmagan).
- jamoaning fikri va uni ifodalanish shaqli (tanbeh, maqullash, tanqid qilish, adekvat bahoning yo'qligi).
- guruhning tashkilotchililigi (kattalar va sinf aktivlari talablariga bo'ysundira olishi).

3. Maktabni sinf jamoasi bilan bog'liqlik xarakteri:

- qiziqishlari bo'yicha bolalar ish tashkilotlarida sinfning ishtiroki;
- maktab vazifalarining tuzilishi va uni bajarilish xarakteri (qiziqib, doimiy, har zamonda).

- Boshqa sinfdagilar bilan bog'liqlik xarakteri (yordam, o'zaro ishlar, musobaqalar).
- umum-sport musobaqalarida, bayram tadbirlarida va boshqalarda ishtiroki.

O'qish jarayonida qiyinchiliklar kuzatilganda **pedagogik tekshiruvni** o'tkazish muhimdir. Pedagog — defektolog bolaning bilim darajasi haqidagi hulosasini beribgina qolmasdan, balki o'qish, yozish va sanashni o'zlashtirishdagi qiyinchiliklarni sabablarini aniqlab, ularga keraqli korreksion-pedagogik ta'sirni yo'llarini ko'rsatib o'tishi kerak. Bolalarga berilgan topshiriqni o'zi mustaqil bajara olish qobiliyatiga, berilgan yordamdan to'g'ri foydalana olishiga alohida diqqatni qaratish lozim. Bolani taqlif qilingan topshiriqlar bajarish jarayonida, yo'llanmani tushunishini o'ziga hos xususiyatlarini, ish vaqtida xotirasida eslab qolishini, faoliyatini maqsad sari yo'nalganligini kuzatish lozim. Bola bajarayotgan topshirig'iga qiziqish bilan yondashayotimi va u qanchalik turg'unligi, ishni oxirigacha yetkazishga bo'lgan xarakati, o'zining faoliyat natijalarini to'g'ri baholay olishi, maqтов va tanbehlariga uning munosabatini ko'rsatib o'tish muhimdir.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaning pedagogik tekshirish dasturi

Mazmun	Metod
<i>Bola haqida umumiy ma'lumotlar</i> Familiyasi, ismi, tug'ilgan kuni. Maxsus ta'lim muassasaga kirgan sanasi. Avval boshqa maxsus (korreksion) muassasa, umumiy ta'lim bolalar bog'chasi, umumta'lim maktablarga qatnaganmi (qaysi sinflarda va necha yil ta'lim olgan)	Xujjatlarni o'rganish
<i>Rivojlanish tarixi</i> Ota-ona sog'lig'ining ahvoli. Onada homiladorlik davri qanday o'tgan, vaqtida tug'ildimi, tug'ish qanday bo'lib o'tdi. Bolaning erta rivojlanishining xususiyatlari. Hayotining birinchi yillarida qanday kassaliklarga duch kelgan.	Ota-onalar bilan suhbatlashish
<i>Oila</i> Tarkib, oila a'zolari o'rtasidagi munosabat. Moddiy shart-sharoitlar, ota-onaning ish joyi. Bolaga bo'lgan munosabat.	Oilaga tashrif. Ota-ona bilan suhbat
<i>Jismoniy holat</i> Jismoniy rivojlanishdagi nuqsonlar. Jismoniy rivojlanishning xususiyatlari (bo'yi, tananing vazni, semizligi, gavdaning tutish xususitlari va h.k. to'g'risidagi ma'lumotlar); xarakatdagi nuqsonlar; paralich, parezning mavjudligi; stereotip va yopishqoqlik xarakatlar, imo-ishoralar, mimika. Jismoniy faoliyat natijasida charchash. Bolalar muassasi tomonidan	Mashg'ulot, o'yin va h.q. vaqtida kuzatuv. Tibbiy tekshiruv

berilgan tartiblardagi jismoniy yuklamalarni ko'tara olishi.	
<i>Bilim olish faoliyatining xususiyatlari</i> Organlar xolatidagi xis-tuyg'ular (yeshituv, ko'ruv, xid bilish, ta'm bilish, sezish organlari). Qabul qilishda yolg'onchi xislarni bo'lishi (illyuziya, gallyusinatsiya). Nutqning o'ziga xos xususiyatlari. Bog'langan nutqi bormi yoki alohida so'zlar orqali ifodalashi. Talafuzidagi nuqsonlar va ularning xarakteri. Og'zaki nutqni tushunishi (ko'rsatmali, instruksiyali, tushuntirishli). So'zlar zahirasi. Nutqning grammatik tuzilmasining shakllanganligi. Berilgan savollarga to'liq javobi va ularning bog'liq ravishda gapirib berishi. Ko'p bekorchi so'zlardan foydalanishi. Yozma nutqning tushunishi (so'zlarni, tekstlar, jadvallar va h.q.larni kitobdan yozishi). Diqqatning o'ziga xos xususiyatlari. Diqqatini oson jalb etishi; diqqatining turg'unligi. Diqqatini to'g'ri taqsimlay olish qobiliyati. Bir faoliyatdan ikkinchi faoliyatga o'ta olishi. Idrokning o'ziga xos xususiyatlari va qabul qilish qobiliyati. Atrofdagi muxitni tushuna olish, ongida tushunmovchiliklarni bo'lmasligi. Oddiy predmetlarning nomi va nima uchun ishlatilishini bilishi. Rasmdagi tasvirlar bilan asl predmetlarning o'zaro bog'likligini bilishi. Sura'tlarni tuzilishini tushunishi. Idrok etilayotganning muhimi payqashi. Predmetlarni o'zaro solishtirish va o'xshash yoki ajratish xususiyatiga ega bo'lish. Predmetlarni klassifikatsiya qilish va oddiy umumlashtirish. Tinglagan tekstni ma'nosini mustaqil ravishda tushuna olish. Sabab va oqibat aloqalarni o'rnatish. Xotirasini o'ziga xos xususiyatlari. Qanday eslab qoladi; ustun bo'lgan xotira turi (ko'ruv, motor, eshituv. "aralash"). Eslab qolishning tezligi. Uzoq vaqt esda tutishi (mustaxkamligi). Nimani yaxshiroq eslab qoladi: sonlarni, ta'riflarni, dalillarni. Eslab turish jarayoning o'ziga xosliklari. O'quv materialini o'zlashtirishning o'ziga xos xususiyatlari. Alohida o'quv predmetlarga munosabati. Predmetlarning fazoviy xarakteristikasi haqidagi tushunchasi: uzunligi, balandligi shaqli. Son va harflarni bilish (o'qish, yozish va sanashlarni bilish). She'r biladimi. Eshitganlarni (o'qiganlarni) aytib berishi. Qo'l mehnati ko'nikmalari chizish, o'z-o'ziga xizmat qilishning rivojlanganligi. Yangi materialni	Tibbiy xujjatlarni o'rganish. Maxsus tekshirishlar. Bola nutqini kuzatish. Bola bilan suhbatlashish. Logopedik tekshiruv. Yozma ishlarini o'rganish Bolani mashg'ulot va mashg'ulotdan tashqari vaqtda kuzatish Bolani mashg'ulot va mashg'ulotdan tashqari vaqtda kuzatish. Bola bilan suhbatlashish Bolani mashg'ulot va o'yin vaqtida kuzatish. Bola bilan individual suhbatlashish Bolani mashg'ulot jarayoni davomida kuzatish va mashg'ulot davomidagi ishlarini o'rganish

o'zlashtirishdagi qiyinchiliklar. Qiyinchiliklarni bartaraf etish bo'yicha pedagog tomonidan olib borilgan ishlarning natijalari. Qiziqishlar (mavjud emas, bo'sh, turli); qiziqish turlari (mehnat, qo'shiq aytish, chizish, raqsga tushish va h.q.)	
<i>Emotsional-irodaviy muhit</i> Bolada ustun bo'lgan kayfiyat (xursand, g'amgin). Kuzatiladi: ta'sirchanlik, sekin xarakatlanish, o'zini ushlolmaslik, bosiqlik. Atrofda sodir etilayotgan voqealardan ta'sirlanish. Qo'rqish, xayron qolish, zavq olish, rahm qilish tuyg'ulari bolaga xos bo'lishi. Vazifalarni bajarishda, o'zini tutishda irodani ishlatish qobiliyati. Mumkin bo'lmagan xarakatlardan o'zini ushlay oladimi?	Bolani turli dars, darsdan tashqari, sayil, o'yin va h.q.lar davomida kuzatish
<i>Shaxsning o'ziga xos xususiyatlari</i> O'zini tutish qoidalariga rioya qilish. O'quv, mehnat va o'qin o'ynash davomida o'zini ko'rsata olish. Axloqiy sifatlar: yaqinlarga, qarindoshlarga, do'stlariga bo'lgan munosabat. Katta yoshdagilar va boshqa bolalar bilan o'zaro munosabat. Atrofdagilarga bo'lgan bog'lanish, sevgi, mehribonlik tuyg'ularini paydo bo'lishi; zarar yetkazish, boshqalarni xafa qilish, yolg'on gapirish va h.q.larga bo'lgan moyillik. "Buzg'unlik" odati, daydilik, zo'ravonlik, shuningdek, o'ta zo'ravonlikka bo'lgan moyillik.	Bolani turli faoliyati davomida kuzatish

Shuni nazarda tutish zarurki, agar bolalar maktabda ta'lim olishsa, bolaning u yoki bu qobiliyatining vujudga kelish dinamikasi, xatolar mazmuni, bola dasturni o'rganish davomida to'qnashayotgan qiyinchiliklar haqida mulohaza yuritish maqsadida pedagog tekshirishni o'tkazishdan oldin barcha o'qtuvchilar bilan bolaning o'zlashtirish qobiliyatini muhokama etish, daftarlarni diqqat bilan o'rganib chiqishi kerak. Bolaning nafaqat texnik qobiliyatlari to'g'risida balki uning kuzatuvchanlik, tasavvur qilish, qiziqish doirasi haqida fikr yuritish imkonini beruvchi rasmlarni tahlil qilish tashxis nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni gapiradigan bo'lsak ularning son, o'rab turuvchi olam haqidagi elementar tushunchalari, mustaqqil faoliyat yuritish imkoniyatlari mavjudligi to'g'risida gapiramiz. Maktab o'quvchilarini tekshirish jarayonida ularning hozir o'tilayotgan va o'tilgan dasturiy materialni bilish darajasi o'rganiladi.

O'qish jarayonini tekshirish davrida bola tomonidan harfni taniy olish, bo'g'inlarni, so'zlarni, qo'shilib yozilgan tekstni o'qiy bilish, tovush-xarfli taxlil va sintez qilish. Bolaning o'qish usuliga, o'qish tempiga, mantiqiy urg'u berilishiga,

soʻzning tuzilishini saqlashiga, tovush talafuzi davomida qoʻpol xato va buzilishlarga yoʻl qoʻymaslikka diqqatni qaratish lozim. Eng muhimi soʻz va gaplarning maʼnosini bola tomonidan anglashdir. Agar bola oʻqishni bilmasa, shunda unga matnni oʻqib yoki gapirib beriladi, keyin bola tomonidan tekstni tushungaligini tekshirishadi.

Odatda, matnni tushunish va oʻqishni oʻrganish aqli zaif bolalarda kuzatiladi. 7-8 yoshida ham ular xarflarni eslab qololmaydi, tanish soʻzlarni tushuntirib berolmaydi va ularni rasm bilan solishtirishda qiyinalishadi. Yengil aqli zaif bolalar 7-8 yoshida maxsus taʼlim yordamida alifbeni oʻrganishi mumkin, lekin ular uchun xarf va boʻgʻinlarni bir- biriga qoʻshish juda qiyin, ular faqat harflab oʻqiy oladi. Bu bolalar oʻqigan matnni toʻliq tushunmaydi, keraqli tartibdi uni qayta gapirib berolmaydi. Ularga koʻrinmas boʻlgan sabab bogʻlanishlarni tushunish qiyin.

Psixik rivojlanishi orqada qolgan bolalar birinchi oʻquv yili davomida oʻqish boʻyicha moʻljallangan taʼlim dasturni oʻzlashtira olmasliklari ham mumkin. Ular sekin, boʻgʻinma boʻgʻin oʻqidilar, punktatsion intonatsiyaga rioya qilishmaydi, xarf va boʻgʻinlarni joyini almashtirib qoʻyish, oʻzgartirish, oʻtkazib yuborish ularga xarakterlidir. Lugʻat boyligi sustligi, bilim zaxirasi va oʻrab olgan olam haqida tasavvur chegaraganligi bolalar tomonidan boʻgʻin va ifodalarni tushunish, sabab ketma - kelik bilan bogʻlashni amalga oshirishni qiyinlashtiradi, lekin bu bolalarda oʻqigan matnni tushunishga intilish yaqqol koʻriladi. shuning uchun ularda yozilgan tekst nima haqidaligini tushunish uchun koʻpincha soʻz va ifodalarni qayta oʻqish istagi mavjud. Bu ularni mexanik tarzda oʻqiydigan aqli zaif bolalarda ajratib turadi.

Oʻqish koʻnikmasini egallashda eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalar va nutqi toʻliq rivojlanmagan bolalar sezilarli qiyinchiliklarga duch keladi. Ularda harflab, tahminiy oʻqish, soʻz va harflarni almashtirib qoʻyish va oʻqilgan tekstni toʻliq tushuna olmaslik alomatlarini kuzatiladi.

Koʻrishda nuqson boʻlgan bolalar harf, boʻgʻin, soʻzlarni idroq etishda qiyinchiliklarga duch keladi, koʻpincha qatorni “yoʻqotib qoyishadi” va harf yoki soʻzlarni joyini almashtirib qoʻyishadi, bu esa oʻqish va oʻqilgan tekstni tushunish koʻnikmasini egalashga salbiy taʼsir etadi. Tekst bolalarga oʻqib berilgan holda, ular tushanadi va tekst mazmunini aytib berishadi.

Serebral falajli bolalarda oʻquv koʻnikmalarini egallashdagi qiyinchiliklar harakt-tayanch aʼzolaridagi nuqsonlar oqibatida kelib chiqadi. Ular soʻzlarni toʻliq idrok etishda qiyinaladilar, oʻxshash tovush koʻrinishlarini chalkashtiradilar. Natijada bolalarda koʻruv mukullarida buzilishlar boʻlib, qatorni toʻgʻri kuzata olmay uni yoqotib qoʻyadilar, bir soʻzdan ikkinchisiga oʻtishda qiyinaladilar. Bunday bolalar mantiqiy grammatik, yaʼni fazoviy xarakterga ega soʻz (chapda, pastda, tagida, ustida va x.k.lar) va jumlar tuzilmalarni qiyinchilik bilan tushunadilar.

Meyo rda aqliy rivojlanishga ega bolalar qiyinchiliklar yoshlariga xos boʻlgan matnlarni tushunadilar.

Yozuv ko'nikmalarini tekshirish jarayonida pedagog yozuv, grammatika, imlo yozish qoidalarini texnikasini bilish darajalarini aniqlay. Maktabgacha yoshdagi bolalarni yozishga tayyorgarligini aniqlash uchun ularga quyidagi vazifalarni berish mumkin: qatorni ajratib uni qalam bilan uzunligiga qarab chizish, kattaqli qog'ozdagi bitta kattakni aylantirib chizib qo'yish, nuqtalar yordamida va ularsiz bosma harflarni yozish, 2-3 so'zdan iborat gapni qaytarish, undagi alohida so'zlarni ajratish, ularning soni va ketma-ketligini ko'rsatish, so'zdagi birinchi va oxirgi tovushni ajratish kabilar bajariladi. Agar bola harflarni bilsa unga kesma harflar yordamida tanish bo'lgan so'zlardan tuzish mumkin. Yozuv texnikasini maktabdagi bolalardan ularning ish daftarlari, shuningdek tekshiruv davomidagi matnni ko'chirish natijalariga ko'ra taxlil qilish mumkin. Bolalarda grammatika va imloviy qoidalarni qanchalik egallaganligini ularning yoshi va o'qishining yilliga qarab vazifalar beriladi.

Intelektual rivojlanishi buzilgan bolalar 7-8 yoshida yozishni o'rganolmaydilar. Ular vazifani maqsadini tushunmaydilar; motorikasida, harakat koordinatsiyasining rivojlanmaganligining qo'pol buzilishlari, xattoki elementar vazifalarni bajarishdagi fazoviy qiyinchiliklar uchraydi.

Yengil darajali aqli zaif bolalar ham yozish ko'nikmalarini egallashda yetarlicha qiyinchiliklarga duch keladilar. Aqli zaif bolalar maxsus ta'lim olmasdan o'zi mustaqil daftardagi katakni ajrata olmaydi, qator qoidalarini hisobga olmaydi, harf elementlarini oxiriga yetkazmaydi, ba'zida harflarni oynali yozishadi. Yozishdan oldin ular so'zlarni oldindan o'qimaydilar, bu esa xatoliklarga olib keladi, so'zlardagi tovushlarni analiz qilishda qiynaladilar, gapning boshi va oxirini xar doim xam ajrata olmaydilar. Aqli zaif bolalarga imlo, ayniqsa unli xamda jarangli va jarangsiz undosh qoidalarini tushunishlari qiyin.

Psixik rivojlanishda orqada qolgan bolalar 1-sinfda tekshirilganda ko'pincha yozish ko'nikmalarini egallashga tayyor emaslar. Ularga faqatgina tovush taxlilining elementar ko'rinishlari mumkin; unli tovushlarni so'zdan ajratish ular uchun alohida bir qiyinchilik tug'diradi. Yozish davomida bolalar xarflarni, ba'zida bo'g'inlarni qoldirib ketadi, ortiqcha xarflarni qo'shib qo'yishadi. Ularning ishida qoidalarni bilmaslik yoki ulardan foydalana olmaslik bilan bog'liq ko'pgina xatoliklar uchraydi. Shu vaqt ichida, psixik rivojlanishda orqada qolgan bolalarning ishlarida aqli zaif o'quvchilarga nisbatan kamroq xatoliklar uchraydi, qo'pol buzilishlar va be'mani yozuvlar yo'q.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga yozish malakalarini buzilishi eshitish qobiliyati zaifligi bilan bog'liq xatoliklar xarakterlidir. Ular yozish davomida eshtilishi va paydo bo'lishi bo'yicha bir biriga o'xshash tovushlarni aralashtirib, yumshatishlarni noto'g'ri ishlatadilar, urg'u qo'yilmagan bo'g'inlarni tashlab

ketadilar, murakkab paytlarda undosh xarflarni o'tkazib yuboradilar, gapning tuzilishini buzadilar.

Nutqi rivojlanmagan bolalar o'ziga xos xatoliklarga yo'l qo'yishadi: so'zlarning o'zaro buzib moslashtirish, xarflarni tashlab ketish va boshqasiga almashtirish, xarf va bo'g'inlarni joyini o'zgartirish, bir nechta so'zlarni bitta so'zga qo'shib yuborish. Maktabga borishi bilan nutqdagi nuqsonlar yo'q bo'lishi mumkin, ammo bilim olish qiyinchiliklari saqlanib qoladi va o'zlashtira olmaslikka olib keladi.

Ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar yozish ko'nikmasini egallashda alohida qiyinchiliklarga duch keladi; ularga qatorni buzish, xarflar shaqlini to'g'ri yozmaslik moyildir.

Selebral falajli bolalarda yozish ko'nikmasini egallashda namoyon bo'lgan qiyinchiliklar bolada xarakatlanishdagi nuqsonlar bilan ifodalanadi. Ular qog'ozda mo'ljal olish bo'yicha qiynaladilar, ba'zida xarflarni o'ngdan chapga yozadilar. Qo'lidagi mushak tonusini buzilganligi sababli chiziqlarni to'g'ri bo'lishi yo'qoladi, xarflar shakl bo'yicha har xil bo'ladi, ularning qo'shish jarayoni qiyin o'tadi. Yozish mahoratini egallashda alohida qiyinchiliklarga giperkinezli bolalar duch keladi. Ba'zi bir xolatlarda ularni faqat kompyuterda yozishga o'rgatish mumkin.

Ta'kidlash joizki, meyorda rivojlanayotgan bolalar yetarlicha savodli emas va yozuvi yomon bo'lishi mumkin, shuning uchun yozuvning ko'nikmasini shakllantirilishi diagnostik ahamiyatli ishora sifatida faqatgina psixologik, logopedik, tibbiy tekshirish natijalari bilan bir majmua bo'lib hisobga olinadi. O'qish ko'nikmalarini shakllanganligini aniqlash uchun pedagogik tekshiruvda elementar matematik tasavvurlari o'rganiladi, unda son, arifmetik amallar, misollarni tushunishi va yecha olishi aniqlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda son haqidagi tasavvurlarini aniqlashda ularga guruhdagi predmetlar sonini (bitta-ko'p, bitta-ikkita-ko'p), ikki xil xajmdagi predmetlar sonini solishtirish taqlif etiladi. Bundan tashqari, predmetlarni ketma-ket va teskari tartibda sanash, oxirgi sonini nomlab uni yozuvdagi ko'rinishini ko'rsatish so'raladi. Maktabgacha va umumta'lim maktablarida tahsil oluvchi I-II sinf o'quvchilaridan birdan, beshdan, o'ndan, yigirmadan to'g'ri tartibda va teskari tartibda sanash so'raladi. Umumta'lim maktabining birinchi sinf o'quvchilaridan birinchi va undan keyin keladigan sonni nomlash, ikki sonni solishtirish, qaysi biri kattaligini va qancha kattaligini aytish so'raladi. Maktabgacha va maktabning I-II sinf o'quvchilarini hisoblash malakalari bo'yicha bilim darajalarini tekshirishda sanash malakalarini aniqlashda quyidagilarga: birinchi qo'shiluvchini bolalar hisoblayaptilarmi yoki unga qo'shib ketayaptilarmi; predmetlarni barmoqlari yordamida sanayaptilarmi; guruhlab sanashda qiynalmayaptilarmi, misollarni jadvallar asosida bajara olishlari. ko'paytirish va bo'lish jadvalini bilishlariga diqqat qaratiladi. Vazifalarni bajarish jarayonidagi tekshirishlarda bolani vazifa shartini

tushunishi, berilgan vazifa va savolni shartini qaytara olish imkoniyati, bajarish rejasini tuzishi, bajarish xarakatlariga savol tuzish va ularni bajara olish xamda tushuntira olishi hisobga olinadi. Ko'rsatilgan faoliyat yo'l-yo'rig'idan boshqa analogik o'ta olishi muhim diagnostik ko'rsatkich hisoblanadi.

Aqli zaif maktab yoshidagi bolalarni tekshiruvni davomida arifmetik ko'nikmalarni rivojlanishi juda past darajadali aniqlandi. Ularda sonli qator haqida, hattoki aniq materialni oddiy sanash ko'nikmalari xam yo'qligi aniqlandi. Predmetlarni sanashda ohirgi natijani aytib bera olmaydilar, berilgan ko'rsatmani xotiralarida eslab qololmaydilar, yordamlar samara bermaydi.

Yengil darajadagi maktab yoshidagi aqli zaif bolalar (I-II sinf) predmetlarni uchdan-o'ngacha sanay oladilar. Predmetlarni betartib joylashtirish natijasida bolalarga tashkiliy yordam kerak. Ko'p bolalar berilgan sanalarni, ayniqsa, teskari tartibdagilarni tartibga solishda qiyinchiliklarga duch keladi. Ular qiyinchilik bilan vazifa shartlarini eslab turishadi. Arifmetik misollarni yechishda alohida muammolar paydo bo'ladi. Misol shartlari bolalarning esida turmaydi, misolni yechish jarayonini o'zlari kuzatmaydi va yechimning to'g'riligini tekshira ololmaydi.

Psixik rivojlanishda orqada qolgan maktabgacha bo'lgan yoshdagi bolalarga o'ngacha bo'lgan sonlar qatorini tushunish oson, ba'zilariga orqaga sanash ham qiyin emas, lekin bir sondan ikkinchi songacha sanash qiyin. Ular mustaqil ravishda predmetlarni sanashi, ularni tegishli son bilan solishtira olishi mumkin. O'ngacha bo'lgan sanashda bolalar yog'ochlardan foydalanadi, ba'zilar barmoqlardan, shunda ham xatoga yo'l qo'yishadi. Psixik rivojlanishida orqada qolgan I-II sinf bolalari sonlar yig'indisini va qoldig'ini topishga qaratilgan sodda misollarni yechishni biladilar. Umumta'lim maktabda ular matematika bo'yicha dasturiy materialni o'zlashtirishda, ayniqsa misollarni yechishda qiynaladilar: misolning shartlarini umumiylashtirib taxlil qila olmaydilar, to'g'ri yechim topilsa ham, tushuntirib bera olmaydilar. Biroq ushbu qiyinchiliklar pedagogning yo'naltirilgan va tashkiliy yordami orqali bosib o'tiladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar va nutqi rivojlanmagan bolalar ba'zilar teskari sanashda qiynaladilar, chunki sanoq sonlarning nomini va ularning ketma-ketligini darrov eslay olmaydilar, oldingi sonni keladigan son bilan adashtiradilar yoki aksincha. Alohida katta qiyinchiliklarga bunday bolalar arifmetik misollarni yechishda duch keladilar, chunki nutqi rivojlanishida nuqsoni bo'lganligi sababli misolning shartlarini to'liq tushuna olmaydilar.

Qo'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar vazifani qayta taqrorlashlariga muhtoj, chunki ular so'z orqali ifodalangan jarayon haqida etarlicha tasavvurga ega emaslar. Ularga misolni yechish uchun ko'proq vaqt ajratish kerak.

Serebral paralichli bolalar sanash ko'makini egalash uchun spetsifik qiyinchiliklarni boshdan kechiradilar. Ularning ko'pi qiyinchilik bilan o'ngacha

bo'lgan sonlar tarkibini o'zlashtirib oladilar; grafik ko'rinishi bo'yicha bir biriga o'xshash sonlarni adashtiradilar, sonlar qatorini o'ng tomondan chapga qarab tuzadilar.

Normal rivojlanayotgan bolalarning aksariyati 7 yoshiga qadar og'zaki 100 gacha sanash malakasiga ega bo'lishadi, va sodda arifmetik misollarni yechishni biladilar. Maktab o'quvchilari matematikaga oid dasturlarning asosiy bo'limlari bo'yicha bilimga ega bo'lganlarini aniqlaydilar va misollar yechishda zehni o'tkirligini namoyish etadilar.

Ta'kidlash joizki, pedagogik tadqiqotning materiallarini tahlil qilishda bolaning rivojlanish shart-sharoitlari va bu jarayonda oilaning roli haqidagi ma'lumotlar katta ahamiyatga ega.

Pedagogik tekshirishning umumiy tahlili

Pedagogik tekshirish asosida pedagog-defektolog faqatgina bolaning bilim darajasi haqida xulosa chiqarmasdan, balki u yoki bu qiyinchiliklar nimalardan kelib chiqqanligi, ularning asosida nimalar yotishini tushunib oladi.

Tekshirish natijalarini tahlil qilish vaqtida asosiy diqqat bolaning berilgan topshiriqni mustaqil bajarish qobiliyati, lozim bo'lganda yordamni qabul qilishi va o'zlashtirilgan harakat usulidan o'xshash sharoitlarda foydalanishga qaratiladi.

Intellekti meyoridagi bolalar ularga ko'rsatilgan va tushuntirilgan harakat usulidan boshqa sharoitda ham foydalana oladilar. Pedagogik nazoratdan qolgan, psixik rivojlanishi sustlashgan, analizatorlarida turli nuqsonlari bo'lgan bolalar ta'limni yetarli darajada o'zlashtira olish imkoniyatlariga ega bo'ladilar.

Berilgan topshiriqlarni bajarish jarayonida bolani kuzatayotib pedagog-defektolog uning ko'rsatmani tushunish xususiyatlari va faoliyati xarakterini, xulqini ko'zdan kechirib borish, topshiriqqa qiziqishini, olingan natijalarni to'g'ri baholay oladimi, maqtov va tanbehga qanday munosabatda bo'lishiga e'tibor berish lozim.

Aqli zaif bolalar ko'rsatish va tushuntirishdan keyin ham o'xshash topshiriqlarni yangi topshiriqday bajarishga qiynaladilar. Alohida analizatorlari doirasida yaqqol ifodalanmagan nuqsonlari bo'lgan bolalar berilgan ko'rsatmalarni qiyinchilik bilan qabul qiladilar, shuning uchun nutqida va eshitishda kamchiliklari bor deb tahmin qilingan bolalarga topshiriqning maqsadini ko'rgazmali ravishda yoritib berish tavsiya etiladi. Masalan, ko'rish o'tkirligi pasaygan bolalarga tushuntirishda saqlangan nutq, eshitish va sezish funksiyalariga tayaniladi.

Bolaning yordamchi maktabda o'qishi lozimligi haqidagi xulosa ishonarli tarzda asoslanishi kerak.

Bola yordamchi maktabda o'qishi lozim emas degan holatlarda, pedagog bolaning bilim darajasi, potensial imkoniyatlari haqida o'z xulosasini chiqarishi kerak. Olingan barcha ma'lumotlar va xulosalar komissiyada boshqa mutaxassislar bilan muhokama qilinadi.

Turli yosh bosqichlaridagi rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik o'rganish xususiyatlari.

**Go'daqlik davrida bolalarni psixologik-pedagogik tekshirish
(tug'ilgandan to 1 yoshgacha)**

Rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari

Bir yoshdagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlari bu kattalarga bo'lgan qaramlikdir. Kattalar bilan muloqat qilish – bola umrining birinchi oylaridayoq muhim ehtiyoj. Aynan shu muloqat jarayonida bolaning psixik faoliyatining asoslari shakllanadi. Bu yoshda rivojlanish bir meyorda kechmaydi, shuning uchun uni baxolash dinamik kuzatish talab etiladi.

Rivojlanishning tezligi va bir meyorda kechmasligi bola umrining birinchi yoshini yutuqlar bo'yicha bir necha bosqichlarga taqsimlaydi.

Birinchi davrda (umrning birinchi oyi) - yangi tug'ilgan chaqaloqlik davrida – rivojlanishdagi yetakchi yutuqlarini ajratish qiyin, biroq xayotining 3-4 xaftasidayoq kommunikativ xulqini aniqlash mumkin: erkalashga bolani labini oldinga cho'chchaytirib, kulgu bilan javob qaytarishi.

Ikkinchi davrning eng katta yutuqlari bolaning atrofda qilargalarga javoban his-tuyg'ularining xamda eshitish, ko'rish idrokining rivojlanganligidir. Osilib turgan o'yinchoqqa diqqat bilan qarashi, xarakatdagi buyumlarni kuzatishi, kattalar yuziga e'tibor berish qobiliyati rivojlanadi. Bir oylikning oxirida ikkinchi oylikning boshida kattalarga javoban iljayish paydo bo'ladi. Rivojlanishining ikkinchi davrining yakunida bola da kattalar bilan muloqotda bo'lish xar tomonlama jonlanadi. Ushbu jonlanish yangi tug'ilgan bolaning go'daqlik davriga o'tganligidan dalolat beradi. Boshni gorizonta va vertika xolatda ushlay olish - ikkinchi davrda xarakatlar xolatining ko'rsatkichidir.

Uchinchi davrda (3-6 oy) keyingi ko'rish va eshitish idroki reaksiyalari shakllanishi davom etadi, tevarakda mo'ljal olish qobiliyati paydo bo'ladi, uning negizida nutqni tushunish qobiliyati, predmetli faoliyatining birinchi belgilari, sensor idrok va xulq atvorining dastlabki shakllari rivojlana boshlaydi. Ushbu yoshda ko'rish analizatorining faoliyati yaxshilanishi natijasida yetakchi rolni qo'l xarakatlarining rivojlanishi egallaydi: davr oxiriga bola qo'li bilan maqsadli xarakatlar bajarishga, o'yinchoqlarni qo'lga olib o'ynashga qodir.

Kattalar bilan muloqat qilishda ham bolaning munosabati yaxshi tomonga o'zgaradi. Bola asta sekinlik bilan o'zinikilarni ajrata oladi.

Ushbu davrga faol nutqni boshlang'ich etaplarini rivojlanishi xos. Ovozida guvullab ashula aytish bilan birgalikda guvranish paydo bo'ladi.

Birinchi yarim yil oxiriga qarab bola to'g'ri qo'yilgan qo'llarining kaftlariga tayanib, qornida yotadi, orqasidan qorniga ag'dariladi, turg'izib qo'lida ucha tursa oyoqlariga qattiq tiralib oladi.

To'rtinchi davr (6-9 oy) yutuqlarga keskin boy bo'ladi. 7 oyga qarab bola emaylab ketadi. Bu uning xulqini o'zgartiradi – u ko'proq faol va mustaqil bo'ladi, atrofini yaxshi taniydi, xarakatlari faollashadi. 9 oyga borib to'g'ri turish, o'tirib olish, yotish, o'rmdan turish, o'tirish, to'siqni ustidan xatlab o'tish funksiyasilari rivojlanadi, ko'l pashjasi va barmoqlarining xarakatlanishi tokomillashadi.

Beshinchi davrda (9-12 oy) nutqning rivojlanishi muhim hisoblanadi. 9 oydagi bolaga qarab gapiralganda uning tushunish qobiliyati kengayadi. Bu uning xulqini, faoliyat xarakterini o'zgartiradi. 10-12 oylik bolada faol nutq shakllana boshlaydi, bola birinchi so'zlarini gapiradi.

Nutqni tushuna boshlanishi predmetlar bilan xarakat qilish murakkablashadi. 10-12 oyda bola kattalarning gapiga qarab xarakatlarni bajarishga o'rganadi. Xarakatlar turlicha bo'ladi va maqsadli xarakterga ega. Bolaning o'yinchoqlari soni ko'payadi; o'yin o'ynashga bo'lgan xarakatlar seziladi. Bu davrning oxirida bola mustaqil ravishda vertikal xolatga turib yuradi.

Odatda psixodiagnostik o'rganish bolalar hayotining 1,5-2 oyidan keyin boshlanadi. Bunday tekshirishning obyektlari bo'lib miyasida erta organik nuqsoni bor, yoki ijtimoiy yo hissiy og'ir muhitda (bolalar uyi, ona tomonidan bolaga bo'lgan e'tiborsizli) o'sib boruvchi bolalar hisoblanadi.

Bir yoshdagi bolalarni o'rganishning bir necha metodikalari mavjud. Rossiya keng tarqalgani bu Gezel rivojlanish Shkalasi, Denver skrining metodikasi (DDST) va boshqalar. G.V.Pantyuxina, K.N.Pechora, E.L.Fruxt, O.V.Bajenova, L.T.Jurba, YE.M.Mastyukovalarning ishlarini ham alohida ajratish mumkin.

Barcha metodikalar bitta tamoyil asosida tuzilgan: ular harakat, nutqiy, bilim olish, ijtimoiy soxalarni o'rganishga qaratilgan vazifalar to'plamidan iborat. Yoshiga qarab vazifalar qiyinlashib boradi. Bolaning teshirish natijalari normativ bilan solishtirilib baholanadi. Metodikalar bolaning psixikasi shakllanganligi norma xolatdalgini, qolib ketgan bo'lsa, zaiflashgan sohalarni aniqlash yechimini topadi. Rossiya metodikalardagi talablar xorij metodikalardagiga qaraganda ancha yuqoriroq, ayniqsa nutq rivojlanishining baxolashda.

Bir yoshdagi bolalarni tekshirishda amaliyotda ko'proq kuyidagi usullar bilan foydalaniladi (O.V.Bajenova, L.T.Jurba, YE.M.Mastyukova).

8 oydan katta bolalarni maxsus stol yordamida tekshirish mumkin, kattaroq bolalar maxsus bolalar stoli yoniga yoki onasining tizzasiga o'tkaziladi. Bolalar faol, uyg'ongan, kasal emas (kasaliklarga bo'lgan moyillik nazarda tutilgan), quruq, qorni to'k. g'azablanmagan, charchamagan bo'lishi kerak.

Boshida bola bilan aloqa o'rnatildi. Agar 8 oydan oshgan bolalar bemalol bunday aloqaga kirsalar va ularga tanish va notanish kattalarni ajrata olmasalar – bu yomon. Alohida e'tibor bola bilan onaning munosabatiga qaratiladi.

Xarakatlanish faoliyatining holati aniqlanadi: bosh va qo'llarini ushash, o'tirish va yurish paytidagi holatlarni nazorat qilish imkoniyati va sifati.

Keyin sensor xarakatlanishning rivojlanganligi aniqlanadi: kuzatish va diqqatni to'plash funksiyalarning xarakteri o'rganiladi. Buning uchun bola ko'zi oldida 30 sm masofada yorqin 7-10 sm kattalikdagi o'yinchoq gorizontaal, vertikal, aylanma yo'nalishlarda aylantiriladi. 2-4.5 oydagi bolaning kuzatish usuli e'tiborga loyiq. Kuzatish funksiyaning o'rganish uchun maxsus eksperimental usullar bilan foydalaniladi. Birinchi vaziyatda harakatdagi o'yinchoq 50 sm masofadagi ekran orqasiga o'tib ketadi; keyin, xarakat trayektoriyasi saqlanib, ekranning boshqa tomonidan paydo bo'ladi. Agar bola o'z kuzatishini to'xtatmasdan davom ettirgan bo'lsa va obyekt ekran orqasidan paydo bo'lgan paytda bolaning nigohi unga qaratilgan bo'lsa vazifa bajarilgan hisoblanadi.

Boshqa vaziyatda bola oldiga 50 sm masofada 35x35 smlik oq ekran o'rnatiladi, unda bir biridan 10 sm oralikda 7x7 ikkita oynacha bor. Oynachalarda ketma-ketlik bilan 7 sm ovozi o'yinchoq paydo bo'ladi. Agar bola bir nechadan keyin bo'lsa ham o'z nigohini o'yinchoq paydo bo'lgan bir oynachadan o'yinchoq paydo bo'lishi kerak bo'lgan ikkinchi oynachaga olib o'tgan bo'lsa vazifa bajarilgan hisoblanadi.

Keyin nigoh ostidan ketayotgan obyektga nisbatan bo'lgan munosabatning mavjudligi, bosh va ko'zlarni o'g'irib ovoz manbasini topish imkoniyati, nutqni eshitib quloq solish qobiliyati o'rganiladi, hamda bekitilgan obyektни topish va ikkita obyektga bir vaqt ichida qarash tekshiriladi.

Biron bir predmetlar bilan bo'lgan munosabat tekshiriladi. Buning uchun 4 oydan katta bolaga ovozi o'yinchoq beriladi va bolaning o'yinchoqni ushlab olishi, tez va aniqligi, barmoqchalar xarakati, ushlab turish vaqti baholanadi. 8 oydan katta bolalarga yana bitta ovozi o'yinchoq beriladi, uning ushlab olish va birdan ikkita o'yinchoqni ushlab turishi baxolanadi. Ikkinchi o'yinchoq birichi bo'sh qo'l tomonidan, keyin bo'sh emas qo'l tomonidan beriladi, bolaning xarakatlari baxolanadi. 10 oydan katta bolalarning aylanib o'tish xarakatlarining shakllanganligi aniqlanadi. Buning uchun, bolani o'yinchoq bilan qiziqitirib, uni 20x20 smlik bola nigoxiga nisbatan o'ng yoki chap tomonda bo'lgan ekran orqasiga olib qo'yiladi. O'yinchoqning ovozi chiqariladi va bir necha bor u ekran orqasiga bekitiladi. Agar bola o'yinchoqni ekran orqasidan olib bersa vazifa bajarilgan hisoblanadi. Bir yoshgacha bolalar ko'pincha o'yinchoqni ekran joylashtirilgan tomondagi yaqin qo'l bilan olishadi, va faqat bir yoshdan keyingina ekranga nisbatan uzoq bo'lgan qo'l bilan o'yinchoqni olish qobiliyati paydo bo'ladi. Muhim e'tiborni bolada

predmetlarga nisbatan bajarilayotgan ishlarga bo'lgan qiziqish va kuzatish davomiyligiga qaratish kerak. 10 oydan katta bolalarga bir nechta o'yinchoq beriladi va ulardan ketma-ket foydalanish, uchinchi o'yinchoqni ushlab olish xarakterlari baholanadi. Bolani ovqatlantirish paytida ishtirok etadigan predmetlar: butilkacha, qoshiqcha, piyoladan foydalanish harakatlarining rivojlanishi asosiy e'tiborga loyiq. Muhim e'tibor, faqat ikkita - ko'rsatkich va katta barmoqchalarda - olish mumkin bo'lgan predmetlarga nisbatan qiziqishning borligiga qaratiladi.

Kattalar bilan munosabat o'rnatishda tanlangan usullarning rivojlangan darajasini aniqlashadi: ona va bola o'rtasidagi emotsional va ko'rish aloqalarning mavjudligi, hamda ushbu aloqalarni bola va tadqiqotchi o'rtasida o'rnatilishi ko'riladi. Onadan so'raladi: bolaning ba'zi xoxishlarini tushunadimi, bolaning yig'isi qachon nimani bildiradi, yig'i paytida kattaning reaksiyasi qanaqa ekanligini bilish uchun to'xtashlar bormi, bolaning yig'isi har doim bir hildi; ularning munosabatida nima o'yinlar o'ynaladi, bola o'yin o'ynagan vaqtda onaning ko'ziga unda-bunda qaraydimi, mimika va jest orqali berilgan oddiy qo'llanmalarni tushanidimi, va nihoyat ko'rsatish imo-ishoralaridan bilan foydalanadimi.

Tekshirish davomida bolaning hissiy va ovoz reaksiyalarining holati o'rganiladi, tabassumining xarakteri va aniq ifodalanganligi belgilanadi, u qaysi vaziyatlarda paydo bo'lishi taxlil qilinadi. Salbiy hissiy namoyonlar, ularning bola qayfiyatida ko'pligi yoki sezilar darajada emasligi, baqirish xususiyatini bosa bilishi, vaziyatdagi o'zgarishlarga qarab yig'lash, yig'lashini chalg'itib to'xtatish imkonlariga e'tibor qaratiladi.

Psixologik tadqiqot odatdagidek xulosa tuzish bilan yakunlanadi. Xulosada nuqsonlarning og'ir ko'rinishda bo'lishini baholash bilan bir qatorda, bolada rivojlanishi buzilgan psixik funksiyalar, ularning buzilish darajasi, hamda normal rivojlanayotgan funksiyalar aks ettirilishi lozim. Bundan tashqari har bir funksiyaning tekshirish davomida olingan natijalar asosida xarakteristikasini berib, ularni soxalar bo'yicha guruxlash kerak :

- harakatlanish;
- sensor;
- hissiy;
- ovoz faolligi;
- amaliy faoliyat;
- kattalar bilan munosabat.

Xulosaning ushbu qismida nafaqat bola tomonidan muvaffaqiyatli o'tilgan tekshirishlar va ularni bajarish o'ziga xos xususiyatlari, balki bola o'tolmagan topshiriqlar ham ta'riflanishi kerak. Xulosada berilgan ma'lumot bolada kuzatilayotgan nuqsonning xarakteri va mexanizmi haqidagi tadqiqotchi fikrining

isboti sifatida xizmat qilish kerak. Bu esa o'z navbatida aniqlanayotgan nuqsonlarni korreksiyalash va tuzatish yo'llarini aniqlash uchun kerak.

Bir yoshgacha bo'lgan bolalarning ruhiy-psixik rivojlanishining meyorlari

(O.V.Bajenova bo'yicha)

Yoshi - oy	Soha					
	Xarakatlanish	Sensor	His- tuyg'uga ta'sirchanlik	Ovoz faolligi	Amaliy faoliyat	Kattalar bilan munosabat
1		Ona gapirganda unga qaraydi, shu payt og'zini ochib, yopadi. Obyekt-ning gorizontal xarakatlanishini ko'rish markazidan boshlab kuzatadi				
1,5		Harakatdagi odamni kuzatadi. Kuzatish obyekt tomonidan ko'rish markaziga qarab amalga oshiriladi				
2-3		Ko'zning ko'rish reaksiyalari rivojlangan – nigohini qaratish, konvergensiya, fokusirovka. Quloq barobari-da yangragan ovozga qarab boshini buradi. Qo'llarini tomosha qiladi. O'yinchoq-ning turli harakatlanishini kuzatadi	Gapirayotgan chehraga qarab, taktil ta'sirga tabassum paydo bo'ladi. Gapi-rayotgan chehraga nisbatan jonlanish shaklanadi va yana keyinroq esa – yorqin	Birinchi tasodifan tovush chiqarishlar paydo bo'ladi	Tepasiga osilgan o'yinchoqlarga qo'lini tekkizadi. Obyektlarga diqqati oshadi. Qo'li yetadigan masofada joylashgan ovozli o'yinchoqlarni ko'rib, qo'lida harakatlanish paydo bo'ladi	Atrofdagilarga nisbatan qiziqish uyg'onadi. Ko'z orqali va hissiy aloqa

			predmet- ga			
3-4	Boshini yaxshi tutadi. Qornida yotganda qo'lga tayanish	Obyekt harakatlanishining ko'rinmas izini kuzatadi (10-12 sm ekran). Yo'q bo'lib qolgan obyektga e'tiborini qaratadi. Tovushlarni ajrata boshlaydi. Onasini tovushini tanib oladi	Jonlanish oson va tez-tez paydo bo'ladi.	gugulash yuzaga keladi. Tasodifan chiqarilgan tovushlar (a, u, ya, m, p) va ularni kattalar bilan aloqada qo'llaydi	Bilib qo'lga ushlab olish. Turli harakatlanishlar. Predmetlar-ni og'ziga olish.	Atrofdagilarga nisbatan qiziqish uyg'onadi. Onsini taniydi. Muloqat paytida ta'sirlanib ketadi. Ko'z orqali va hissiy muloqatlar mumkin.
5-6	Ko'rib, harakti-ni boshqarish shakllangan (ko'rish nazorati ostida pred-metgacha qo'lini yetkazib oladi). Uzoq vaqt predmetni qo'lida ushab turadi.	Oynadagi aksiga kulib tabassum qiladi. Qo'llarini tomosha qilish to'xtaydi. O'yinchoqlarga ko'p diqqat qaratiladi. Qulog'idan pastroqda yangragan tovushga qarab boshini buradi.	Salbiy tuyg'u-larni boshqarish shakllanadi. Bu baqirish, yig'lash, yig'lash paytida kattaning e'ti-borini bilish uchun to'xtash-larda ifodalanadi. Tanish va notanish chehralarga qarab o'zini turli tutadi	Obyektlar bilan o'ynaganda ovoz chiqazish (hara-katlarni ovoz bilan kuzatish). Baqirish orqali o'ziga diqqat qaratish. Alohida bo'g'inlar (yoki tovushlar) chiqaradi. Guvranib gapirish boshlanadi	Tez-tez kattaning qo'lidan o'yinchoq-ni oladi. Ushlab olish shakllana-di. Ikkinchi o'yin-choqni olib, birinchi o'yina-tib turadi. Hara-katlarini kuzatib turadi, ham-ma narsalarni og'ziga soladi. Qog'oz bilan o'y-nashni yaxshi ko'ra-di. Butilkani og'ziga olib keladi.	Muloqat qilishga xarakter qiladi; eshitadi; odam ovozigacha qarab boshini buradi. Qo'lga olishlarini xoxlasa, o'z qo'lini cho'zadi. Taqlid qilishning birinchi xarakterlarini namoyon bo'ladi. Qo'l bilan ko'rsatilgan jestlarni tushunadi. Oyoq tovushini eshitib, ta'sirlanib ketadi.
7-8	O'zi o'tira oladi. Turli xolatdan turli tomonga aylanadi	O'tirish xolatini o'ziga yashilab oladi; kuzatish uchun qo'lay o'rin tanlaydi. Yarimi-gacha	Notanish kattaga nisbatan norozilik bildiradi.	Uzoq guvranish. bo'g'inlarni tak-rorlab gapirish, atrofda sodir	Qo'ldan qo'lga predmetlarni olib o'tkazadi, ikkita	Xarakterlanish va shovqin qilishni urinib koradi. E'tiborni yo'talish yoki xirillash orqali

		bekitilgan predmetni topadi, boshiga yopil-gan ro'molchani olib tashlaydi. Notanish shaxs-larni ajratadi		etilayotgan voqealarga nisba-tan bolada bo'lgan munosa-batni ifodalov-chi so'zlar paydo bo'lishi.	o'yinchoqni ushlab turadi, bo'sh qo'li tomoni-dan berilgan o'yinchoqni ushlab oladi. O'yinchoqni ko'zi bilan kuzatib ushlab tura-di. Ikkinchi o'yinchoqni band qo'li tomonidan ushlab oladi. To'siq or-qasidan to'siqqa yaqin bo'lgan qo'li bilan predmetni olishga xarakter qiladi.	chaqiradi. Ovqatlanishni xoxlamasa labini siqib oladi. Yo'q degan so'zni tushunadi. Tovushlarni chiqazishga xarakter qiladi. Ona bolaga nisbatan qo'li bilan yoqimsiz xarakter qilsa (burni, qulog'ini tazalasa), u xolda onaning qo'lini chetga suradi
9-10		Qo'z oldida beki-tilgan predmet-ni topib beradi. Kattalar-ning cho'ntagidan qiziq tuyulgan narsalarni oladi, agar ularni usha yerga qo'yilganini ko'rgan bo'lsa		Xarakterlanish ning boshi va oxirida ovoz chiqarish	Tabletka, no'xot kabi mayda predmetlar-ni qo'lga oladi. Boshqa predmet-larni =arakatga soladi: o'yinchoq mashinkani yurg'i-zadi.	E'tibor so'rab onasini qiyimidan tortadi: qo'li bilan "xayr"la-shadi, "qayerda" savolga nigoh yoki =arakat bilan javob beradi. Roli aniq bo'lmagan o'yinlar o'ynaydi (onasi ro'molchani beradi-bola uning orqasida bekinadi). "Ber-ol" o'yinida o'yinchoqni ko'p vaqtga bermaydi.
11-12	Qadam tashlab	Kitobdagi		Faqat o'zi va	O'yinchoqlar	O'yinchoqlarni

	mustaqil yura boshlaydi	rasmlarga qiziqish ko'rsatadi. Ismini eshitib qaraydi.		onasi tushunadigan belgi-so'zlarni borligi. So'zlar gapiradi, ularning ma'nosini tushunadi	ni savatga yig'adi. To'siq orqasidan predmetni to'siq-qa uzoq joylashgan qo'li bilan oladi; rasmlar-ni tirnaydi, kitob varaqlashga xarakter qiladi. Predmetlarni og'ziga kamroq soladi, lekin ular-ni yerga tashlay-di	otadi, kiyinish paytida yordam beradi. Ko'rsatish ishorasini ishlatadi; qarshilik bildirganda, boshini qimirlatadi.
--	-------------------------	--	--	--	--	---

Ilk yoshdagi (1-3 yosh) bolalarni psixologo-pedagogik tekshirish

Rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari

1 yoshdan 3 yoshgacha bo'lgan vaqt bola hayotidagi o'zgarishlar davridir. Meyorida rivojlanishda ilk yoshning muxim yutuqlari bu, yurish, predmetli faoliyat, nutq ko'nikmalarini shakllanishidir. Yurish ko'nikmalari bolaning psixik rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Yurish ko'nikmalarini egallash orqali rivojlanishning yangi etapi, ya'ni atrof olamni o'rganadi. O'zi mustaqil harakatlana olganidan keyin bola fazoda mo'ljal ola boshlaydi, predmetlar bilan mustaqil munosabatga kirishadi. Natijada hayotining ikkinchi davrida predmetli harakati keskin rivojlana boshlaydi; hayotining uchinchi davrida predmetli faoliyati yetakchi o'rin egallaydi.

Predmetli harakatni rivojlanish bilan uzviy bog'liqligi bolada idrokni shakllantiradi, chunki predmetlar bilan tanishish jarayonida faqatgina ular nima uchun ishlatilishi emas, balki uning shaqli, kattaligi, rangi, materiali va boshqa xususiyatlari bilan tanishadilar.

Bolalarda oddiy ko'rgazmali harakat shakllarini haqida fikr yuritish, eng birinchi umumlashtirishlari, predmetning ichki va tashqi belgilarini ajratish rivojlanadi.

Ayniqsa bu davrda nutq qizg'in rivojlanadi. 3 yoshgacha bola atrof olam bilan jumlar yordamida muloqatga kirishadi. Faol lug'ati sezilarli o'sa boshlaydi, biroq so'zlarni talaffuz etayotganlarida bolalar birinchi o'rinda intonatsional-ritmik va musiqiy xarakteristikasidan mo'ljal ola boshlaydilar, shuning uchun ko'pgina tovushlari artikulyatsiyasi jihatdan unga yaqinni bilan almashtirilib ifodalaydilar.

2 yoshda nutq funksiyalari nazorat etish rivojlana boshlaydi, bola kattalarning so'zli yo'l-yo'rig'i bo'yicha o'z harakatlarini bo'ysundira boshlaydi. Nutqni tushunish qizg'in rivojlana boshlaydi. Bu faqatgina tushunadigan so'zlarini o'sib borishidagina emas, balki bevosita muloqotning xolatga qarab nutqni tushuna boshlaydi.

Ushbu yosh bosqichida nutqning keskin rivojlanishi barcha psixik jarayonlarga ta'sir ko'rsatib, bola fikrlashining rivojlanishi xamda muloqot vositalarida yetakchi o'rinni nutq egallaydi.

Ilk yoshdagi bolalarni psixologo-pedagogik o'rganish bo'yicha tavsiyalar

Ilk yoshdagi bolalarda diagnostik vazifalarni samarali bajarishda tekshiruvni aniq bir maqsada o'tkazish muhimdir. Avvalo shuni ta'kidlab o'tish joizki, tekshiruv natijalarini faqatgina bola bilan ijobiy munosabatga kirisha olganda hamda u vazifalarni bajarishda yetarlicha qiziqish uyg'otgandagina samarali baholash mumkin. Tekshiruv o'tkazish ko'picha bolaning yoshi va xolatiga ko'ra aniqlanadi, bu tekshiruvni unumli o'tishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun bolaning kayfiyatiga xamda u bilan tekshiruv davomida ishonchiga sazovor bo'lishga diqqatni qaratmoq lozim.

Ilk yoshdagi bolani psixologo-pedagogik o'rganishning asosiy maqsadi quyidagi ma'lumotlarni olishdir:

- bilish jarayonlari;
- hissiy-irodaviy doirasi;
- nutqgacha va nutq rivojlanishi;
- harakatlarining rivojlanishi.

Bolani psixik rivojlanishini tashxis qilishdan oldin, albatta uning ko'rish va eshitishida qo'pol nuqsonlarning yo'qligiga qat'iy ahamiyat berish lozim.

2-3 yoshdagi bolalarni eshitishini pedagogik jihatdan tekshirish, murakkab jarayon hisoblanadi. Bu tovushlar bola uchun sekin-asta so'zsiz ta'sir etmay qo'yadi. Ko'pgina normal eshituvchi bolalar ularga qaratilmagan odattiy shovqinlarga, nutqiy signallarga diqqatlarni qaratmaydilar. Ovoz chiqayotgan tomonga boshlarini qayiltirib qarashlari uchun ularga odattiy bo'lmagan signallar yoki bolani javob berishiga majbur etuvchi sababni ko'rsatish lozim. Tovush chiqaruvchi manba sifatida do'mbira, surnay, baland va pichirlab "av-av-av"(kuchuk) va " pi-pi-

pi”(qushcha) ovozigga taqlid qilish, bolani ismini, “kksh” kabi tovushlar birikmasini aytish. Tovushlarni bolani orqasidan 6 metr masofada ifodalanishi kerak. ko’ruv idroki orqali nutqida ifodalashini cheklash lozim.

Ilk yoshda ovozga reaksiya qilish tovush chiqayotgan tomonga boshini o’g’irib, 6 metr masofadan pichirlab gapirishga ovoz chiqarib javob reaksiyasini(tovushni o’xshatish, nutqni qaytarish) berishi.

Bolada 2-3 yoshda tovushga shartli ravishda harakatli reaksiyalari paydo bo’ladi. Bu bola pichirlaganni eshityaptimi va qanday masofa oralig’ida ekanligini aniqlashga yordam beradi. Bolaninig eshitishi pasaygan deb gumon qilinsa, uni maxsus audiologik tekshiruvga yo’naltirilishi kerak.

Ilk yoshda ko’rishi pasayganlar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: taktil organ sifatida og’izdan qo’shimcha foydalanish; predmet yoki rasmlarni ko’zining oldigacha keltirib qarashi, predmet yoki tasvir mayda detallarini e’tiborga olmaslik.

Ilk yoshdagi bolalarni bilish jarayonlarini tashxis qilishning o’ziga xos tomonlari bu bolaning psixik faoliyatini ifodalovchi alohida vazifalarni bajarilishini taxlil qilishga tekshiruvchilarning diqqat markazini qaratishidir. Bunda faqatgina natijasigagina emas, balki vazifa bajarish bo’yicha tashkiliy faoliyatini imkoniyatlari qandayligiga e’tibor qaratiladi. Ilk yoshda bilish faoliyatining asosiy baholash parametrlari quyidagilar deb xisoblash mumkin:

- vazifani qabul etishi;
- vazifani bajarish yo’li;
- tekshiruv jarayonida o’rgatilishi;
- o’zining faoliyat natijalariga munosabati.

Vazifani qabul etish deganda bolani bajarish sifatidan qat’iy nazar berilgan vazifani uni bajarishga roziligi nazarda tutiladi. Bu vazifani bajarishning birinchi, absolyut zaruriy shartidir. Bunda bola o’yinchoq yoki kattalar bilan muloqot qilishga qiziqish bilan qaraydi.

Ilk yoshdagi bolalarda asosiy vazifani bajarish yo’llari quyidagilardir:

- mustaqil bajarishi;
- kattalar yordamida;
- o’rgatilgandan so’ng mustaqil bajarishi.

Berilgan vazifani shartlariga mos ravishda bolaning xarakatlari, materialning xarakteri va yo’lanmaning talablariga qarab aniqlanadi. Barcha xollarda vazifani noadekvat bararilishi bolaning aqliy rivojlanishida nuqsonlari borligidan dalolat beradi.

Bolaning yoshiga qarab tavsiya etilgan ta’limiy vazifalargina amalga oshiriladi. Tekshiruv davomida quyidagi yordam turlarini foydalanish mumkin:

- taqlid ostida xarakatlarni bajarilishi;

- taqlid ostida vazifani ko'rsatuvchi jestlardan foydalangan holda bajarish;

- taqlid ostida xarakatlarni nutqiy yo'llanma orqali bajarish.

Bola elementar taqlid ostida kattadan u yoki bu vazifani u bilan birgalikda xarakatlanish orqali bajarilish yo'llarini bilib oladi. Vazifani bajarilish yo'llarini ko'rsatish uchtdan oshmasligi kerak. shuningdek kattaning nutqi vazifadagi maqsadni ko'rsatishi xamda bola samarali bajarishiga imkon berishi kerak. bolaning noadekvat harakatlardan adekvat (mos) harakatlarga o'tishi, uning potentsial imkoniyatlaridan dalolat beradi. Ta'limning pastligi ba'zi xollarda qo'pol intellektual rivojlanmaganlik, hissiy -irodaviy doirasidagi nuqsonlarga bog'liq bo'lishi mumkin.

Ta'limiy eksperimentdan foydalanish orqali bolaning psixik faoliyatining(diqqat, nutq, idrok, tasavvur, xotira) o'ziga xos tomonlarigina analiz qilishga emas, balki ularning ish qobiliyatini baholashga yordam beradi. Bu ayniqsa rivojlanishida nuqsoni bo'lgan ilk yoshdagi bolalarda muhimir, chunki ularning nuqsoni oqibatida ish qobiliyatini maxsus tashkil etilgan tekshirishlar orqali xotira va diqqatini ko'pincha tasavvur etish mushkuldek tuyuladi.

Bolalarning bilim faoliyatini diagnostik baholashda ularning o'zining natijalariga bo'lgan munosabati muhim mezon hisoblanadi. Normal rivojlanuvchi bolalarda o'z faoliyati va uni yakuniy natijalariga qiziqish xarakterlidir. Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar nima qilayotgani, undan olinadigan natijalarga befarqlik bilan qaraydilar.

Ilk yoshdagi bolalarda psixologo-pedagogik tekshiruv metodikalarini yoshining rivojlanish qonuniyatlaridan kelib chiqqan xolda tanlanishi kerak. Vazifalarni yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda oddiydan-murakkabga qarab sekin-asta olib borilishi kerak.

Vazifalar fazoda predmetlarni oddiy shaqli, xajmi, rangiga qarab joylashtirishni nazarda tutadi. Vazifaning asosiy tashxis bosqichi ko'rib moslashtira olishini rivojlanganlik darajasini aniqlashdir. Idrok hususiyatini o'rganishning asosiy metodikalari bu "Segen taxtasi" (2-3 shaklli), piramidani tahlash (uch sharik, uch g'ildirakdan). matryoshkani yig'ish va ajratish (ikki qismli, uch qismli), juft rasmlar(2-4), kesma rasmlar(2-3 qismli).

Logopedik tekshiruv bolaning nutqiy rivojlanish darajasiga ko'ra an'anaviy tarzda o'tkaziladi.

Idrokini o'rganishga yo'naltirilgan vazifalar shuningdek, bolaning hissiy-iroda doirasini o'ziga xos hususiyatlarini tashxis qilishda xam foydalanish mumkin. Eksperiment davomida bolani faoliyatini kuzatish orqali quyidagi ko'rsatkichlarga e'tiborni qaratish lozim:

-kayfiyatining umumiy holati (adekvat, ruhiy siqilish, tashvishli, o'z-o'zidan xursand bo'lish). faolligi, qiziqishining borligi, qo'zg'aluvchanligi, tormozlanish;

-muloqotga kirishishi (kattalar bilan birgalikda ishlashga xoxishi). Yuzaki, yengil hamda to'liq bo'lmagan muloqot asosan intellektual nuqsonli, ya'ni aqli zaif bolalar uchun xarakterlidir. Tormozlangan, o'ta tashvishli, yangi sharoit va notanish odamlarga moslasha olishda qiynaladigan, nevroitik reaksiya va boshqa ta'sirlardan qo'rqadigan bolalar muloqotga qiyin kirishadilar. Muloqotlardan qochish ko'pincha autik bolalar uchun xosdir. ularda muloqot qilishga talabning yo'qligi bilan o'zini predmetli olamdan chegaralab qo'yganlar;

- rag'bat va maqullashga hissiy javob. Ilk yoshdanoq (1-1.5 yoshda) bolalarda ijobiy hissiy ta'sirlar ularda hursandchilik hislarini uyg'otgan. Asabiylashgan bolalarda ham rag'batlar hursandchilik hislarni uyg'otib, vazifani bajarilish natijalarini ko'tarilishiga olib keladi. Befarq munosabat kattalarning bahosiga qiziqmagan yoki rag'batning ma'nosini tushunmagan bolalarda kuzatiladi(masalan, intellektual nuqsonlari ifodalanganlarda);

-talab va tanqidga hissiy javob. Bunda quyidagilar e'tiborga olinadi: bolani tanqidga bo'lgan munosabati, xatosini to'g'irlashga bo'lgan munosabati, xuiqini korrektsiyalash bo'yicha qat'iy tadbirlar muhimligi;

-faoliyati davomidagi qiyinchilik va omadsizliklarga bo'lgan munosabat. Ilk yoshning oxirlarida (2,5-3 yosh) bolalar o'zlari mustaqil harakatlarining xatolarini topa olish qobiliyatiga ega bo'ladilar, ko'ruv-xarakat vaziyatlariga ko'ra quyidagi elementar nutqiy iboralarni ishlatadilar: "shunday-shunday emas", "qanday?", "to'g'ri", "noto'g'ri", "voy", va x.k. xatolarni ko'rib bolalar vazifani xatolarini to'g'irlagan xolda bajarishga urinadilar, keraqli natijaga erishishga erishishga harakat qiladilar. kerak bo'lsa kattalardan yordam so'raydilar.

Ilk yoshdagi bolalarni harakat doirasini rivojlanganligini tashxis qilishda umumiy va mayda motorikasini o'rganishni taqozo etadi. Umumiy motorikasini rivojlanganlikni baholash parametrlari bolalarning umum yoshdagi meyoriy harakat doirasini rivojlanganligiga qarab tavsiflanadi:

13 oy –o'zi yuradi;

15 oy- uzoq vaqt yuradi, o'tiradi, zinadan chiqa oladi, kresloga o'zi o'tiradi, tizzasida tura oladi;

18 oy – zinadan o'zi chiqib tusha oladi, o'yinchoqlarini orqasidan tashiy oladi, yerda yotgan tayoq ustidan xaklay oladi;

21 oy – 15-20 sm kenglik va poldan 15-20 sm balandlik bo'yicha yura oladi;

2 yosh – engashib poldan o'yinchoqni oladi, to'siqlar ustidan xatlay oladi, koptokni oyog'i bilan tepa oladi;

3 yosh – bir oyoqda bir necha soniya tura oladi: tepaga zina bo'ylab chiqishda xar bir zinaga bittadan oyog'ini qo'yadi; pastga tushayotib zinaga ikkala oyog'ini qo'yadi; ikki oyoqda sakraydi; uch g'ildirqli velosipedni xayday oladi.

Rasm chizish, tugmachalarni taqish, minora (bashnya) qurish kabi vazifalarni bajarish orqali mayda motorikasini rivojlanganlik darajasiga baho berish mumkin. Bir necha normativlarga o'tsak:

18 oy – shtrixni qaytaradi;

2 yosh – ko'rsatilgan aylana va vertikal chiziqlarni qaytaradi;

2,5 yosh – ikki yoki undan ko'p chiziqlarni chiza oladi;

3 yosh – doirani qarab chizadi, odamning rasmini tanasisiz (boshoyoq) chizadi.

Ushbu yoshdagi bolani psixik rivojlanishini tekshirish xulosa yozish bilan tugallanadi. unda hissiy rivojlanishini ifodalovchi, idrok. nutq va motor sferasi. alohida harakatlarining psixologik tizimi va vazifalarni bajarish xolati sistemasi, shuningdek bolada kuzatilgan xarakterining o'ziga xos tomonlari bo'yicha olingan ma'lumotlar umumlashtiriladi. Psixik rivojlanishida nuqsonlar kuzatilgan bo'lsa xulosada uning psixologik tizimi haqida xarakteristika hamda uni keyingi hayoti uchun zaruriy korreksiyalash va kompensatsiyalash bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni psixologo-pedagogik o'rganish

(3-7 yoshgacha)

Rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari

Maktabgacha bolalik- hayotning katta va mas'uliyatli davridir. Bu yoshda bolaning psixik rivojlanishida katta o'zgarishlar ro'y beradi. Bilishning faoligi yetarli darajada o'sib boradi: idroki rivojlanadi, ko'rgazmala tasavvur, mantiqiy fikrlashning ilk ko'nikmalari paydo bo'la boshlaydi. Xotiraning mazmunli bo'lishi, ixtiyoriy diqqatining, bilish imkoniyatlarining o'sishiga zamin bo'ladi. Bolani atrof olamni tanishida, shuningdek muloqotning va bolalar faoliyatining boshqa turlarining rivojlanishida nutqning roli o'sib boradi. Maktabgacha yoshdagilarda og'zaki ko'rsatmalar orqali xarakatlarni bajarish, tushuntirishlarni ko'rgazmali qurollar asosida bilimlarni egallashlari imkoniyati paydo bo'ladi. Ushbu yoshda tasavvurning asosiy xususiyati bu hissiy tasavvur-idrok va ko'rgazmali tafakkurdir. Maktabgacha yoshdagi bolada idrok, ko'rgazmali - harakat va ko'rgazmali – obrazli tafakkurini shakllanganiga qarab, uning keyingi bilish faoliyatining rivojlanishi shunga bog'liqdir. Ushbu yoshda bolalarda fazoda mo'ljal olish haqidagi tasavvurlari shakllanadi, bu esa bolani umumiy psixik rivojlanishida katta o'rin egallab, elementar sanoq operatsiyalarini amalga oshirishda va matematik tushunchalarni egallashda asos bo'lib xizmat qiladi.

Maktabgacha yoshda muhim sifatlardan biri- bu bolalarda o'yinni asosiy hamda birinchi birgalikdagi faoliyati ekanligidir. O'yin bilan birgalikda maktabgacha yoshdagi bolalarda produktiv faoliyati xam shakllanadi.

Barcha psixik funksiyalarni intensiv rivojlanishi xamda amaliy faoliyatini shakllanishi maktabgacha yoshdagilarda atrofdegilarni o'rganishga yordam beradi.

Maktabgacha yosh bola shaxsini intensiv ravishda rivojlanishini xarakterlaydi. Irodasi rivojlana boshlaydi, vaziyatga, harakatga ichki bahosi shakllanadi, diqqati mukammallashadi, shaxs rivojlanishining asosiy ko'nikmalari rivojlanib boradi.

Maktabgacha yoshning oxirida maktab ta'limiga tayyorgarligi shakllanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o'rganish bo'yicha psixologo-pedagogik tavsiyalar

Maktabgacha yoshdagi bolalarni xolatini tekshirish bo'yicha to'g'ri baholash uchun, bir qator shartlarni hisobga olish zarur:

- tekshiruvlar davomida qulayliklar yaratish. hissiy muloqatga kirishish;
- yengilroq variantdagi vazifadan boshlab ijobiy bajarilishiga zamin yaratib, eksperiment o'tkazuvchi bilan keyin ham birgalikda ishlashga xoxish uyg'otish;
- charchab qolmasligi uchun so'zli va ko'rgazmali metodikalarni galma-gal berish;
- vazifani o'yinli xarakterda bo'lishi;
- bilish faoliyatini rivojlanish darajasini hisobga olish.

Hissiy munosabatni qurish maqsadida, psixologik tekshiruv bola bilan suhbatlashishdan boshlanadi. Suhbat davomida bilimlarining umumiy zahirasi xamda bolani atrofdegilar haqidagi tasavvuri, vaqt, fazoviy mo'ljal olishi, hissiy hususiyatlari: muloqotga kirishishi, qiziqishlari, sevimli o'yin va mashg'ulotlari aniqlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni diagnostik tekshirishda metodikalarni tanlashda psixologik. yosh hususiyatlarini hisobga olish zarurdir, bularga quyidagilar kiradi: harakatlarining rivojlanish darajasi, ko'rgazmali-obrazli tafakkuri, yetakchi faoliyat-o'yin, shuningdek boshqa faoliyat turlari-rasm chizish va qurish.

4-5 yoshdagi bolalarni tekshirishning asosiy maqsadi ularni fazoviy mo'ljal olish faoliyatining rivojlanish darajasi o'rganish hisoblanadi. Fazoviy mo'ljal olish harakatlari tasavvur etishning birlamchi asosiy tizimi hisoblanadi.

Maktabgacha yoshda fazoviy mo'ljalning quyidagi darajalari ajratiladi:

- xaotik xarakatlar;
- variantlarni tanlash;
- maqsad sari yo'nalgan sinovlar;
- amalda qo'llab ko'rish;
- ko'ruv orintirovkasi.

4-5 yoshdagi intellekti meyorda rivojlanuvchi bolalar muammoli amaliy vazifali metodikalarni maqsad sari yo'nalgan sinovlar yordamida deyarli bajaradilar. Ushbu yoshda bolalarda syujetli -o'yin va syujetli-rolli o'yinlar rivojlanadi. Bundan tashqari produktiv faoliyat turiga(rasm chizish, qurish va boshqalar) turg'in qiziqish uyg'otadilar.

6 yoshdagi bolalarni tekshirishda quyidagi psixologik xususiyatlariga e'tibor berish lozim: syujetli –rolli o'yin; produktiv syujetni ifodalovchi faoliyat turlari. Vazifalarni amaliy barib ko'rish, ba'zi xollarda ko'ruv orentirovkasiga tayangan xolda amalga oshirishini xam rivojlanishning muhim ko'rsatkichlari sifatida xam ko'rish mumkin.

7 yoshdagi bolalarni tekshirishdan asosiy maqsad – ularning maktab ta'limiga psixologik tayyorgarligini o'rganishdir.

Maktabga psixologik tayyor tushuncha o'z ichiga bir necha muhim komponentlarni oladi: aqliy. motivatsion, hissiy-irodaviy va kommunikativ tayyorgarligi (bolani tengdoshlari va yangi kattalar bilan munosabatga kirisha olishi).

Maktabgacha yoshdagilarning aqliy rivojlanishining asosiy parametrlari deb quyidagilarni hisoblash mumkin:

- vazifani tushunishi;
- vazifani shartini tushunish;
- bajarish yo'li (xaotik xarakatlar, o'lchab ko'rish, maqsad sari yo'nalgan sinovlar, amaliy qo'llashlar, ko'ruv orentirovkasi);
- tekshiruv davomida o'rganishi;
- natija faoliyatiga munosabati.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni bilish jarayonlarini o'ziga xos hususiyatlarini tashxis qilishda "ta'limiy eksperiment shaqlidagi " maxsus foydalaniladi, shuningdek vazifalar bilim va ko'nikmalarini shakllanganlik darajasini aniqlashga yordam beradi. Bajirilgan vazifalarning natijalari bola faoliyatining xarakterini baholashga yordam beradi: bola amaliy sharoitni muammoli deb hisoblayaptimi, vaziyatni analiz qila olyaptimi, maqsadga erishish uchun o'zi mustaqil yordamchi vositalardan foydalana oladimi.

Bolaning xarakatlariga bunday yondashib baho berish rivojlanishining faqatgina "aktual" darajasinigina emas, balki potensial, ya'ni yaqin rivojlanish zonasini aniqlashga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida xar bir bola uchun korreksion tarbiyaviy individual dasturni ishlab chiqish imkoniyatini beradi.

Bolani maktabda ta'lim olishiga motivatsion tayyorligini tekshirish uchun turli xil metodikalardan foydalaniladi: bolalarni turli faoliyatlari davomida kuzatish, suhbat.

Maktabgacha yoshdagilarni emotsional-irodaviy sferasidagi xolatining asosiy ko'rsatkichlari quyidagilar xizmat qiladi: xulq-atvor qoidalariga rioya etish, bajargan vazifasi bahosiga to'g'ri adekvat javob qaytarmoq, qiyinchiliklarni yenga olish.

Maktabga psixologik tayyorgarlikning yana bir muhim sharti ba'zi elementar o'quv ko'nikmalarini egallashi-so'zdagi tovush analizi, o'qish, hisoblash ko'nikmalari. Shuningdek qo'lni yozishga tayyor ekanligi, atrof-olam haqida ma'lum bir tasavvur va bilimlarining borligi.

Maktabgacha yoshdagi bolani psixologo-pedagogik o'rganishda muhim komponentlaridan biri uning nutqini tekshirishdir.

Logopedik tekshiruv logopedik amaliyotda umum qabul qilingan nutqiy sistemani o'rganishga qaratilgan metodikalarni o'z ichiga oladi.

Bolaning rivojlanish darajasining muhim ko'rsatkichlaridan biri bu uning o'yin faoliyatidir, uni bahosi esa diagnostik belgilardan biri bo'lishi mumkin. Maktabdagi yoshdagi bolalarda o'yin –yetakchi faoliyatdir, A.N.Leontyevaning ko'rsatishicha:

- o'yin ichida yangi faoliyat turlari yuzaga keladi xamda differentsiatsiyalanadi, masalan o'rganish;

- unda ko'pincha psixik jarayonlar o'rin almashadi;

- xozirgi vaziyatdagi shaxsning asosiy o'zgarishlari unga bog'liqdir.

Bolaning o'yin faoliyati orqali rivojlanishidagi nuqson va kamchiliklarini erta aniqlash mumkin: o'yin bolaning yosh darajasiga mos kelmaydi, yoki o'ziga xos xarakterga ega. Bunda xarakterli ko'rsatkich o'yinni sekin-asta qiyinlashib bormasligi, ijodiy yondashuvning yetarlicha emasligi, o'yinda tashabbuskorlikning pastligi, shuningdek bir xildaliligi, o'yin xarakterini o'zgartiruvchi emotsional reaksiyalarning yo'q yoki pastligi. O'yin faoliyatining shakllanmaganligi psixik rivojlanishni bir qator o'ziga xos xususiyatlarni keltirib chiqaradi.

Bolalarda manipulyatsion, protsessual o'yin, syujet elementlari mavjud o'yinlar xarakterlidir.

Manipulyatsiyada bola o'zining o'yin faoliyatini o'tkazmaydi. U o'yinchoqni har tomonlama ko'rib chiqadi, bir joydan ikkinchi joyga qo'yadi, lekin bu xarakterlarning barchasi o'sha o'yinchoq uchun xarakterli emasdir (masalan, kubiklarni sochib yuboradi, bir matryoshka bilan ikkinchisini uradi va x.k.).

Protsessual o'yinda o'yin harakatlari takomillashmagan, ochirgi natijaga yo'llanmagan. Bunda xarakterlar bolada qanoatlanish xosil qiladi xamda bir necha marotaba qaytarilishi mumkin(mashinani uchirish, kubiklarni maqsadsiz to'p-to'p qurish va x.k.).

Syujet elementlari asosidagi o'yin protsessual o'yindan ongli va maqsad sari yo'nalganligi bilan farqlanadi. Xarakterlarning stereotipligi yo'qolib, oxirgi natija paydo bo'ladi. O'yin faoliyatini o'rganish kuzatuv metodi asosida amalga oshiriladi. Uni bog'chadatiy sharoitda yoki psixolog xonasida o'tkazish mumkin. O'yinni baholashda uning tuzilishi, xakteri, o'yin davomida bolani so'zli muloqoti kuzatiladi. Tekshiruv vaqtida bolaga xonadagi o'yinchoqlarni o'ynash xamda ular bilan xarakterlarni amalga oshirishga imkon beriladi. Kuzatuv bola o'yinchoqni oldiga yaqinlashganidan boshlanadi. O'yinchoqlarga bo'lgan emotsional reaksiyasi, ularga bo'lgan qiziqishi, o'ynash xoxishi xamda maqsad sari xarakterlarini yo'nalganligi qayd etib boriladi.

Quyidagilar baholanadi:

-o'yinchoqqa bo'lgan qiziqishi(emotsional reaksiyasi xamda ifodalashi, iltimoslari);

-o'yinchoqlarni tanlashi(tematik tanlov, biron-bir o'yinni tashkillashtirish maqsadida yoki tasodifiy, kattaroq o'yinchoqni olish maqsadida, nima uchun keraqligiga bee'tibor);

-o'yinchoqlardan adekvat foydalanish, ya'ni predmetni unga mos bo'lgan xolatda ishlatish(noadekvat foydalanish: bola yirtadi, sindiradi. Yalaydi, so'radi, predmetni og'ziga solishga xarakat qiladi, o'yinni maqsadsiz, mantiqsiz olib boradi);

-o'yinni mustaqil tashkil etish darajasi(manipulyatsiya, protsessual, syujet elementli o'yin);

-o'yinning xarakteri (bir xillik, ijodiy);

-o'yin faoliyati davomida xulqi(emotsional reaksiyasi, nutqi, boshqa o'yinlarga o'ta olishi, kattalar ishtirokiga munosabati).

Tekshiruv paytida o'yinning yo'qligi rivojlanishda nuqsoni borligini ko'rsatmaydi, chunki bu sharoit bola uchun oddiy emas. O'yinchoqqa bo'lgan munosabat, o'yin darajasini xarakterlaydi. Agar bolada o'yinchoqqa qiziqish bo'lmasa yoki ulardan noadekvat foydalansa, o'yinni o'zi tashkillashtira olmasa, faqatgina kattalar yordamida xarakatlarni qaytarsa, uning aqliy rivojlanishi pasaygan deb o'ylash mumkin. 4 yoshdan katta bolalarda syujetli o'yinni ochib bera olmaslik rivojlanishida orqada qolayotganidan dalolat beradi, manipulyatsiya darajasidagi o'yin esa rivojlanishdan o'ta orqada qolayotganini bildiradi. Boshqa ko'rsatmalar bilan birga ushbu o'ziga xos xususiyatlar intellekti pasayganini ko'rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni psixologo-pedagogik tekshirish tavsifnoma yozish bilan tugallanadi, rivojlanishdagi o'rganilgan faoliyatlar, shuningdek o'ziga xos xarakteristikasi ifodalanadi.

Maktab yoshidagi bolalarni psixologo-pedagogik tekshirish

Rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari

Maktab yoshida bola yangi ijtimoiy talablari qabul etishi kerak. Maktabga borish uni oldiga bir qancha vazifalarni qo'yadi, ularni yechish esa psixojismoniy rivojlanishni yetarlicha yetilganda erishish mumkin. Ushbu yoshda yangi faoliyat shakl rivojlanadi. bu o'quv faoliyati bo'lib- u boladan jismoniy ko'tara olishni xamda aqliy e'tibor talab etadi. U bilin bog'liq yangi motiv va talablar paydo bo'ladi. Maktabda o'qishning boshida bolada quyidagilarni shaklangan bo'lishi juda muhimdir: jismoniy sog'lomlik; barcha psixik jarayonlarning yetarlicha darajada rivojlanishi; emotsional-irodaviy yetuklik; kattalar va tengdoshlari bilan muloqot ko'nikmalarini shakllanganligi; xat-savod, hisob-kitob o'rganish elementari, atrofdagi olam haqidagi tasavvurlar va bilim zahirasini yetarlicha bo'lishi; mashg'ulotlarga qiziqish, bilim olishga bo'lgan faollik.

Quyida ko'rsatilganlar asosida maktab ta'limida yangi sifat jarayonlari shakllana boshlaydi. Kichik maktab yoshida psixik yangi bilimlarni olish paydo bo'ladi, iroda ko'nikmalarini taqsimlay olish faoliyatini ishlab chiqadi. Bola o'z xarakatlarini nazorat etish qobiliyatlarini egallaydi, ularni rejalashtiradi, shuning uchun faoliyati maqsad sari yo'nalgan bo'ladi. O'qish jarayonida bilish jarayonlarini rivojlanishida yangi psixik ko'rinishlar kuzatiladi. Diqqatining xajmi kengayadi, uni konsentratsiya xamda taqsimlay olish qobiliyati; tasavvuri shakllanadi, idrok etishi yanada aniq va differensiallashadi. Yangi qiyofada bolani eslash vositalaridan foydalana olish qobiliyatini shakllanishi muhimdir. Tafakkur darajasini o'sishi natijasida o'quvchilar ramziy-belgilar faoliyatini egallaydi. Tafakkurni ko'rgazmali shakllari bilan birgalikda, kichik maktab yoshida bola tasavvurlari asosida yangi fikrlash operatsiyalarini aniq ko'ruv obyektlarga tayanib ishlab chiqi boshlaydi. So'z katta rol o'ynay boshlaydi. so'z-mantiqiy tafakkur rivojlanadi.

Bularning xammasini maktab yoshidagi bolalarni psixologo-pedagogik tashhis qilishda hisobga olish kerak.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'smirlarni psixologo-pedagogik o'rganish

Rivojlanishining o'ziga xos xususiyatari

O'smirlik yoshi – bu bolalik bilan katta yoshlilar orasidagi davrdir, bolani rivojlanishida faqatgina shu yoshiga xos xususiyatlari mavjud. O'smirlik yoshida bolani anatoma-jismoniy xolatida hamda psixikasida keskin sifat o'zgarishlari kuzatiladi.

Bolaning organizm strukturasi tez rivojlana boshlaydi, bu yoshda jinsiy yetilishlar sodir bo'ladi. Keskin psixofiziologik o'zgarishlar natijasida zararli biologik ta'sirlarni xamda sotsial faktorlarga bog'liq ravishda, psixik kasalliklarni yuzaga kelishi xavfini kuchaytiradi. O'smirlik yoshida turli xil aksentual xarakterlar shakllana boshlaydi, bular xulqdagi yaqqol nuqsonlarni yuzaga kelishi, ya'ni salbiy sharoitlar natijasida psixopatiyani rivojlanishiga olib keladi.

Bilish jarayonlarida xam keskin qo'zg'alishlar kuzatiladi. Analitiko-sintetik faoliyatida abstrakt tafakkur, tasavvurning murakkab shakllari keskin rivojlanadi.

Ushbu yoshda psixik rivojlanishning markaziy faktorlari – o'zini anglashni yangi darajasi paydo bo'lib, bu o'ziga bo'lgan bahoni turg'un bo'lmasligi, o'ziga bo'lgan munosabatda keskin tebranishlarni yuzaga keltiradi. O'smirlarda emotsional turg'un bo'lmaslik, o'zini ushlab tura olmaslik, "Ulg'ayish" hissini paydo bo'lishi bilan kayfiyatining tebranishi, o'jarlik, saliy hislatlarni paydo bo'lishi xarakterlidir. Yuqori ta'sirchanlik, boshqalarga achinish hisini yo'qligi, odobsizlik hamda qo'pollik - uyalchanlik hamda jur'atsizlikni bilan birgalikda kelishi mumkin.

O'smirlik yoshi – qiziqishlar, qimmat baho sistemalarning, dunyo qarashlarni shakllanish davridir ("shaxsni ikkinchi tug'ilishidir" A.N.Leontv). Bir tomondan

o'smir o'zining invidualligini uqtirishga urinsa, boshqa tomondan – guruhga kirib unga moslashib, guruh meyoriy tushunchalari ko'pincha ham ijobiy bo'lmaydi. Refleksiya, o'zini analiz qilish rivojlanishi faollashadi. Kattalarga bo'lgan munosabat analiz qilinadi, natijada ijtimoiy qo'rquv xarakterini yuzaga keltirishi mumkin.

Shunday qilib, meyorda rivojlanayotgan o'smirda ham hissiy -iroda doirasida tipik o'zgarishlar, affektiv nuqsonlarni, salbiy xulqlarni paydo bo'lish xavfini kuchaytiradi. Rivojlanishida orqada qolgan o'smirlarda umumiy psixikasida o'zaro spetsifik ta'sirli nuqsonlar yetarlicha ifodalanagan bo'ladi xamda ko'pincha kuzatiladi, ushbu yoshda salbiy ijtimoiy faktorlarni psixik rivojlanishga ta'siri kuchayadi. Bularning xammasi turg'un dezadaptatsiyaga olib kelishi mumkin.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'smirlarni psixologo-pedagogik o'rganishning maqsad va vazifalari

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'smir yoshidagi bolalarda psixologo-pedagogik o'rganish vazifalari aniqlanadi, undan kichik yoshdagi bolalarni o'rganish vazifalaridan keskin farqlanadi. Asosiy vazifalar quyidagilardir.

Birinchidan, psixikasini o'ziga xosligini o'rganish, saqlangan va nuqsonli funksiyalarni aniqlash, rivojlanishdan orqada qolish sababini, nuqsonlarini xarakterini bilish. O'smir yoshidagi bolalarni tashxis qilishda bu eng muhim vazifalardan hisoblanmaydi, chunki bu turdagi tashxis ishlari odatda avvalroq o'tkaziladi, 11-12 yoshga kelib bolaga odatda o'ziga mos muassasa topiladi(maxsus korreksion maktab, internat va x.k.). shu vaqtning o'zida tashxisga bo'lgan talab katta yoshda ham kuzatilishi mumkin. Aniq bo'lmagan tashxislar natijasida bola uni nuqsoniga mos kelmaydigan muassasaga yuboriladi(masalan, og'ir aqli zaif bolalar guruhiga yengil aqli zaif bolalar yoki xattoki zaif eshituvchilar yuboriladi). Tashxisning aniq bo'lmasligida quyidagicha izohlash mumkin, masalan, bolani maktabdagi bilim ko'nikmalari o'rta darajada ijobiy bo'lishi rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar katagoriyasiga mos kelmasligi mumkin (bunda ijobiy natijalar faqatgina past bo'lmasdan balki juda yuqori xam bo'lishi mumkin). Boshqa ko'rsatkichlardan yana biri, masalan, ijtimoiy moslasha olmaslik, maktab jamosiga qo'shila olmaslik. Bola holatini aniqlash kech bo'lsada, unga mos ta'lim muassasasida o'qishga imkoniyat yaratadi.

Ikkinchidan, o'smirlarning psixikasining holatini tekshirish ta'lim jarayonida ko'pgina qiyinchiliklar sababini aniqlaydi (ma'lum bir predmetlardan o'zlashtira ololmaslik), umum ijtimoiy moslashuv va xulqidagi nuqsonlar. Ta'limdagi qiyinchiliklarga qaraydigan bo'lsak, ular bola o'ziga mos maktabda o'qiyotgan bo'lsa, lekin alohida predmetlarni egallashda bir qator individual psixik xususiyatlarga ega bo'lsa xam yuzaga kelishi mumkin (fazoda mo'ljal olish, motor nuqsonlarining yaqqol ifodalanmaganligi, motivatsiyani yetarlicha emasligi va x.k.).

Ta'lim olishdagi aniq muammolarni bilish bolaga individual yondashuvni aniqlashga yordam beradi, uni imkoniyatlariga "moslashtirish" ishlarni belgilaydi, nuqsonlarni bartaraf bo'yicha korreksion ishlarning yo'nalishlarini ko'rsatadi.

Xulqidagi nuqsonlarni vaqtida aniqlash juda muhimdir. Chunki ular biologik va ijtimoiy xarakterda bo'lishi mumkin; ijtimoiy omillar ko'pincha biologik ta'sirlarni kuchaytirib yuboradi (masalan, aqli zaiflikda psixopat xulqidagi nuqsonlar). Ba'zida rivojlanishida orqada qolgan o'smirlar xulqidagi nuqsonlar ijobiy hislatlarning yetarlicha bo'lmashligi bilan bog'liq. Shunday qilib faqatgina bolani o'zining tekshirmasdan (hissiy –iroda doirasidagi o'ziga xos xususiyatlar, shaxslararo munosabatlar), balki oila, sinfdagi –mikroijtimoiy xolatni ham o'rganish zarur. Pedagoglar bilan o'zaro munosabat ham katta ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Ijtimoiy moslashuv nuqsonlarining sabablarini to'g'ri analiz qilish korreksion tadbirlar dasturini ishlab chiqishga yordam beradi.

Uchinchidan, proforiyentatsiya (kasbga yo'naltirish) maqsadidagi psixik faoliyatning tuzilishini tashxis qilish. O'smirlar yoshi – o'zini anglash davridir. Rivojlanishida nuqsoni bo'lga o'smirlarga o'z imkoniyatlarini baholashga va kasbiy yo'lni to'g'ri tanlashga yordam berish juda muhimdir. Bu yerda tashhis ishlari o'zining xususiyatiga ega. Avvalo o'smirlarning kasbiy qiziqishlarining xarakterini aniqlash (qaysi mehnat faoliyatiga qiziqishi) hamda uni shakllanganlik darajasi (rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda kasbiy qiziqishlar sust ifodalangan bo'lib, qobiliyatlari noadekvatdir). Bundan tashqari, tekshiruv natijasi, xulosalari rivojlanishining u yoki bu funksiya va qobiliyatlarini keyingi bosqichlarini hisobga olgan holda tuzilishi kerak, u faqatgina bilish faoliyatidagi nuqsonlargagina bohliq bo'lmashda, balki saqlangan psixik xolatidan ham kelib chiqishi kerak. Shuningdek, muhim sifatlarni kasbiy tashhis qilishning zarur xollarida korreksion ish tizimi o'tkazilishi kerak.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'smirlarda psixologik tekshiruv o'tkazishning o'ziga xos tomonlari

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'smirlarni psixologik tekshirish ulardan kichik bolalarni tekshirishda foydalaniladigan tamoyillarga tayanadi. Shu bilan birga tekshirish jarayoning o'zi, aniq tashxis metodikalarni tanlash bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu yerda bola bilan aloqa o'rnatishda o'smir yoshining o'ziga xos xususiyatlarini – mustaqillik, "MEN" konsepsiyasini e'tiborga olish juda muhim. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan o'smirlarda meyrda rivojlanayotgan bolalarga nisbatan bu xususiyatlar kamroq darajada ifodalangan bo'lsada, baribir ularga e'tibor qaratish kerak.

O'smirlarda tez affekt holatga tushish, negativizm uchrab turadi, ayniqsa, aloqa o'rnatish muvaffaqiyatsiz bo'lsa, shuning uchun bu bolalarga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondashish kerak.

O'smir bilan aloqa o'rnatish uchun to'g'ri yul tanlash va e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan o'ziga xos xususiyatlar ham o'z o'rniga ega. Serebral falajlikning giperkinetik ko'rinishi bo'lgan bemor bolalar bemalol, kattalar bilan muloqat qilishda masofani ushlaymaydilar, ammo gemiparetik ko'rinishi bilan bemor bolalar juda passiv; eshitish qobiliyati past bolalar zaif ko'ruvchi va ko'zi ojiz bolalarga nisbatan ancha faol bo'ladi..

O'smirlarni o'rganish davomida foydalaniladigan metodikalar soni ko'payadi, chunki maktabda ta'lim olish davomida bolalarning rivojlanishi oldinga qarab ketgan Masalan, maktabgacha yoshda "Predmetlarni tasniflash" metodikasi ikki bosqichda o'tkazilsa, o'smir yoshida u to'liq uch bosqichda barcha kartochkalardan foydalangan holda o'tkaziladi. O'smirning bilim saviyasini o'rganish uchun bolaning kichik yoshida foydalanadigan metodikalarga ("Ortiqchasini olib tashla"), yangi, kichik yoshdagilarni kuchi yetmaydigan metodikalar ("Oddiy o'xshatishlar", "Murakkab o'xshatishlar") qo'shiladi.

Bolaning intellektual va nutqiy rivojlanishi ancha murakab hisoblangan shaxsni va shaxslar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish metodlardan foydalanish mumkin bo'lib qoladi – so'rovnomalalar, proyektiv testlar.

O'smir yoshdagilarning shaxsni va shaxslar o'rtasidagi munosabatlarini o'rganish -- bu juda ham muhim masala bo'lgani uchun, bolaning nutqiy va intellektual xususiyatlarini e'tiborga olib, tekshirish metodikalarini diqqat bilan tanlash keraqligi haqida eslab turish kerak.

Masalan, so'rovnomalarni o'smirlarga taqdim qilish paytida u savol mazmunini to'liq tushunishi haqida ishonch xosil qilish kerak: aks xolda vaqt besamara ketadi, natijalar-noto'g'ri bo'ladi. Tushinish darajasini aniqlash esa har doim oson emas: eshitish qobiliyatida nuqsoni bo'lgan bola savolning asosiy mazmunini tushunmasa ham, ha-yo'q javobidan bittasini baribir beradi.

Tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyada bolalarni logopedik tekshirish

Nutq bolaning yuqori psixik funksiyalarini shakllanishida alohida muhim rol o'ynaydi. Bola uchun kattalar bilan so'zlashuv funksiyasini bajarib, fikrlashni rivojlantirish, bolaning o'zini tutishini rejalashtirish va boshqarish, uning hayot davomidagi psixik faoliyatini tashkillashtirish uchun baza bo'ladi, shaxs rivojlanishiga to'liq ko'maklashadi. Shuning uchun zamonaviy maxsus pedagogika va psixologiyada bolaning anomal rivojlanishining oddiy xolatlarini, ya'ni ko'p bolalarda uchraydigan va nutq buzilishiga olib keladigan nuqsonlarni erta yoshda aniqlab ularni bartaraf etish tartiblari tasdiqlangan (V.I.Lubovskiy). Nuqsonlarning

bir qismi faqatgina talaffuz etish jarayoniga tegishli va nutqning tushunish darajasi past bo'lgan paytda aniqlanadi. Boshqa nuqsonlar nutqning fonematik tomoniga mansub va nafaqat talaffuz paytida deffekt bilan gapirish, balki o'qish va yozish qobiliyatini pasayishiga olib keluvchi so'zning jarangdorligini xis qilish sust ekanligini ham bildiradi. Uchinchilari – bu kommunikativ nuqsonlardir, ular bolaning maktabda ta'lim olishiga va ijtimoiy muxitga moslashishiga yordam beradi.

Og'zaki nutqni tekshirish

Logopediyada nutqdagi nuqsonlarni taxlil qilish uchun asosiy metodika bo'lib R.YE.Levina tomonidan ishlab chiqilgan metodika hisoblanadi. Ushbu taxlilning asosida murakkab, ko'p bosqichli hisoblangan nutqdan foydalanishiga zamonaviy qarash yotadi. Bolada nutqi rivojlanishida ishtirok etadigan komponentlardan biri shakllanmagan bo'lsa, natijasida o'zining orqasidan ikkinchi, uchinchi va h.q. komponentlarning o'zgarishini keltiradi. Shuning uchun, logopedik tadqiqot nutq tizimining komponentlarini o'rganishni o'z ichiga oladi:

- mustaqil, bog'langan nutq;
- so'z (leksika) boyligi;
- nutqni grammatik qurilishi;
- nutqning talaffuz tomoni (tovushlarni talaffuz qilish, so'zning bo'g'inlari bo'yicha tuzilishi, fonematik idrok etish).

Logopedik tadqiqot davomida aniq maqsadlar qo'yiladi:

- bolaning nutqiy ko'nikmalarining hajmini aniqlash;
- ko'nikmalarini yoshiga qarab hamda psixik rivojlanishiga qarab solishtirish,
- nuqsonlar, nutqiy faollik va psixik faoliyatning boshqa ko'rinishlarini solishtirish.

Dastlab bosqichda logopedik tadqiqot maxsus xujjatlarni o'rganish va ota-ona bilan suhbatlashish bilan boshlanadi. Mazkur bosqichning vazifasi – anamnestik ma'lumotlarni bolani nutqi rivojlanishining davom etishi to'g'risidagi natijalar bilan to'ldirish. Nutq rivojlanishining kuyidagi asosiy bosqichlari ajratiladi:

- gugulashning boshlanishi, noaniq g'uvur-g'uvur, birinchi so'z, gap tuzish vaqti;
- nutqning rivojlanishi to'xtab qolmaganligi (agar to'xtab qolgan bo'lsa, nima sabab bo'lgan va qachon qayta tiklangan);
- atrofdagilarning so'zlashuvi xarakteri (yaqinlarining so'zlashuvini o'ziga xos xususiyatlari, ikki tillilik, kattalar tomonidan bolaning nutqiga qo'yilgan talablar);
- bolaning nutqidagi nuqsoniga bo'lgan munosabat;
- logopedik yordam ko'rsatilganligi va uning natijalari.

Nutqdagi nuqsonlar ba'zilarida eshitish qobiliyati past bo'lishi sababli paydo bo'lishi mumkin bo'lganligi uchun, tekshirilayotgan bolada ushbu qobiliyat yaxshi saqlanganligi haqida ma'lumot bo'lishi lozim.

Eshitishni tekshirishda ovoz chiqaradigan o'yinchoqlardan (nog'ora, childirmacha, mushuk, qushcha) hamda maxsus tanlangan rasmlardan foydalanish tavsiya etiladi. Pichirlab gapirilgan va suhbat qurilgan nutqni bola tomonidan eshita olishini tekshirish lozim. Bola logoped qarshisiga orqasi bilan 6-8 metr masofada turadi. Logoped nafasni to'liq chiqaradi va pichirlab so'zlarni aytadi, bola ularni takrorlashi kerak. masalan, maktab. choynak. mashina, chemodan va h.q. Bola tomonidan bu vaziyatni idrok etish qiyin bo'lsa, logoped o'sha so'zlarni 4 metr, keyin esa 3 metr masofada takrorlaydi. Xulosa qilib bola qaysi masofada pichirlangan gapni eshita olishi ko'rsatiladi.

Eshitish qobiliyati meyorda bo'lsa bola 6-7 metr masofada pichirlab gapirilgan so'z va iboralarni eshitishi va takrorlashi kerak. Eshitish qobiliyati tekshirilayotganda ko'rish qobiliyatini ishga solish kerak emas. Pichirlangan so'zlarni bola 3 metr masofada eshitilgan bo'lsa, u holatda eshitish qobiliyatini aniqlab olish maqsadida maxsus maslahatga muhtojlik borligi haqida ko'rsatma beriladi.

Umuman gapira olmaydigan yoki gapirishni endi boshlayotgan bolalarda eshitish qobiliyatini tekshirish anchagina qiyinchilik tug'diradi. Bunday hollarda bolaga tanish bo'lgan predmetlar tasvirlangan rasmlardan foydalanish tavsiya etiladi. Boladan logoped tomonidan aytilgan so'zni takrorlashni emas, unga mos rasmni ko'rsatish so'raladi. Avval logoped bola yonida turib gapiradi, keyin esa uzoqlasha boradi. Eshitish qobiliyati past bo'lsa bola audiometrik tekshirish bo'yicha mutaxassisga yuboriladi.

Nutqni tekshirish bolaning faol (ekspressiv) nutqini tekshirish bilan birgalikda, atrofdagilarning nutqini tushunishini (impressiv) qamrab oladi.

Impressiv nutqni tekshirish bo'yicha asosiy vazifalar:

- logoped tomonidan ko'rsatilayotgan etilgan rasmlardagi predmetlarni, uning qismlarini, sifatini, u bilan bog'liq haraktlarni nomlab berish (so'zlarni tushunishini tekshirish);

- og'zaki aytilgan turli murakkablikdagi ko'rsatmalarni bajarish (gaplarni tushunishini tekshirish);

- logoped tomonidan aytilgan grammatik shaklga mos predmet yoki rasmni tanlash (grammatik shakllarni tushunishini tekshirish);

- matnni qayta gapirib berish, matnga oid savollarga javob berish, shaqli buzilgan matn bilan ishlash va h.q. (matnni tushunishini tekshirish);

Impressiv nutqning shakllanganlik darajasini ta'riflash keyinchalik logopedik xulosada o'z aksini topadi:

- qaratilib so'zlangan nutqni tushunish to'liqlicha shakllangan;

- kundalik soʻzlangan nutqni tushunish;
- qaratilib soʻzlangan nutqni tushunish chegaralangan (vaziyatga qarab);
- qaratilib soʻzlangan nutqni tushunmaslik.

Faol (ekspressiv) nutqni tekshirish bola bilan suhbatlashishdan boshlanadi, uning maqsadi fikrini ifodalay olish qobiliyatini umumiy saviyasini aniqlash.

Bola javoblarini suhbat davomida taxlil qilish keyingi bosqich tekshiruvini aniqlash va tahminiy farazni ifodalashga yordam beradi. Bolada elementar iborali nutqning yoʻqligi, nutq tizimidagi komponentlarni, nutqning grammatik qurilmasini va fonematik jarayonlarini oʻrganishga imkon bermaydi. Agar bola suhbat jarayonida u yoki bu yoʻl bilan mustaqil bogʻlangan nutqini borligini ifodalasa, uning mustaqil nutqini shakllanganlik darajasi va yosh xususiyatlariga mos kelishini aniqlash kerak. Bunday xollarda nutqni tekshirish anʼanaviy tarzda nutq komponentlarining barcha tomonlarini oʻrganishni koʻzda tutadi.

Bogʻlangan nutqni tekshirish suhbat davomida mustaqil nutqni chuqur tekshirishga moʻljallangan bir qator vazifalarni oʻz ichiga oladi:

- suhbat;
- syujetli rasmlar boʻyicha hikoya tuzish;
- qismlarga ajratilgan seriyali syujetli rasmlar asosida hikoya tuzish;
- qayta soʻzlab berish;
- tasvirlovchi hikoya tuzish;
- tasavvurlari asosida hikoyani tuzish;

Bogʻlangan nutqni baholash mezonlari. Bogʻlangan nutqni baholashda shuni esda tutish kerakki, toʻrt yoshdagi bolalar endigina oddiy keng tarqalgan gaplamigina egallay oladilar. 3-4 yoshda bolalar murakkab tuzilgan va murakkab boʻysinuvchi gaplardan foydalana boshlaydilar. 4 yoshdan soʻng tanish boʻlgan ertakni qayta aytib bera oladilar, bajonidil sheʼrlarni yod oladilar. 5 yoshda bolalar ikki marotaba eshitgandan soʻng qisqa matnlarni qaytarib ayta oladilar. 5 yoshdan soʻng koʻrgan va eshitganlarini ketma-ketlikda va batafsil aytib, uning sabab va oqibatlarini tushuntira oladilar. 6 yoshdan soʻng bolalar oʻzlari mustaqil ravishda ochib berilgan va mantiqiy tuzilishga ega xikoyalarni tuzadilar.

Nutqi rivojlanmaganlikning bogʻlangan nutqni oʻziga xos tomonlari:

- sintaktik tuzilmalarning bir xil va kambagʻalligi; bola mustaqil nutqida asosan oddiy gaplardan foydalanadi;
- bir xil turdagi gaplarni kengaytira olmaslik;
- bola predmet yoki xodisalarni ifodalashini chegaralanganligi;
- hikoya qilishning mantiqiy tuzilmasining buzilishi: eng keraqli joyini tashlab axamiyatsizini aytib beradi;

Keyingi yoʻnalishdagi logopedik tekshiruv **soʻz boyligi zahirasini** tekshirishga qaratilgan. Bunda quyidagi vazifalar qoʻyiladi:

- soʻz boyligini yosh meyoriga mos yoki mos emasligi; faol lugʻatini xarakterlash (feʼl, sifat, otlarning borligi, nutqning boshqa qismlarida foydalanishi);

- soʻzlarni leksik maʼnosini tushungan holda ifodalashini aniqlash;

Tekshiruv davomida quyidagilarni inobatga olish zarur:

Ot soʻz turkumiga oid soʻz boyligi:

- predmet va uning qismlarini ifodalovchi otlar (choynak, qopqoq, burun);
- leksik maʼnosi boʻyicha oʻxshash otlar (koʻylak-sarafan);
- umumlashtiruvchi soʻzlar (sabzavot, meva, idish-tovoq, kiyim-kechak va h.q.)
- yil fasllarini nomi;
- hayvon va ularning bolalarining nomlari;
- kasb-hunarlarning nomi.

Feʼl turkumiga oid soʻz boyligi:

- predmetlarni xarakterlantirish feʼllar;
- holat, tuygʻu, xodisalarni ifodalovchi feʼllar.

Feʼllar nafaqat infinitiv shaqlda (yugurmoq, yuvmoq, chizmoq), balki zamonlar boʻyicha qoʻshimchalar yordamida ham ishlatiladi (yugurdi-yugurib keldi).

Sifat soʻz turkumiga oid soʻz boyligi:

Kuyidagilarni ifodalovchi sifatlar:

- predmetlarning katta-kichikligini ifodalovchi (baland, past, tor);
- rang (asosiy rang va uning turlari);
- shakl (dumaloq, tuxumsimon, kvadrat);
- sifat (sutli, yumshoq, silliq);
- mavsum (yozgi, kuzgi, qishki).

Ravish soʻz turkumiga oid soʻzlar ham olib boriladi: tez, sekin, baland ovozda, ballanda).

Bulardan tashqari qarama-qarshi soʻzlar soʻz boyligi ham oʻrganib chiqiladi.

Soʻz boyligini oʻrganishning eng oddiy yoʻli – bu predmetlar va ularning sifatini mavzuli (oʻyinchoqlar, mebel, transport) yoki vaziyatbop (magazin, ustaxona, sinf) omillar boʻyicha maxsus ajratilgan rasmlarning nomini aytib berish.

Soʻz boyligini baholashning mezonlari. Leksik imoniyatlarni baholash vaqtida shuni yodda tutish kerakki. bolaning nutqi meyorida rivojlanishi va tarbiya muhiti yaxshi boʻlsa uning soʻz boyligi juda tez koʻpayib boradi. 3-4 yoshda soʻz boyligi 600-2000 soʻzdan iborat. Bolalar atrofdagi predmetlarni va hodisalarni toʻgʻri nomlashadi, yetarli darajada predmetlarni sifatini, harakatini ifodalovchi soʻzlarni bilishadi.

4 yoshida soʻzlarni turi va koʻrinishi boʻyicha, antonimlar va sinonimlarni, kichraytiruvchi- erkalovchi soʻzlarni yasash qoʻshimchalarni (barmoqcha, quyoncha, kuyalakcha) oʻz nutqida ishlata oladilar.

5-6 yoshida bolalar o'zlashtirib olgan so'z tuzish ko'nikmasi nutqda predmetlarning sifatini ifodalaydigan so'zlardan foydalanish (temirli, taxtali, plastmassali), hamda boshqa-boshqa so'z turkumlaridagi bir o'zaqli so'zlardan (suzish suzuvchi-suzuvchan) foydalanish.

Nutq buzilishidagi ustun turgan leksik xatolar:

- predmetning bir qismini uning o'zini nomi bilan almashtirib nomlash (yoqa, yeng – kuyлак);
- predmet nomini unga mos harakat nomi bilan almashtirib nomlash (bog'lovchi ip - bog'laydigan);
- o'xshash vaziyat yoki tashqi belgilarga qarab predmetni nomini almashtirib nomlash (panama, beret, shlyapa – shapka; kreslo, taburet - stul);
- ko'rinishi bo'yicha emas, turi bo'yicha predmet nomini almashtirib nomlash (moychechak. qo'ng'iroqcha, atirgul - gul);
- predmetning belgisi nomini almashtirib nomlash (tor-tor emas, kalta-kichik. uzun, keng - katta);
- umumiy turshum bop so'zlardan foydalanish (o'yinchoqlar, idish-tovoq, kiyim-kechak, gullar);
- antonimlardan foydalanmaslik, sinonimlarni kam ishlatilishi.

Logopedik tekshirishning muhim tomoni – nutqning grammatik qurilishini shakllanganligini tekshirish. Bular quyidagicha:

- gapning grammatik tuzilishini to'g'riligi;
- otlarning turli kelishik shakllaridan foydalanish xarakteri;
- otlarning birlik va ko'plik sonlardan to'g'ri foydalanish;
- turli so'z turkumlardan to'g'ri foydalanish;
- so'z tuzish va so'zni o'zgartirish ko'nikmalarga egalik darajasi.

Nutqning grammatik tuzilishini tekshirish uchun quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- syujetli rasmga qarab gap tuzish (gapda so'zlar soni ko'pligi, so'zlar grammatik tartibligiga qaraladi);
- aniq grammatik shakldagi syujetli rasmlarga qarab gap tuzish (“Bolalar zooparkda fil, sher, maymun, olmaxonlarni ko'rishdi”);
- qoldirib ketilgan ko'makchi yoki so'zni tegishli kelishikka qo'yish (“Samolyot o'rmon uchib o'tmoqda”; “Koptok stol yotibdi”);
- Birlik sonda berilgan gapni ko'plik sonda ifoda etish (Bitta stol, va ko'p);
- Sifat va sonlarni ot bilan moslashtirish.

Nutqni grammatik tuzilishini o'rganish uchun alohida e'tibor so'zni tuzish ko'nikmasi borligiga qarata kerak. Bu yerdagi asosiy vazifalar:

- Kichraytirish-erkalatish qo'shimchalari yordamida so'z yasash (stulcha, qoshiqcha);
- sifat so'zni ot so'zdan yaratish (shishadan yasalgan stakan – shishali, taxtadan yasalgan stol - taxtali);
- hayvon bolalarining nomlarini birlik va ko'plikda qo'llash olish (ot – toy, toychalar);

Nutqning grammatik tuzilishini baholash mezonlari. Nutq grammatik tuzilishini shakllanish darajasini baxolash paytida shuni esda tutish kerakki nutq normal rivojlanadigan bo'lsa 5 yoshga borib bola ot, sifatlarni birlik va ko'plikda barcha kelishiklarda to'g'ri ishlata oladi.

Ko'makchi otlar bilan tuzilgan gaplarni o'zlashtirishda bola 3-4 yoshida barcha oddiy ko'makchilarni (yonida, ichida, ustida, tagida, birga, ichidan, yoniga, orqasiga, keyin) to'g'ri ishlata oladi, gaplashganda ulardan bemalol foydalanadi.

5-6 yoshida bola nutqida murakkab ko'nikmalarni qo'llay oladi.

So'z tuzish bo'yicha birinchi ko'nikmalar 4 yoshda aniqlanadi. Bu kiyraytirish-erkalatish qo'shimchalar yordamida yasalgan otlar.

5 yoshda bolalar sifat va otlarni son bilan birgalikda bosh kelishikda to'ri foydalanish shakllanadi.

Nutqning rivojlanmay qolganligidagi grammatik xatolar. Nutqning grammatik vositalardan foydalanish va tushunishdagi nuqsonlar “agrammatizm” termini bilan ifoda topadi.

Impressiv va ekspressiv agrammatizm mavjud. Impressiv agrammatizm – bola so'zda qo'shimchasi yoki ko'makchisi o'zgarsa so'z ma'nosining o'zgarilishini farqlamaydi. Ekspressiv agrammatizumni quyidagi o'ziga xos grammatik xatoliklar ifodalaydi:

- gapda so'zlar tartibi o'zgarishi (inversiya);
- kelishik qo'shimchalarini noto'g'ri qo'llash;
- ko'makchilarni tashlab ketish yoki noto'g'risiga almashtirish;
- so'z yasash qobiliyati shakllanmaganligi.

Bog'langan nutq, so'z boyligi, nutqni grammatik tuzish bilan birgalikda logopedik tekshirish tovushlar talaffuzini ham o'rganadi.

Shu maqsadda, turli xajmdagi va turli tipdagi bo'g'inlardan iborat so'zlar tanlanadi: undosh tovushlar so'zning boshida, o'rtasida va oxirida kelgan so'zlar. Bu so'zlar talaffuz etilganda mustaqil ravishda talaffuz etish tavsiya etiladi.

So'zning bo'g'in tuzilishini egallash darajasini aniqlash uchun quyidagi vazifalar taqdim etiladi:

turli tuzilishi murakkab so'zlarni logoped ketidan takrorlash (archa, o'rgimchak, shkaf, pushka, qalam, mototsikl, , velosiped va h.q.);

logoped tomonidan maxsus ajratilgan rasmlarni mustaqil ravishda nomlash. So'zlar tovush to'lib chiqazilishiga qarab ajratiladi (smorodina, strekoza, piramida);

bo'g'inlari tuzilishi bo'yicha murakkab so'zlardan iborat gaplarni takrorlash ("Bibliotekachi kitoblarni tarqatdi", "Vodoprovodchi vodoprovodni tuzatdi").

Bo'g'in tuzilishi va ovoz to'lib chiqishi qo'pol buzilgan bo'lsa bir qator bo'g'inlardagi tovushlarini o'zgartirib gapirib ko'rish tavsiiya etiladi:

- xar xil unli va undosh tovushlar (tamoku);
- xar xil undosh, lekin bir xil unli tovushlar (mabata);
- xar xil unli, lekin bir xil undosh tovushlar (kakoku);
- bir xil unli va undosh tovushlar, lekin xar xil urg'u qo'yib (pa-papa, papa-papapa, papa-pa va h.q.);
- hamda so'zni ritmik tasvirini taqilatib ifoda etish: // /// /// //.

Nutqi rivojlanmagan bolalarda so'zning bo'g'in tuzilishidagi xatoliklari:

- bo'g'inlar soni kamaytirilishi, ko'proq – undoshlar ikkita bo'lib kelganda (tol-stol);
- ortiqcha tovushlar va bo'g'inlarni qo'shish (limont-limon);
- tovush va bo'g'inlarni joyini almashtirish (kolovoda-skovoroda);
- tovush va bo'g'inlarni o'zgartirish (saf-shkaf);
- bo'g'inlar qolib ketishi (xokechi-xokeychi);
- antitsipatsiya (astobus-avtobus).

Nutq faoliyatini o'rganish tizimining muhim ajralmas qismi - bu nutqning nafaqat ifoda etish tomonlarini, balki tovushlarni idrok etish darajasini o'rganuvchi tovush chiqazish jarayonini tekshirishdir.

Avval artikulyatsion apparatning: lab, til, tish, jag', tanglay larning tuzilishini va xarakatchanligini o'rganib olish kerak. Ularning normaga mosligi aniqlanishi kerak. Tekshirish jarayonida quyidagi anomal vaziyatlar uchrashi mumkin:

- lablar - semiz, go'shtli, kalta;
- tishlar - siyrak, qiyshiq, mayda, jag' aylanmasidan tashqarida, yiriq, orasida ochiq joy yo'q, ochiq joy katta; tepa yo past kurak tishlar yo'q;
- jag' (tishlam) – ochiq oldinga chiqqan, ochiq bir tomonga og'gan, prognatiya (tepa jag' oldinga chiqqan), progeniya (past jag' oldinga chiqqan);
- tanglay – baland, gotik, tor, silliq, kalta, past;
- til – keng, kichik, tor.

Artikulyatsiya a'zolarini xarakatchanligini tekshirish uchun bolaga quyidagi topshiriqlar beriladi:

- lablarni til bilan yalab olish;
- tilni burunga. iyakga, chap. keyin esa o'ng quloqqa yetkazish;
- tilni cho'lpillatmoq,
- tilni kengaytirish, keyin esa torlashtirish,
- til uchini og'zdan chiqarib tepaga ko'tarish va shu xolatda uzoqroq ushab turish.

- til uchini labning chap burchagiga, keyin o'ng burchagiga qimillatish, ritmni o'zgartirib turish,
- lablarni oldinga dumaloq qilib cho'zish. keyin esa tabassum qilib kengaytirish.

Bunda artikulyatsiya a'zolarining xarakatida erkinlik va tezlik, ravonlik, hamda bir xarakatdan ikkinchi xarakatga o'tish qanchalik yengil bo'lishi kuzatiladi.

Tovushlarni talaffuz etilishini tekshirish paytida bolaning u yoki bu tovushni o'zini alohida gapirish va ulardan mustaqqil nutqda foydalanish mahorati aniqlanadi. Tovushlarni talaffuz qilishning kamchiliklarini belgilab olish kerak: almashtirib qo'yish, aralashtirib yuborish, buzish yoki ba'zilarida tovushlar tushib qolishi-alohida aytilganda, so'zda, jumlada.

So'zlardagi tovushlarni talaffuz etilishini tekshirish uchun predmetlar tasvirlangan maxsus rasmlar to'plami krek bo'ladi. Tovushni talaffuz qilinishini tekshirishning eng onson yo'li quyidagicha: bolaga predmetlar tasvirlangan rasmlar taqdim etiladi, ularning nomlanishida tekshirilayotgan tovush turli joylashgan – boshida, oxirida, o'rtasida va undoshlar orasida.

Keyin nutq talaffuzida bola ushbu tovushlarni qanchalik to'g'ri talaffuz etadi. Buning uchun bolaga tegishli tovush qaytarilishi mumkin bo'lgan ketma-ket bir nechta jumlani talaffuz etish so'raladi.

Fonematik idrok qilinishni tekshirish davomida bola alohida olingan tovushlarni ajrata olishini aniqlash kerak. Birinchi navbatda, bu artikulyatsiya yoki eshitilishi bo'yicha bir biriga yaqin tovushlarga tegishli:

- sirg'aluvchi va shipildoq tovushlar (sa-sha, za-ja, sa-za, sa-sa, sa-cha va h.q.);
- jarangdor va jarangsiz tovushlar (ta-da, pa-ba, ga-ka va h.q.);
- sonor tovushlar (ra-la, ri-li va h.q.);
- yomshoq va qattiq tovushlar (sa-sya, la-lya va h.q.).

Bunda asosiy usul bo'lib logoped orqasidan turli qarama-qarshi, sa-sha, sha-sha, ach-ash, sa-sa, ra-la, sha-ja va h.q. tovushlarni takrorlab borish hisoblanadi. Agar bolada ba'zi bir tovushlarni talaffuz qilish buzulgan bo'lsa, undan ushbu tovushni eshitgan zahoti u imo-ishora (qo'lni ko'tarish, chapak chalish) yordamida javob berish so'raladi.

Fonematik idrok qilishni o'rganish paytida jaranglashi bo'yicha yaqin bo'lgan so'zlarni ajrata olish qobiliyati aniqlanadi: juk-suk-luk, tom-dom-kom. Bu maqsadda bolaga tegishli rasmni tanlab olish yoki xar bir juftlikni ma'nosini ifoda etish so'raladi.

Nutqni kompleks o'rganish natijalari logopedik xulosada, rivojlanish darajasi va nutq nuqsonining shaqli ko'rsatilgan beriladi (dizartrik bolada nutqning to'liq rivojlanmaganligining (NTR) III darajasi; alaliyali bolada (nutqning to'liq rivojlanmaganligining) NTR II darajasi, ochiq rinolaliyali bolada NTR II- III darajalari va x.k.).

Logopedik xulosa nutqning xolatini ochib beradi xamda boladagi o'zigo xos qiyinchiliklarni bartaraf etishga yo'nalgan bo'ladi. Bu individual yondashuvni frontal va guruhli mashg'ulotlarda to'g'ri tashkil etishda muhimdir.

Yozishni tekshirish

Bolalardagi yozuvning buzilishi- bu o'ziga xos qiyinchilik hisoblanib, bolaning nutqiy faoliyatining ma'lum bir rivojlanmagan tomonidir. Eshitishi va intellekti meyorida bo'lgan maktab yoshidagi bolalarda ushbu rivojlanmaganlik avvalo so'zdagi morfologik tuzilma va tovushlar haqidagi ta'savvurlarining yetarlicha shakllanmaganda namoyon bo'ladi. Bunday xollarda bola nutqdagi tovushlarni analiz va sintez qilishga tayyor emasligi, natijada o'qish va to'g'ri yozish malakalarini egallashda qiyinchiliklar kuzatiladi. R.YE.Levinaning (1961) ko'rsatishicha yozuvdagi kamchiliklar ifodalanishiga ko'ra turlicha tuzilish va darajaga ega. Logopedda qiziqish uyg'otuvchi yozuvdagi buzilishlarining diagnostik belgilari, bu nutq jarayonlarini yetarlicha shakllanmaganligi natijasidagi o'ziga xos xatolar hisoblanadi. Yozuv ko'nikmalarini egallashdagi qiyinchiliklar nutqiy nuqsonlarga va boshqa omillarga xam bog'liq bo'lishi mumkin (maktabdagi ta'limning doimiy emasligi, pedagogik qarovsizlik, eshitish, ko'rish, intellektni sustlashishi va x.k.).

Maktab daftarlarini ko'rib chiqilgandan so'ng, yozuvning shakllanganlik darajasini va undagi xatolar xarakterini bilish mumkin. Nuqsonning tuzilishini aniqlash uchun uch bo'limdan iborat maxsus tekshiruvlar o'tkazilishi kerak:

- eshituv diktanti;
- mustaqil yozishi;
- matndan ko'chirish.

Birinchi bo'lim o'z ichiga eshituv diktantini oladi, vazifalar qismlari sekin-asta murakkablashib boradi.

Tekshiruv harf, bo'g'in, so'z yozishdan boshlab nutqning murakkab shaqli bilan tugatiladi. Endigina ta'lim olishni boshlagan bolalarga harflarni aytib turish (diktovka) asosida yozish taqlif etiladi. Bolaga alohida tovushlar aytib turish orqali, grafik tasvirlarini yozib olishi kerak. Ushbu sinovlar bola tovushlarni to'g'ri eshitib tushunayotganligi, grafik tasvirlarini mos shifrlayotganligini aniqlashga yordam beradi.

Keyingi jihati- diktovka ostida alohida bo'g'inlarni yozishni tekshirish. Bolaga ochiq bo'g'inlar (na, sa, si, tu, mo va boshqalar), yopiq (an, um, ot), undosh tovushlarni birga kelishi(sta, skvo), oppozitsion bo'g'inlar (sa-za, sa-sha, ra-la, ba-na). O'quvchilar bo'g'inlarni yozishni o'rniga, kesma alifbodan foydalanishlari mumkin. Sinovlarning maqsadi – bola tovushlarni qanchalik to'g'ri farqlay va ajrata olishi aniqlash.

Bolani yozuv malakasini qanchalik darajada egallaganini bilish maqsadida alohida soʻz va iboralar sinov uchun taqlif etiladi. Boshida oddiy, soʻngra murakkab fonetik soʻzlar. shuningdek qisqa iboralar diktovka qilinadi.

Alohida soʻz va iboralarni eshituv jarayonini logopedik tekshirishda turli murakkablikdagi rasmlar boʻyicha mustaqil yozishi xam tekshiriladi. Tekshirish materiali sifatida bola uchun tanish predmetlarning rasmlaridan foydalanish mumkin. Ushbu predmetlarni nomini yozishi yoki mustaqil nomlashi hamda rasmlar boʻyicha alohida gaplar tuzishi taqlif etiladi.

Matn tarkibiga kiruvchi soʻzning tovush-boʻgʻin analizi orfoepiya meyorlariga mos ravishda diktovat qilish tavsiya etiladi.

Yozma nutqni logopedik tekshirishning ikkinchi boʻlimi bolalarning mustaqil yozuvini tekshirishni nazarda tutadi. Oʻquvchilarga (asosan II-III sinf va undan kattalar) ushbu maqsadda quyidagilar taqlif etiladi:

- rasmlar ketma –ketligi boʻyicha mustaqil ravishda qisqa gap tuzish va yozish;
- oʻqigan yoki eshitgan hikoyasini yozma ravishda bayon etish;
- berilgan mavzu boʻyicha insho yozish;

Oʻquvchilarning mustaqil ishlari orqali, soʻzdagi tovushlarni xatolarini analiz qilish, turli agrammatizm turlarini aniqlashga yordam beradi.

Logopedik tekshiruvning uchinchi boʻlimida matnni koʻchira olish xususiyati, qiyin xollarda esa alohida harf, boʻgʻin, soʻzlar namunada berilganidek yozishi aniqlanadi. Shuningdek bolalarda oʻzi mustaqil soʻzni oʻqib, xotirasiga tayangan xolda yozib berishi kerak.

Yozma nutqni tekshirish natijalari umumlashtirishda quyidagilar zarur:

- yozuvdagi xatolarni analiz qilish; boʻsh jadval tuzish, xatolar turi va sonini klassifikatsiyalash;
- bolaning yozuvdagi xatolarini ogʻzaki nutqi bilan solishtirish.

Yozuvdagi xatolarni taxlil qilish

Xatolar xili	Xatolar turi	Xatolar soni	Xato yozuvning namunalari
Soʻzni talaffuz etish xatolari	Undoshlarning almashishi; unililarni almashishi, unililarni tashlab yozish, undoshlarni tashlab yozish		
Soʻzni boʻgʻinlaridagi	Boʻgʻin va soʻz qismlarni tashlab yozish; joyini		

xatolar	almashtirish; koʻshib yozish; soʻz qismlarini ajratib yozish		
Leksik-grammatik xatolar	Bogʻlanishlarning buzilishi; boshqaruvning buzilishi; Tovushlari boʻyicha oʻxshash soʻzlarni almashtirish; Semantik jihatdan oʻxshash soʻzlarni almashtirish; soʻzlarni tashlab ketish; soʻzlarni qoʻshib yozish		
Grafik xatolar	Elementlari soni boʻyicha xarflarni almashtirish; fazoviy joylashishi boʻyicha xarflarni almashtirish; xarflarni oynavand shaklda yozish		
Imlo xatolari			
Darsda oʻtilmagan imlo qoidalaridagi xatolar			

Jadval birinchi sinf oʻquvchilarining yozuvini taxlil qilish uchun koʻzda tutilgan. Boshqa sinf oʻquvchilarning yozuvini taxlil qilishda

“Imlo qoidalaridagi xatolar” boʻlimiga dastur talablariga oid oʻzgartirishlar kiritish zarur.

Tashxis natijalarini taxlil qilib, birinchi navbatda yozishdagi xatolar darajasi faqat tovush-xarflarni taxlil qilishga taʼsir etadimi, yoki nutq faoliyatining murakkabroq darajasi bilan, nutq vositlarining buzilishi bilan bogʻliq ekanligini aniqlab olish kerak.

Tashxis natijalariga qoʻra nutq va yozishdagi nuqsonlarni paydo etgan sabablarga mos holda korreksion oʻqitishning yoʻl va metodlari aniqlanadi.

3 bob. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologik-pedagogik tashxis qilish.

Eshitishida nuqsonga bo'lgan bolalar diagnostikasi kursining predmet va vazifalari

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga pedagogik va korreksion ta'sirning samarali natija berishi eshituv funksiyasining holatini o'z vaqtida o'rganishga bog'liq. Shuning uchun har qanday malakali surdopedagog eshituvni tekshirish metodlarini bilishi kerak. Audiologiya eshituv funksiyasini tadqiq qilish metodlarining ikki asosiy guruhiga ega: subyektiv metodlar - tekshiriluvchining subyektiv ko'rsatkichlarini qayd etishga asoslanadi; obyektiv metodlar - uning natijalari tekshiriluvchining hohish va irodasiga kam bog'liq bo'ladi. Psixoakustik yoki subyektiv metodlar qo'llanishi jihatidan sodda bo'lgani tufayli ko'proq qo'llaniladi. Biroq ularning natijasi tekshiriluvchining psixologik tayyorligi, berilayotgan signallarga adekvat yondashish hohishiga va boshqalarga bog'liq. Bundan tashqari obyektiv natija olish kerak bo'ladigan holatlar vaziyatdan qat'iy nazar ham bo'ladi, masalan, eshituv nogironlikni ekspertizasida kasbiy yaroqlilikni baholashda. Subyektiv metodlar kichik yoshdagi bolalarni tekshirishda, shuningdek intellektual va ruhiy nuqsonlarga ega bolalarni tekshirishda qo'llanilmaydi. Bizning Respublikamizda og'ir eshituv nuqsoniga ega bolalar uchun maxsus maktablar keng tarmoqlangan. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ikki xil turli tipdagi maktablarda:

1 - kar bolalar uchun mo'ljallangan maktab;

2 - zaif eshituvchi va kech kar bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan maktabda ta'lim-tarbiya oladilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun esa xuddi shu nomdagi maktabgacha ta'lim muassasalari mavjud. Yuqorida qayd etilgan maktablardagi maqsad qilib qo'yilgan vazifalarni bilish uchun eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar qanday guruhlariga bo'linishini bilish kerakdir. O'z-o'zidan bunday bolalar uchun mavjud maktablarning nomlari bizning diqqatimizni ushbu bolalarning barchasi eshitish qobiliyatining buzilish darajasiga qarab ikki asosiy guruhga bo'linishiga qaratadi. Tajribalarning ko'rsatishicha, turli eshitish nuqsoniga ega bolalarni birgalikda o'qitish yetarli darajada natija bermasligini ko'rsatdi.

Eshituv nuqsonining turli darajadaligi va ana shundan kelib chiqadigan ruhiyat shakllanishining xilma-xilligi, ularni o'qitish va tarbiyalashda turli sharoitlarning talab qilinishiga olib keladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning defferensiyalashgan ta'lim olishlarini tashkil etish uchun turli tasniflash tamoyillari ma'lum (D.Kardano, J.Itar, Y.T.Speshnev).

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ilmiy asoslangan tasnifini yaratish zaruriyati tug'ildi. L.V.Neyman tomonidan yaratilgan eshitish nuqsonlari tasnifi

eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni maxsus differensial o'qitishni amalga oshirish uchun pedagogik jihatdan mos keladi.

Bolaning umumiy rivojlanishi uchun eshituv analizatorining normal funksiyasi alohida ahamiyatga ega. Eshitishning holati bolaning shaxs sifatida kamol topishida psixologik va nutqiy rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Uning kelajakdagi taqdiri ko'pincha eshitish nuqsoni qaysi yoshda kelib chiqqaniga - nutq shakllanishidan oldinmi yoki bolada ayrim lug'at boyligi va nutqiy muloqot tajribasi borligida sodir bo'lganligiga bog'liq. Shuning uchun qanchalik erta eshituv buzilishi aniqlansa va nuqson darajasi qayd etilsa, shunchalik erta reabilitatsiya choralari ko'riladi, bolaning umumiy rivojlanishiga eshituv nuqsoni shunchalik kam ta'sir etadi.

Eshituvni reabilitatsiya qilish natijalariga nutqning rivojlanish darajasidan tashqari eshituvning buzilish darajasi va eshitish nuqsonidan keyingi bola rivojlanish sharoiti ta'sir etadi. Ko'rsatib o'tilgan omillar orasida eng muhimi eshituv analizatori darajasi hisoblanadi. Shuning uchun uni aniqlash va baholash muhimligi ortadi, eshitish nuqsoni darajasini ko'rsatuvchi atamalar ahamiyati ham muhimdir (karlik, zaif eshituvchilik).

“Karlik” atamasi asosan ijtimoiy pedagogik tushuncha hisoblansa, “zaif eshituvchilik” tibbiy muammoligicha qolayapti. u reabilitatsiya qilishning xilma-xil konservativ va xirurgik xarakterdagi yo'llari bilan bog'liqdir.

Kar va zaif eshituvchi bolalarni samarali o'qitish uchun ularning har bir kategoriyasining psixologik xususiyatlarini bilish va ularning asosiy rivojlanish yo'llarini tasavvur eta olish kerak. Ular bilan olib boriladigan maxsus pedagogik ishning ilmiy asoslanishiga bo'lgan talab, ushbu bolalar har bir guruhining xususiyatlarini psixologik jihatdan chuqurroq o'rganish kerakligini ko'rsatdi. Shuning uchun respublikamizda defektologiyaning rivojlanishi bilan birga maxsus psixologiya ham shakllandi va rivojlandi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish jarayonini yaxshilash vositalarini izlashda maktab o'quv ishlarining hayot va ushbu bolalar uchun yengil mehnat faoliyati bilan bog'liqlikni oshirishni nazarda tutadi.

Maxsus psixologiya (surdopsixologiya) tadqiqotlarida normal eshituvchilar va eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni taqqoslab o'rganish metodidan foydalanadi.

Maxsus psixologiya o'zining nazariy o'rni ishlab chiqishda o'zaro bog'liq bo'lgan bolalar va pedagogik psixologiyaning natijalarini hisobga oladi. Psixologlar bolaning aqliy va ahloqiy rivojlanishining ijtimoiy shartlanganligini ishonarli qilib ko'rsatib berganlar. Ushbu metodologik muhim o'rin rus fiziologlari I.M.Sechenov va I.P.Pavlovlarining inson oliy asab faoliyati haqidagi ishlarida o'zining tabiiy-ilmiy mustahkamligini oldi.

Ushbu kursning surdopedagog mutaxassislarni tayyorlashdagi o'ri shundaki, hozirda bolalarning nuqsonlari tuzilishini aniqlash maqsadida psixologik-pedagogik o'rganilmoqda. nuqsonni korreksiya qilishning optimal sharoitlari, nuqsonli bolalar rivojlanishining kompensator yo'llari ta'minlanmoqda.

Kursning vazifalari quyidagilar:

1. Talaba yoshlarning alohida yordamga muhtoj bolalar va ayniqsa, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar psixologiyasi haqidagi bilimlarini yanada chuqurlashtirish;

2. Talaba yoshlar bilimini psixologik-pedagogik diagnostika tamoyillari, metodlari va metodikalari, ularni qo'llash yo'llari bilan qurollantirish;

3. Bolalarni maxsus bolalar muassasalariga saralash bo'yicha tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya faoliyati mazmuni va tamoyillari, ular oldiga qo'yilgan asosiy maqsad haqidagi talaba yoshlar tasavvurlarini to'g'ri shakllantirish;

4. Defferensial diagnostikani amalga oshirishga tayyorlash, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik rivojlanishining umumiy va o'ziga xos qonuniyatlari haqidagi bilimlar muhimligini asoslab berish;

5. Ma'lum yoshdagi alohida yordamga muhtoj bolalarning nuqsonlarini hisobga olib, psixologik rivojlanishini o'rganish uchun mo'ljallangan metodikalar jamlanmasini (tuzish) ajratib olish malakalarini shakllantirish;

6. Metodikalar materiallarini qo'llash texnikasida ko'rsatilganidek ularni mos holda qo'llash, tekshirishlar natijalarini tahlil qilish, xulosa va tavsiyalarni shakllantirish malakalarini shakllantirish;

7. Alohida yordamga muhtoj bolalarni psixologik-pedagogik o'rganish metodikasi uchun materiallar tayyorlashning amaliy malakalarini shakllantirish;

Alohida yordamga muhtoj bolalarni pedagogik o'rganishning samaraliligi har bir bola haqidagi ma'lumotning to'liqligi, har tomonlamaligi va to'g'riligiga bog'liqdir. Shuning uchun katta ahamiyat birlamchi nuqson xarakteristikasiga alohida o'rin berilgan bolalarni pedagogik o'rganish dasturiga beriladi. Pedagog bunday ma'lumotlarni shifokorlardan oladi. Shuning uchun birlamchi nuqson haqidagi klinik ma'lumotlarni qo'shimcha, pedagogik yo'llar bilan olingan ma'lumotlar bilan to'ldirish ehtiyoji tug'iladi.

Bolaning psixologik rivojlanishida eshituvning ahamiyatini ortiqcha baholash qiyin, shuning uchun rivojlanish imkoniyatlarini aniqlash va okustik analizatorni qo'llash bola xarakteristikasi va u bilan ishlash yo'llarini tanlashda juda muhimdir.

Ma'lumki, eshitishning pasayishini har doim ham maxsus tekshiruvlarsiz aniqlab bo'lmaydi, shuning uchun ishtirokchilar eshitish holatini o'rganish maxsus maktab pedagoglarining ham alohida diqqat markazidadir.

Eshituvning audiometrik tekshiruvini odatda otolaringolog yoki audiolog-mutaxassis o'tkazadi. Olingan ma'lumotlar eshituv va nutqning birgalikdagi tekshiruvi jarayonidan olingan ma'lumotlar bilan to'ldiriladi. Tekshirishni

shivirlovchi nutqdan boshlash tavsiya etiladi. Keyin eshitishni odatdagi muloqot nutqi va baland nutq orqali tekshirishga o'tiladi. Bunda nutqning eshituv idroki orqali qabul qila olish holatini belgilab berish muhimdir.

Bolaning eshituv funksiyasini o'rganishda katta rolni akustik idrok sharoitini o'zgartirib turish va ushbu o'lchovlarni idrok etish jarayoniga ta'siri haqida kerakli tartibdagi hisob-kitob o'ynaydi. Bola nutqiy materialni qanday sohaga tegishli ekanini bilsa, shuningdek umumiy ma'nodan aynan nima haqida gapirganini topa olish imkoniyati tug'lsa eshitishni ajratish (differensiatsiya qilish) nisbatan yaxshi amalga oshadi. Pedagogik maqsadlarda bolaning nafaqat so'zlarni, balki tovushlarni va tovush komplekslarini ham idrok etishni o'rganish muhimdir.

Eshitishi pasaygan bolalar turli tovushlarni idrok etishda turli qiyinchiliklarga duch keladilar. Shuning uchun bolaning eshituv imkoniyatlarini tekshirishda bir-biridan turli xususiyatlari bilan farqlanuvchi tovushlarni differensiatsiya qilishlarini aniqlashga yordam beruvchi og'zaki materiallardan foydalanish tavsiya etiladi (jarangli va jarangsiz, shivirlovchi va sirg'aluvchi kabilar).

Pedagog har bir zaif eshituvchi bolaning eshituv imkoniyatlarini aniq bilishi kerak, chunki faqatgina shunda to'g'ri, mos ovoz kuchaytiruvchi apparatni tanlash mumkin.

Bola bilan qancha masofada muloqot o'rnatish mumkinligini, bola nutqni egallash chog'ida duch keluvchi qiyinchiliklarni baholash imkoniyati tug'iladi.

Pedagogning har bir bolaning ko'ruv qobiliyati holatini ham aniq bilishi muhim, bu esa ishtirokchilar bilan ishni tashkil etish maqsadiga mosdir.

Xuddi eshitish holati haqidagi ma'lumotlarni olganidek, ko'rish qobiliyati haqida ham mutaxassis shifokordan tegishli ma'lumotlarni oladi va nihoyat o'z tekshirishlarini qo'shadi. Bunday tekshirish har tomonlama, to'liq, uzoq muddatli bo'lishi kerak. Maqsadga muvofiq tarzda material yig'ish, turli yo'llarni qo'llash, olingan ma'lumotlarni to'liq o'rganish kerak.

Bolaning aqliy rivojlanishi ko'rsatkichi bo'lib faqatgina uning oldiga qo'yilgan topshiriqning yechimi emas, balki topshiriqni bajarishda pedagog yordamidan qay darajada foydalangani ham hisobga olinadi. Ma'lumki, aqliy nuqsonga ega bola normal bolaga nisbatan cheklangan ravishda qabul qiladi va egallagan malakasini yangi vaziyatda qo'llay oladi. Shuning uchun pedagogning berilgan topshiriqni bola tomonidan bajarish faoliyati va natijasiga ko'rsatgan yordami uning aqliy rivojlanishini yaxshiroq xarakterlashga yordam beradi.

Alohida yordamga muhtoj bolalarni pedagog o'rganish dasturiga, shuningdek har bir bolaning shaxs sifatlarini turli tomondan o'rganish olingan ma'lumotlar va uning turli faoliyat xususiyatlari haqidagi ma'lumotlar ham kiritiladi.

1. Bolaning o'quv faoliyati xarakteristikasi o'zlashtirishlik xarakteristikasi (qanday baholari mavjud, qoniqarsiz baholarning asosiy sabablari) ahamiyatli xatolarning analizi (bola turli fanlarni o'zlashtirishda yo'l qo'ygan xatolar).

2. Umumiy aqliy rivojlanish (ong-bilim darajasi, atrof-muhitda mo'ljal olishi, tafakkur faoliyatining oliy formalari: umumlashtirish va mavhumlashtirishning buzilishi).

3. Bola nutqining rivojlanish holati xarakteristikasi. Bola nutqini har tomonlama tekshirish o'z ichiga uning turli tomondan ko'rib chiqishni va rivojlanish yo'llari va o'sishini aniqlashdan iborat.

4. O'qishga layoqatliligi (tezlik, aniqlik va idrok etish kengligi, diqqatni taqsimlash va ko'chirish, diqqatning barqarorligi, kuzatuvchanligi, xotirasi, o'quv materialini tezlik bilan o'zlashtirish: fikrlovchanligi, qiziquvchanligi, fikrlashning o'ziga xosligi).

5. O'qishga munosabati (o'qishga qiziquvchanligi yoki befarqligi, qiziquvchanligining darajasi, o'qishga bo'lgan mas'uliyatni sezish, tirishqoqligi, baholariga munosabati).

6. Tashkillashganligi (sinfda, uy vazifalarini tayyorlashda, pedagog topshiriqlarini bajarishda).

7. O'quv bilimi (mustaqil ishlash malakasi, boshlangan ishning oxiriga yetkazilishi, o'quv faoliyatida samarali foydalanuvchi usullari, ishchanligi, bolaning o'z nuqsoniga moslashganligi, bajariluvchi harakatlarni o'zgarish yo'llari, o'zini boshqarishi).

8. Mehnat faoliyati xususiyatlari (mehnatga bo'lgan munosabati, mehnat malaka va ko'nikmalarining egallanganligi, mehnatda tashkillashganligi va tartibliligi, uzoq muddatli mehnat qilishga odatlanganligi, o'zgalar mehnatini qadrlashi).

9. O'yin faoliyati xususiyatlari.

10. Bolalarning individual qiziqishlari va qobiliyatlari.

11. Hulqining umumiy bahosi (o'zini tinch tutishi, bosiqqligi yoki o'rta harakatchanligi, qo'zg'aluvchanligi yoki o'rta shalpayganligi, o'tira olmasligi, kam harakatliligi).

12. Maktab tartibini bajarishi (bajarish darajasi, yo'l qo'yiluvchi buzilishlarning sabablari).

13. Kattalar talablarini bajarishi (chin dildan bajaradi, majburlash ostida bajaradi, ko'pincha bajarishdan bosh tortadi).

14. Jamoaviy hulq-atvori va faolligi xarakteristikasi (hayotiy qiziqishi, jamoa topshiriqlarini qanday bajaradi, yig'ilishlardagi ishtiroki, devoriy ro'znomalar chiqarishdagi ishtiroki).

15. Hamkasblari bilan bolaning o'zaro munosabatlari (jamoadagi o'rni, do'stlariga munosabati, jamoadagi o'rimdan qoniqadimi yoki qanday o'ringa ega bo'lishni hoxlar edi).

16. Ishtirokchilarning xarakter xususiyatlari (yaqqol ajraluvchi ijobiy va salbiy xarakter qirralari, xos bo'lgan kayfiyat, kayfiyat o'zgarishlariga sabab nimada).

17. Bolaning maktab internatga munosabati (u yordamidan faxrlanadimi, undan nimani alohida baholaydi, pedagoglar jamoasiga munosabati)

18. Bolaning oila bilan o'zaro munosabati (ota-onalarning qiziqishlari va kasblari, oila a'zolarining o'zaro munosabatlari, bolaning ota-onasi va oilaning boshqa a'zolari o'zaro munosabati, oilada bolaga nisbatan qo'llaniladigan ta'sir etish choralari).

Yuqorida ko'rsatilgan dasturni bajarish alohida yordamga muhtoj bolalar haqida, ularning turli faoliyatlarida namoyon bo'luvchi xususiyatlari haqida to'liq tasavvur olish imkoniyatini beradi.

Savollar

1. Surdodiagnostikaning asosiy vazifalarini sanab o'ting.
2. Surdodiagnostikaning asosiy nazariyasini va boshqa fanlar bilan bog'liqligini yoritib bering.
3. Kar va zaif eshituvchi bolalar rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillarni xarakterlab va aytib bering.

Atamalar; (tayanch so'zlar)

1. Determinant-aniqlashtiruvchi, belgilovchi
2. Ontogenez-(ontos-mavjud, genes-organizmning individual rivojlanishi)-tashkil topishning majmuasi, yarialishdan to xayotning so'ngigacha organizmning kechinmalari.
3. Differensizatsiya-(frans) ajratish, butunni qismlarga qismlash, shakl va pog'onalar.
4. Reabilitatsiya-(tiklashdan olingan bo'lib)-tiklashga qaratilgan tibbiy-pedagogik kompleks chora-tadbirlar.

Eshitishdagi nuqsonlarni psixologo-pedagogik diagnostikasining umumiy masalalari

Barchaga ma'lumki, har yili mamlakat bo'ylab minglab eshituv organi patologiyasiga uchragan insonlar aniqlanadi va ularning soni kamaymasdan balki oshib bormoqda (nafaqat bizning mamlakatimizda, balki chet elda ham).

Ushbu ma'lumotlar eshitishning buzilish chastotasini asta-sekin o'sib borib, kelajakda orttirilgan zaif eshituvchilikni yuzaga kelishi bilan bog'lanadi.

So'nggi yillarda zaif eshituvchilikning yuzaga kelishi va rivojlanish sabablari tuzilishida sezilarli o'zgarishlar yuzaga chiqdi. Bolalarda zaif eshituvchilikni keltirib chiqaruvchi sabablar tuzilishida o'rta quloqning shamollash kasalliklari va ularning natijalari hozirda ham asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Ko'pincha bu o'zgarishlarga antibiotiklarni noto'g'ri, ortiqcha iste'mol qilish, shuningdek o'rtemiyona otitdan davolanish yo'llaridan sababsiz bosh tortish sabab bo'ladi.

So'nggi yillarda yiringsiz quloq kasalliklari o'rta quloqning kataral va seroz kasalliklari bilan xarakterlanuvchi zaif eshituvchilar guruhi ko'paymoqda. Bunday kasallar soni 3 yoshgacha bo'lganlar orasida 1000 ta tekshiriluvchiga 5,3 dan ko'proq to'g'ri keladi (Y.M.Nikitina, 1972).

H.Anderson, E.Wedenberg (1970) ma'lumotlariga ko'ra, Shvetsiya maktab o'quvchilarini ommaviy ko'rikdan o'tkazishda genetik asosga ega bo'lgan yaqqol eshitishning pasayishi 2,9% bolalarda kuzatilgan. Angliyada 3 yoshgacha bo'lgan bolalarda neyrosensor xarakterga ega eshituv buzilishlariga egalar soni 500 ta tekshiruvchilardan 1 ni tashkil etadi (Fraser G.R, 1971).

AQShda esa nasliy va tug'ma karlik keng tarqalganligi ma'lumdir. Xuddi shunday ko'pgina mualliflarning ma'lumotlariga ko'ra mamlakatimizda 2000 dan 4000 gacha kar bolalar tug'iladi.

Kar va zaif eshituvchilikning yana ham keng tarqalganligi maktab o'quvchilari orasidadir, ya'ni (29%), ularning 14% maxsus yordamga muhtojlardir (1975).

Boshqa davlatlardagi bolalar eshituvini tekshirishlarning statistika ma'lumotlari ham o'xshash muammolarni namoyon etadi (1974, 1977, 1978 va boshqalar). Shunday qilib, yurtimizda va chet elda bolalar eshitish qobiliyatini tekshirish, bolalar kasalliklari orasida karlik ahamiyatli o'rinni egallaydi va yechimini topish uchun ko'p muddat talab etiladi.

Eshituv patologiyalari bilan bog'liq nuqsonlarni tushunish uchun nafaqat psixologik-pedagogik tekshirish natijalariga, balki eshituv patologiyasi diagnostikasini va eshituv organlari kasalliklarida davolash chora-tadbirlarini ta'minlovchi otolaringologlar ma'lumotlariga ham tayanish kerak.

Ko'p yillar davomida ko'p mualliflar fikricha, katta insonga xarakterli barcha xususiyatlar homilaning o'zida mavjud bo'ladi, rivojlanish jarayoni esa o'zida ana shu mavjud xususiyatlarning ochilishi va namoyon bo'lishini aks ettiradi. Ushbu preformizm (preobrazovaniya) nomini olgan nazariyaga asosan, rivojlanishning butun jarayoni nasldan aniqlanadi, tarbiya esa mavjud tug'ma xususiyatlarning namoyon bo'lishi uchun sharoitdir. Ko'rsatilgan nazariya hozirgi kunda ham mamlakatimiz va chet el pedagogik va psixologik ilmida o'z tarafdorlariga ega. Bu rivojlanish muammolarining mexanik, jamoaviy bayonidir. U bolalarda oliy ruhiy funksiyalarning shakllanishida haqiqiy rivojlanish qonuniyatlarini to'g'ri tushunishga

yo'l bermaydi va pedagogik amaliyotni nazariy quollantirmaydi, chunki bola rivojlanishiga ta'lim va tarbiya ko'rsatadigan ta'siriga e'tibor bermaydi.

Xotira, faol diqqat kabi murakkab psixik funksiyalar rivojlanish jarayonida shakllanadi. Ular asosida nafaqat tabiat bergan ne'matlar, balki bola faoliyatining turlari va yo'llari, atrof-olam bilan muloqot ko'rinishlari yotadi.

Har qanday psixik jarayon o'zining rivojlanishida o'zi bilan ham nasliy, ham muhit ta'sirini olib yuradi. Lekin ushbu ta'sirlarning solishtirma og'irligi psixikaning turli tomonlari uchun turlidir, turli yoshda ham turlichadir va hokazo. Masalan, oddiy harakat amali bola hayotining ilk bosqichlarida shakllanib, o'zining rivojlanishida ko'proq biologik omillarga tayanadi, nisbatan murakkab predmetli maqsadga yo'naltirilgan psixomotor doiraga kiritilgan harakatlar nisbatan uzoq davom etuvchi shakllanishni va ko'pincha ijtimoiy, sharoit omillariga bog'liq bo'ladi. Inson psixikasi organik birligi va shakllanish jarayonida bosib o'tuvchi turli bosqichlarni hisobga olib shuni qayd etish kerakki, murakkab rivojlanuvchi psixik jarayonlar ular qatoriga boshqariluvchi diqqat, faol eslab qolish, fikrlash faoliyati, shuningdek xarakter, hulqning rivojlanish, shakllanish jarayonini uzoq muddat bosib o'tadilar (maktabgacha, maktab, o'spirinlik, o'smirlik davrlarda), naslga ko'ra atrofda ijtimoiy muhitga bog'liq bo'ladi (bolaga ta'lim-tarbiya berish sharoiti, madaniy-maishiy olam, muloqot qilish xarakteri, faoliyat turi va yo'llari va h.k.).

Bolaning rivojlanish jarayoni har bir yosh davrda nafaqat miqdoriy o'zgarishlar, balki shaxs sifatleri va xususiyatlari o'zgarishi vujudga keladi.

Psixik rivojlanish yuqorida aytib o'tilganidek, bir qator davrlarni o'z ichiga oladi. Yosh davrlari rivojlanish xususiyatlarini bilish juda muhimdir, chunki shaxs psixologik sifatleri shakllanishi butun jarayoni har bir yosh davri rivojida o'zaro bir-biri bilan bog'liqdir.

Har bir oldingi rivojlanish bosqichi keyingisiga tayyorgarlik yaratib, bola psixologik rivojining boshi hisoblanadi. U yoki bu yosh davri rivojida nuqsonning yuzaga kelishi keyingi rivojlanish bosqichlariga ta'sir etmay qolmaydi.

Psixologik tajriba va psixologik-fiziologik tadqiqotlar asosida quyidagi bolalar psixologik rivojlanishining yosh davrlari ajratiladi: ilk bolalik davri - 1 yoshdan 3 yoshgacha, maktabgacha davr - 3 yoshdan 7 yoshgacha, boshlang'ich sinf davri - 7 yoshdan 11 yoshgacha, o'spirinlik davri - 11 yoshdan 15 yoshgacha, o'smirlik davri - 15 yoshdan 17 yoshgacha.

Ruhiyatning barcha qirralarining rivojlanishi bolada o'z faoliyati va atrofda hulgini tanqidiy baholashga ta'sir etadi. Buning o'zi bola shaxsini shakllantiruvchi asos va markaz hisoblanadi.

Shaxs sifatlerining rivojlanish darajasi o'z navbatida mustaqil faoliyatning turli ko'rinishlari shakllanishiga ta'sir etadi. Hissiy-irodaviy doira o'z ichiga nafaqat

hulq, kechinma, atrofdagi borliqqa munosabat, faoliyatni asoslash, balki subyektning barcha intellektual faoliyatini boshqaradi.

Bola shaxsiyati xarakteristikasiga ilmiy materializm tomondan yondashgan olim, psixologlardan birinchisi L.S.Vigotskiy hisoblanib, u I.P.Pavlovning shartli reflekslari nazariyasiga, shuningdek uni organizm kompensator imkoniyatlari holatiga tayanib, L.S.Vigotskiy bolalarni dinamik yondashib o'rganishni qat'iy tavsiya etdi. Uning fikricha, "bola o'tgan hayot yo'lida egallagan, natijalarining o'zinigina hisobga olmay", yaqin kelajakdagi bolaning imkoniyatlarini aniqlash kerak, "nafaqat bugungi tugagan rivojlanish jarayonini, nafaqat tugagan davrni, nafaqat mushohada qilingan jarayonlarni, balki yuzaga chiqayotgan, mushohada bo'layotgan va rivojlanayotgan jarayonlarni ham hisobga olish muhimdir".

L.S.Vigotskiy bolani o'rganishda bola mustaqil bajara olmaydigan ishlarini sinab ko'rish bilan cheklanmay, yordamdan qanday foydalanishi, kelajakda ularga ta'lim va tarbiya berish uchun oldindan tavsiyalar berishni tavsiya etadi. Ayniqsa, ruhiy jarayonlarini davom etishning sifatli o'ziga xosliklarini o'rnatish kerakligini, shaxs rivojining perspektiv namoyon bo'lishi masalalarini chuqur ko'rib chiqadi.

L.S.Vigotskiy bolalarning intellektual va hissiy-irodaviy tomondan rivojlanishi ularning o'zaro munosabatini o'rganish borasidagi talablari juda muhimdir.

Oxirgi 10 yillarda yangi aqli zaiflikni tushunuvchilar bilan birgalikda uni namoyon bo'lishi metodlarini qo'llashda yangi qarashlar yuzaga keldi. Bu esa, avvalambor, ushbu muammo bilan shug'ullanuvchi ilmning yutug'idir. Aqli zaif bolalarni maxsus muassasalarga saralashda maqsadga muvofiq metod va yo'llarni topishda psixologiya va tibbiyotda tasdiqlangan determinizm tamoyillari, tashxis qo'yishning yangi texnik vositalari, aqli zaiflikning etiologik va anatomo-fiziologik mexanizmlarini klinik o'rganish muhim o'rin tutadi. Hozirgi kunda mutaxassislar aqli zaiflikni har tomonlama va chuqurroq o'rganishga harakat qilib, erta tashxis ishlarini yo'lga qo'ymoqdalar.

Jenevada 1960 yili bo'lib o'tgan XXIII Xalqaro konferensiya materiallari aqliy rivojlanishda nuqsonga ega bolalar uchun mo'ljallangan maxsus maktablarni komplektlashni turli xildagi tashkiliy shakllaridan darak beradi.

Ko'pchilik davlatlarda saralash ishlari bilan turli mamlakatlarda turli nomlar bilan nomlanuvchi komissiyalar, brigadalar, tibbiy-psixo-ijtimoiy markazlar va boshqa organlar tarkibiga kiruvchi mutaxassislar guruhi shug'ullanadi.

Bizning yurtimizda esa bu masala bilan Respublika, viloyat, shahar, tuman tibbiy-pedagogik-psixologik komissiya shug'ullanadi.

Savollar

1. Bolalarda zaif eshituvchilik sabablarini aytib bering.

2.Bolaning psixik jarayonlari rivojiga , nasliy omillar, atrof-muxit qanday ta'sir etadi?

3.Psixolog L.S.Vigotskiy bola rivojlanishida gaxs masalasiga qanday qaraydi?

Tayanch tushunchalar

1.Otit-quloq o'tkir respirator kasalligi.

2.Antibiotik-mikroorganizmlardan tashkil topgan va mikroblarni o'ldirish xususiyatiga ega bo'lgan organik modda.

3.Neyrosensor-idrok, xissiyot-nerv orqali xis qilish.

4.Patologiya-normadan chetga chiqish.

5.Preformizm-qayta o'zgarish, xomila rivojini aniqlovchi va organizmlari rivojidan belgi beruvchi jinsiy xujayralarning tuzilishini o'rganish.

Adabiyotlar:

1.M.I.Nikitina taxriri ostida «Surdopedagogika»1989 yil.

2.A.I.Dyachkova taxriri ostida «Anomal bolalar ta'lim-tarbiya asoslari» M.Prosvesheniye 1965 yil.

3. T.A.Vlasova, M.S.Pevzner «Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar xaqida» M.Prosvesheniye 1973 yil

4.M.Y.Kozlov, A.L.Levin «Bolalar surdoaudiologiya» Leningrad «Meditsina» 1989 yil

5.L.A.Novikova, I.V.Ribalko «Bolalarda eshituvning neyrosensor buzilishlari.Elektrofiziologik tajribalar» M.Pedagogika 1987 yil.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni maxsus ta'lim muassasalariga saralash tamoyillari

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar maxsus maktablari amaliyoti, turli guruhdagi eshitish nuqsoniga ega bo'lgan bolalarni birgalikda o'qitish samarali natija bermasligini aniq tasdiqlab berdi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarga differensial ta'lim berishni tashkillashtirish uchun bolalarni tasniflovchi turli tamoyillar ma'lumdur. R.M.Boskis eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar rivojlanishi qonuniyatlarini xar tomonlama o'rganishga, rivojlanishidagi nuqsonlarni aniqlashtirish maqsadida olingan dalillarni solishtirishga asoslanuvchi nuqson tuzilishini o'rganishga yo'naltirilgan ilmiy yondoshuvni ishlab chiqdi. I.P.Pavlovning analizatorlar xaqidagi ta'limotiga binoan, xis etish organlari munosabati bir tizim sifatida qaralib, xar bir xis etish organi ishi barcha analizatorlar bog'liqligi bilan shartlanadi. R.M.Boskis shuningdek L.S.Vigotskiyning istalgan analizator nuqsoniga ega bolaning psixik rivojlanishi murakkab tuzilishi g'oyasini xam qo'llaydi.Birorta

xis etish organi nuqsoni yoki yo'qolishi barcha tizimga ta'sir etadi, mavjud xis etish organlarini xar birida turlicha aksini topadi. Eng ko'p qiyinchilikni esa buxilgan analizatorga eng yaqin bo'lgani xis etadi. Zararlangan analizator bilan faoliyat jixatdan boshqa analizator qanchalik kam bog'langan bo'lsa, shunchalik yaxshi funksiyallanadi.

Bolalik davrida eshitishning buzilishi tasnifining asosiy maqsadi eshitish nuqsoniga ega bolalar ta'lim-tarbiyasini tashkil etishga ko'maklashishdan iborat.

Bunday tasnifga asosiy kriteriy bo'lib eshituv funksiyasining buzilish darajasi xizmat qilishi kerak.Tabiiyki, zaif eshituvchi bolalar ta'lim-tarbiyasi shaqli va metodlari bunday bolalarda odatdagi nutqiy muloqotni qiyinlashtiruvchi eshitish pasayganligini yoki eshituv yordamida mustaqil nutq rivojini barbot etuvchi chuqur eshituv burilishi bor yo'qligiga ko'ra turli bo'ladi.

Biroq faqatgina ushbu omilni (eshituv yuuzilishi darajasi) xisobga olishning o'zi o'qitishni to'g'ri tashkil etish uchun yetarli bo'lmaydi. Muxim o'rnlardan birini eshituv buzilishiga olib kelgan patologiyaning vujudga kelgan vaqti rivojlanish jarayoni tashkil etadi. Bundan tashqari eshitishning turg'un yuuzilishi bolalarda katta yoki kichik nutqiy rivojlanish qiyinchiliklarini keltirib chiqaradi. Ushbu buzilishlarning xarakter va darajasi turlichadir-talaffuzdagi oddiy kamchiliklardan, to nutqning umuman bo'lmasligiga qadar. Bundan ko'rinib turibdiki, bir xolatda ayrim nuqsonlarga ega bo'lgan so'zlashuv nutqi bo'lsa-yu, boshqa xolatda nutq umuman rivojlanmagan yoki mavjud bo'lmasa, ta'lim berish metodikasi va mazmuni xam bundayo nuqsonli bolalarga aloxida-aloxida tanlanadi. O'z navbatida eshitishning turg'un buzilishi tasnifida nafaqat eshituv funksiyasining zararlanish darajasi, balki nutq xolati xam xisobga olinishi kerak. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqiy funksiyasi yetishmasligi xarakterva darajasi 3 ta asosiy omilning o'zaro munosabatiga bog'liq: eshitishning jaroxati darajasiga, jaroxat yuz bergan vaqtga va jaroxat yuzaga kelgandan keyingi sharoitga. Bu esa umumiy ko'rinishda quyidagicha ko'rinishga ega bo'lishi mumkin:

- 1.Bola qnchalik yomon eshitsa, shunchalik yomon gapiradi;
- 2.Nuqson qanchalik erta yuzaga kelsa, sharoitlar xam rivoji shunchalik qiyinlashadi;
- 3.Normal nutqni bolada tarbiyalash yoki rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar qanchalik erta boshlansa, shunchalik yaxshi, boshqa o'xshash xolatlarda bolaning nutqi saqlanadi yoki rivojlanadi.

Eshitish nuqsoniga ega bolaning nutqining xolati, shuningdek eshituv organlarida nuqsonning o'sib borishiga xam bog'liq. Agar eshitish progressiv ravishda pasaysa nutq xolati va eshituv orasiga mos bo'lmagan xolat, aynan esa nutq rivojlanishining ko'p bo'lmagan buzilishi, eshituvning esa birdan pasayishi kuzatilishi mumkin.

Bunday mutanosiblikning buzilishi eshituv buzilish nutq rivojlanish davrida nutqning rivojlanish buzilishiga ta'sir etish darajasiga yetmaganligi bilan bog'liq bo'ladi.

Bunga esa qo'shimcha qilib aytish kerakki, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining rivoji normal eshitadiganlar kabi ularning o'ziga xosligi bilan, birinchi navbatda esa-intelekti bilan bog'liqdir.

Bolani u yoki bu eshitish buzilish darajasiga kiritishda asosiy e'tiborni eshituv orqali nutqni idrok etishga qaratish kerak. Eshituv funksiyasining buzilish darajasiga ko'ra 2 xildagi eshituv buzilishi ajratiladi-karlik va zaif eshituvchilik. Karliu deganda umuman eshitishning yo'qolishi yoki nutqiy muloqot (nutqni egallagan odamlar uchun) nutqni mustaqil egallashi (xali nutqni egallamagan odamlar uchun) umuman mumkin bo'lmagan xolatlar ko'zda tutiladi. Umuman karlik juda kam xollarda uchraydi. Odatda karlikda ayrim baland tovushlarni, bular qatorida ayrim nutqiy tovushlar, shuningdek ayrim so'z va iboralarni idrok qilish mumkin bo'lgan eshitish qoldig'i mavjud bo'ladi.

Eshitish buzilishining ikki asosiy ko'rinishiga muvofiq tarzda turg'un eshitish nuqsoniga ega bolalar 2 turga: kar va zaif eshituvchilarga bo'linadi.

Kar bolalar. Kar bolalar qatoriga tug'ma yoki xayotining ilk yillarida orttirilgan mustaqil og'zaki nutqni egallay olmaydigan yoki mavjud u yoki bu darajadagi nutqni yo'qotuvchi bolalar kiritiladi.

Ushbu kategoriyadan nisbatan kech eshituvini yo'qotgan va mavjud nutqini saqlab qolgan bolalar ajratiladi (maktabgacha yoki maktab davrida). Bu gurux bolalar kech kar bolalar nomini olgan.

Juda xam kam miqdordagi bolalarda eshitishning umuman bo'lmashligi kuzatilishi mumkin, shuningdek baland ovozlarga reaksiyaning xam yo'qligi, ayrimlari esa quloq suprasining oldidan oddiy muloqot balandligidagi ovozni xam idrok eta oladilar. Baland yoki muloqot balandligidagi ovozni idrok etish ma'lum darajada nutqiy tovushlarni ajratishga xam mos kelishi mumkin. Faqatgina quloq suprasining yonida baland ovozlarni eshitish nutqiy tovushlar, so'zlar va iboralarni eshitish imkonini bermaydi.

Muloqot balandligidagi ovozga quloq suprasi yonida bo'lsa xam reaksiya bildirish axamiyatli darajada nutq elementlarini ajratish imkonini beradi. Ushbu guruxdagi bolalarning ko'pchiligi 2 yoki 3 ta unli. «R» undoshi bilan ayrim so'z va iboralarni ajratadilar.

Kar bolalarni audiometrik tekshirishda ma'lum bo'ldiki, turli bolalarda eshituv qoldig'i bir xil emas. Ayrim bolalar faqatgina past tovushlarni idrok qilsalar, boshqalari pastlardan tashqari o'rta balandlikdagilarni xam, uchinchilari esa baland tovushlarni idrok etadilar.

Qabul qilinayotgan tovushlar intevsivligida eshitish yo'qolishi yuqori darajada bo'lsa, barcha karlar (eshitish yo'qolishi, nutq zapasida 80-85 db dan oshadi) idrok

etishi va noqulaylik chegarasi unchalik katta emas (25-30 db dan oshmaydi) va shuning uchun ayrim karlar orasidagi farq bu borada nisbatan yengildir. O'z navbatida karlar atrof olam tovushlarini ajratishlarida karlarning mavjud imkoniyatlari, shuningdek nutqning ayrim elementlarini ajratish asosan qabul qilinuvchi chastotalar diapazoniga bog'liq, shunga mos ravishda karlarning eshitish qoldig'i mana shu belgi asosida tasniflanadi. Eshitish qoldig'iga ega kar bolalar idrok etuvchi chastotalarini tavsiya etayotgan tasnifimiz bo'yicha quyidagi 4 ta eshituv guruxiga bo'lish mumkin.

I gurux-eng past chastotalarni idrok etuvchi bolalar (125-250 gs);

II gurux-past chastotalarni idrok etuvchi bolalar (500 gs gacha);

III gurux-past va o'rta chastotalarni idrok etuvchi bolalar (1000 gs gacha)

IV gurux-keng diapazondagi chastotalarni idrok etuvchi bolalar (2000 gs dan ortiq).

Aynan shunday eshituv doirasi chegaralarini belgilash quyidagi fikrlar bilan asoslaniladi. Eshituv idroki diapazonini eng past chastotalar, 250 gs dan oshmaydigan chegaralash u yoki bu nutq tovushlarini ajratish imkonini bermaydi. 500 gs eshituv kengligi chastotasi ayrim nutq tovushlarini, masalan, «O», «u» anglash imkonini beradi.

Eshituv kengligining 1000 gs gacha kengayishi nutqiy tovushlarning, asosan unililarni «A» «O» «U» ajratishga imkoniyat yaratadi. Keyingi kengayish esa nutqiy tovushlarni ajratishni yanada kengayishini ta'minlaydi.

Bir tomondan chastota kengligini va ikkinchi tomondan nutq tovushlarini ajratish orasida bog'liqlik bo'lib, ana shunga ko'ra bolalarni u yoki bu chastota kengligidagi guruxgu kiritish amaliy axamiyat kasb etadi. Birinchi guruxgu kiruvchi bolalardan xech biri nutqiy tovushlarni ajrata olmaydi. Ikkinchi guruxgu kiruvchi bolalarning ko'pchiligi ayrim unililarni ajratadilar. Uchinchi guruxga kiruvchi barcha bolalar 3-4 ta unlini, tanish so'z va iboralarni ajratadilar.

To'rtinchi guruxga kiruvchi bolalar esa barcha unililarni, shuningdek tanish so'z va iboralarni ajratadilar.

Shunday qilib, chastota kengligining kengayib borgan sari nutqiy tovushlarni ajratish qobiliyati aniq kengayib boradi.

Zaif eshituvchi bolalar. Zaif eshituvchi bolalar qatoriga eshitishning buzilishi mustaqil nutqni to'laqonli o'zlashtirishlariga to'sqinlik qiluvchi, lekin baribir eshitish qoldiqi yordamida xech bo'lmaganda chegaralangan nutqiy boylikka ega bo'la oladigan bolalar kiritiladi.

Mustaqil ravishda nutqni to'laqonli o'zlashtirishda qiyinchiliklar bolada eshitishning 15-20 db tushganidanoq kuzatilishi mumkin. Eshitish buzilishining ushbu darajasini shartli ravishda normal va zaif eshituvchilik orasidagi chegara deb olish mumkin. Zaif eshituvchilik va karlik orasidagi chegara xam nisbiydir, u 75-80

db darajasida deb qabul qilingan; ushbu darajadan oshuvchi eshituv buzilishi bolaga nutq boyligiga mustaqil ega bo'lish imkonini qoldirmaydi.

Zaif eshituvchilik turli darajada namoyon bo'lishi mumkin-shivirlab gapirishni idrok etish buzilishidan to muloqot balandligidag nutqiy idrok eta olishning birdan chegaralanishigacha.

Nutqiy diapazon doirasida eshitishning yo'qolish kengligiga ko'ra (500 dan 4000 gs gacha) zaif eshituvchi bolalar quyidagi darajalarning biriga mansub bo'lishi mumkin.

I daraja –eshitishning yo'qolishi 59 db dan oshmaydi;

II daraja-eshitishning yo'qolishi 50 dan to 70 db gacha;

III daraja-eshitishning yo'qolishi 70 db dan oshadi.

Zaif eshituvchilikni aynan shunday chegaralashga sabab bo'lib quyidagi fikrlar bayon etiladi: 50 db dan oshmaydigan eshitish yo'qolishida muloqot balandligidagi nutqni 1 m masofada tushunarli ajratish imkoniyati mavjuddir, ya'ni nutqiy muloqot qilish imkoniyati bor; 50 db dan to 70 db gacha eshitish yo'qolishida muloqot balandligidagi nutqni 1 m dan kam bo'lgan masofada ajratish imkoniyati mavjuddir, ya'ni nutqiy muloqot u yoki bu darajada qiyinlashadi; eshitish yo'qolishining 70 db dan oshishida muloqot qilish balandligidagi nutq quloq suprasi oldida xam tushunarsiz va muloqot faqatgina balandlatilgan ovoz bilan o'rnatilishi mumkin.

Zaif eshituvchi bolalarni kar bolalar singari chastota kengligiga tayanib guruxlarga bo'lish ma'noga ega emas, chunki zaif eshituvchilarning ko'p qismi keng diapazonlarda 4000 gs va undan yuqori qabul qiladilar (L.V.Neyman tasnifi).

Eshitish nuqsoniga ega bolalarning R.M.Boskis tomonidan ajratilgan pedagogik tasnifi eshituv va nutqning psixologik munosabatini o'rganish asosida nazariy asos sifatida eshitish analizatori buzilgan bolalar rivojlanishda o'ziga xoslikni aniqlaydigan tasnifdir.

1. Bolada eshitish analizatori faoliyati buzilishi xuddi shunday kattalardagi nuqsondan farqi asosida ko'rinadi.
2. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bola rivojlanishini to'g'ri tushinishda ushbu eshituv xolatida mustaqil nutqni o'zlashtirish imkoniyatini xisobga olish, ya'ni eshituv va nutqning o'zaro munosabatini.
3. Bolada eshituv funksiyasi nuqsonini tanqidiy baxolash mezonini sifatida nutq rivojlanishida eshitish qoldig'idan foydalanish qobiliyati olinadi.

Nutq rivojlanishi eshitishni pasayish darajasi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqligi kuzatiladi. Eshituvning kam miqdorda pasayishi nutq rivojlanishida xam kam miqdorda kamchiliklar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Eshitish pasayish darajasi qanchalik og'ir bo'lsa, shunchalik ko'p ravishda nutqning fonetik, leksik va grammatik tomonlarida kamchiliklar kuzatiladi, eshitishning og'ir jaroxatida esa bola soqov bo'lib qolishi mumkin.

Bolada ikkilamchi nuqsonlarni oldini olish, ogoxlantirishda eshitish nuqsoni namoyon bo'lgan davrdan boshlab bola qanday pedagogik sharoitda bo'lganligi katta ahamiyat kasb etadi.

Turg'un ko'ruv diqqatida xotira eshitish nuqsoni va nutq rivojlanishini kompensatsiya qilish imkonini beradi. Nutqni egallashda tafakkur jarayonlarining xarakatchanligi, bolani faol shaxsi katta rol o'ynaydi.

Bolalarni maxsus bolalar muassasalariga saralashda quyidagi tamoyillar mavjud:

A) Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni shifokor, psixolog, pedagogning kompleks tekshiruv;

B) Bolani xar tomonlama va butunlikcha o'rganish;

V) Bolani tekshirishda yakka yondoshuv tamoyili

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni rivojlanish xususiyatlarini xar tomonlama o'rganish, pedagogik tasnifni yaxshilab borish korreksion, ta'lim-tarbiya ishi darajasini oshishiga va kar va zaif eshituvchi bolalar uchun maktablarning keraqli sinflariga aniq kriteriyalar asosida saralashga (murakkab nuqsonli bolalar sinflari) imkoniyat yaratadi.

Savollar:

1. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutqiy funksiyasi qanday omillarga bog'liq bo'ladi?
2. Kar deganda nimani tushunasiz? Kar bolalarni xarakterlab bering.
3. zaif eshituvchilik nima? Zaif eshituvchi bolalarni xarakterlab bering.
4. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar tasnifining nazariy asosi nimadan iborat? (M.R.Boskis)

Tayanch so'zlar:

1. Absolyut karlik-umuman karlik:
2. Kriteriy-fikrlash omili: xususiyat, uning asosida baxolash aniqlash yoki biro narsani tasniflash yotadi; daraja o'lchovi
3. So'zlashuv nutqi-kundalik-maishiy nutq, muloqotdagi og'zaki nutqd.

Adabiyotlar

1. L.V.Neyman «Kar va zaif eshituvchi bolalar maktablarida eshituv idrokini rivojlantirish bo'yicha ishlarning asosiy metodikasi».
2. K.M.Gurevich taxriri ostida «Psixologik diagnostika. Muammo va tadqiqotlar» M. 1981 y.
3. L.P.Gazova, Y.A.Kulashn, T.V.Rozanov «Aloxida yordamga muxtoj bolalarning rivojlanishini psixik o'rganish» «Defektologiya» 1983 y №6.
4. M.I.Nikitina taxriri ostida «Surdopedagogika» M «Prosvesheniye» 1983 y.

5.A.I.Dyachkova taxriri ostida «Aloxida yordamga muxtoj bolalarga ta'lim-tarbiya berish asoslari» M «Prosvesheniye» 1965 y.

6.Boskis R.M «Kar va zaif eshituvchi bolalar» M «API, RFSR» nashriyoti 1963.

Tibbiy-psixologo-pedagogik komissiyada eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni tekshirish

Bolalarni saralash va maktabgacha ta'lim muassasalariga, maxsus maktablarga bolalarni yuborish Xalq ta'limining shahar, viloyat bo'limlarida tashkil etiluvchi tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyalar qoshida amalga oshiriladi. Shahar, viloyat tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya faoliyati Respublika Ta'lim Vazirligi tasdiqlagan "Tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya Nizomi" asosida amalga oshiriladi. Komissiya aqliy va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni aniqlash, ularni maktabgacha ta'lim muassasalariga, maxsus maktablarga, sog'liqni saqlash yoki ijtimoiy ta'minot vazirligi qoshidagi davolov-profilaktika muassasalariga yuboradi, bir ta'lim muassasasidan boshqa ta'lim muassasasiga ko'chirish masalasini, shuningdek, rivojlanishida nuqsonga ega bolalarni ta'lim-tarbiyalash, davolash yuzasidan maslahatlar berish bilan shug'ullanadi.

Komissiya a'zolari qatoriga Xalq ta'limi, sog'liqni saqlash va ijtimoiy ta'minot bo'limlari xodimlari va shifokorlar (bolalar psixonevrologi, otaloringolog, oftalmolog, xirurg, pediater, teri tanosil kasalliklari shifokori), psixologlar va defektolog o'qituvchilar (surdopedagoglar, oligofrenopedagoglar, logopedlar, tiflopedagoglar). Tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya bir qator hujjatlar yuritadi:

1. Qabul jurnali, bunda bolaning ismi, familiyasi, otasining ismi, tug'ilgan yili, yashash joyi, tashxisi va yuborilayotgan muassasa turi qayd etiladi.

2. Bolani tibbiy va psixologik-pedagogik tekshirish bayonnomasi, bu yerga komissiya xulosasi va ta'lim-tarbiya berishdagi tavsiyalar qayd etilib, bolaning shaxsiy hujjatlari bilan birga yuborilgan muassasaga yuboriladi.

Eshitish nuqsoning erta namoyon bo'lishida katta rolni oilaviy poliklinikada faoliyat ko'rsatuvchi pediater o'ynaydi, u hamshira bilan birgalikda bolalar rivojlanishi va salomatligini 14 yoshga qadar nazorat qiladi. Rivojlanishida nuqsonga ega bolalarni aniqlash va nazorat qilish yagona hujjat joriy etilganligi sababli osonlashgan, ushbu hujjatda bolaning somatik holati va rivojlanishi butun bolalik davrida qayd etib boriladi.

Rivojlanishidagi nuqsонlarni, shuningdek eshitishidagi nuqsонlarni ham erta aniqlashda ota-onalar diqqatini bola eshitishi rivojlanishi va nutqi rivojiga qaratish kerak. Dastlabki tekshiruvni oilaviy poliklinika otalaringologi o'tkazadi. Agar

eshitish nuqsoni aniqlansa, bolani poliklinika otolaringologning dispanser hisobiga qo'yiladi va keyingi tekshiruv uchun maxsus surdologik kabinetga yuboriladi, u yerda esa turg'un eshituv nuqsoniga ega bolalar haqida ma'lumotlar yig'iladi. Surdologik kabinetlarda surdolog yoki audiolog, psixonevrolog, surdopedogoglar tibbiy-psixologik-pedagogik tekshiruv o'tkazadilar.

Tekshiruv natijalari asosida Xalq ta'limi xodimlari bilan birgalikda eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan maxsus maktabgacha ta'lim muassasasi va maxsus maktablarga yuboriladigan bolalar ro'yxati tuziladi. Tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya Xalq ta'limi xodimi raisligida maktabgacha ta'lim muassasalari va maktablarga bolalarni yuborish masalasini hal qiladi. Komissiya bolalarni tekshirish uchun sharoiti bo'lgan bolalar shifoxonasida, maxsus maktablarda yoki maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida joylashishi mumkin. Bolani komissiyada tekshirish chog'ida albatta ota-onasi yoki ularni o'rmini bosuvchi shaxs bo'lishi kerak.

Ularga komissiya qarori ma'lum qilinadi va Xalq ta'limi bo'limining maktabgacha ta'lim muassasasiga yoki maktabga yo'llanmasi topshiriladi.

6-7 yoshdagi kar va zaif eshituvchi bolalar maxsus maktabga yuboriladi, bunda 6-7 yoshdagi kar bolalar maxsus tayyorlanmagan bo'lsa, tayyorlov sinfiga, maktabgacha ta'lim muassasasiga qatnagan bo'lsa, birinchi sinfga qabul qilinadi. Bolalarning maktabga tayyorgarligi darajasini maktab komissiyasi aniqlaydi. Uning o'zi sinflarga taqsimotni amalga oshiradi. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan guruh va maktabgacha ta'lim muassasalari turlari haqidagi Nizomda maktabgacha ta'lim muassasasining jamoat, davlat ahamiyatiga ega ekanligi, ularning maqsadi 2 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan kar va zaif eshituvchi bolalarni har tomonlama rivojlantirish va tarbiyalash, ularni og'zaki nutqini rivojlantirish va maktabga tayyorlashdan iboratligi belgilangan. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar barcha turdagi maktabgacha ta'lim muassasalari va maktab muassasalarida davlat qaramog'i asosida o'qitiladi.

Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar maktabgacha ta'lim muassasalari va guruhlar quyidagi maktabgacha ta'lim muassasasi tashkil etiladi:

1. Kar, zaif eshituvchi va kech kar bo'lgan bolalar uchun sutkali bog'chalar. Bolalarni o'qitish ularning eshitishi va nutqini xisobga olib differensial ravishda olib boriladi. Ikki turdagi muassasalar tashkil etiladi: karlar va zaif eshituvchilar uchun. Kech kar bo'lgan, biroq nutqi saqlangan bolalar zaif eshituvchilar uchun mo'ljallangan bog'chada ta'lim oladi. Maktabgacha ta'lim muassasasiga bolalar 3 yoshdan boshlab qabul qilinadilar. Ular maktabgacha ta'lim tarbiya muassasasi ishlashiga ko'ra 5 yoki 6 kun haftasiga qoladilar. Dam olish va bayram kunlariga yoki yoz davrida ota-onalar bolalarni uyga olib ketadilar.

2. Maktabgacha bolalar uyidagi kar, zaif eshituvchi va kech kar bo'lgan bolalar uchun guruhlar, ular sutkali internat shaklidir. Ushbu muassasalar maxsus maktabgacha ta'lim muassasasi mavjud bo'lmagan shahar va qishloq joylarda maktabgacha ta'lim yoshdagilar uchun ochiladi. Maktabgacha bolalar uylariga eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar 3 yoshdan qabul qilinadilar. Guruh soni to'rttadan kam bo'lmay, o'ntadan oshmasligi kerak.

3. Oilaviy maktabgacha ta'lim muassasalari, maktab-internatlar qoshidagi kar va zaif eshituvchi bolalarga mo'ljallangan guruhlar. Guruh 1 yoshdagi yoki har xil yoshdagi, lekin eshitishi va nutqi jihatdan mos keluvchi bolalar bilan to'ldiriladi. Agar bir muassasada ham kar ham zaif eshituvchilar mavjud bo'lsa, ularning har bir turiga alohida-alohida guruhlar ochiladi.

Kar va zaif eshituvchi bolalar intellekti buzilgan bo'lsa (oligofreniyaning debil darajasi) yoki tayanch-harakat a'zolari buzilgan bo'lsa, bunday bolalar eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar uchun mo'ljallangan bolalar uylaridagi murakkab nuqsonli bolalar guruhlariga yuboriladi.

Savollar

1. TPPK ning qanday vazifalari mavjud va qanday muammolarni hal qiladi?
2. TPPK ning tarkibi va funksiyalari qanday?
3. Eshitishning dastlabki tekshiruvi kim tomonidan va qanday o'tkaziladi?
4. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyati qanday?

Tayanch so'zlar:

1. Otaloringologiya-quloq, burun, tomoq soshalarining kasalliklarini o'rganuvchi klinik tibbiyotning bo'limi.
2. Oligofreniya-tug'ma yoki ilk yosh davrida orttirilgan psixik faoliyatning rivojlanishdagi nuqsonlar.
3. Samoticheskoye sostayaniye-samatik asab tizimi (soma-tana), inson asab tizimiqismi bo'lib, suyaklar, teri va mushaklarni boshqaruvchi afferent (xissiy) va efferent (xarakat) asab tolalarini birligini aks ettiradi.
4. Audiologiya-(audio-eshitaman) eshitish xaqidagi ta'limot.

Adabiyotlar:

1. K.M.Gurevich taxlili ostida «Psixologik diagnostika.. Muammo va tadqiqotlar» M 1981y.
2. Respublika va viloyatlar tibbiy-psixologo-pedagogik kamissiyasi nizomi M- 1974y.
3. L.K.Venger va boshqalar «Bolalarni maxsus bolalar muassasalariga saralash. M 1972y.

4. Aqliy va jismoniy rivojlanishda nuqsonga ega bolalarni maktabga qabul qilish ko'rsatmasi. M.1974y
5. T.A.Vlasov, K.S.Lebidinskaya, V.F.Machexina «Yordamchi maktabga bolalarni saralash» O'qituvchilar uchun o'quv qo'llanma. M.1983y.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni o'rganishning psixologo-pedagogik metodlari

Surdopedagogika eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish jarayonini rivojlantirish va o'rganishda turli tadqiqot metodlaridan foydalaniladi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar maktab-internatlarida o'quv-tarbiyaviy jarayonini tizimi ravishda maqsadga yo'nalib o'rganish-pedagogik kuzatuv sanaladi. Kuzatishning vazifasi bo'lib, dalillar yig'ish, ularni tizimlash va taxlil qilish sanaladi. Kuzatuvchi bola faoliyatini kuzatadi va ushbu kuzatuvlar salbiy va ijobiy dallillarni yig'ish imkonini beradi.

Kar bolalar faoliyati mashsulotlarini o'rganish metodi ularning bilim va malakalarining darajasini aniqlashda muximdir. Bolaning chizgan rasmlari, qog'oz va plastilandan yasalgan buyumlari taxlil qilinadi. Faqatgina yakuniy natija emas, balki bajarish jarayoni xam taxlil etiladi, yo'l qo'yilgan xatoliklar va qiyinchiliklarni yechishdagi o'rganishlar taxlil qilinadi.

Eshituv funksiyasi buzilganida psixologo-pedagogik tekshiruvga murojaat qilish, tekshiruv ishlarini aniq o'yin materiallari yordamida olib borish kerak (matryoshkalarini yoyish va yig'ish, berilgan namuna asosida tayoqchalarni qo'yib chiqish, piramida aylanalarini sanash malakasi, buyumlar soni xaqidagi tushunchalarini shakllantirish). Psixologo-pedagogik tekshirish paytida jadval va rasmlardan keng foydalaniladi.

Jadval va rasmlarning qo'llanilishi chog'ida kar bolalar berilgan topshiriqlarni imo-imshora va daktil nutqi yordamida bajaradilar.

Keng tarqalgan metodlardan yana biri so'rov metodidir. So'rovni o'tkazish paytida katta axamiyat tadqiqot vazifasiga mos keluvchi savollarning aniq bo'lishi talab qilinadi. So'rov metodi ishtirokchilarining qiziqishlari, dunyo qarashlari, yo'nalganliklarini aniqlashga, o'rganilayotgan xodisalarni chuqurroq taxlil qilishga imkon beradi.

Kar va zaif eshituvchi bolalar bilan suxbat tadqiqot uchun zarur ma'lumotlarni olishda qo'llaniladi. Suxbatning samarasi tabiiy psixologik muxit yaratishi, tadqiqotchining tekshiriluvchi bilan muloqot o'rnatish malakasiga bog'liq bo'lib, pedagog maqsadga yo'nalgan savollarga oldindan tayyorlanishi kerak. Suxbat mazmuni bayonnomaga qayd etiladi. Pedagogik xujjatlarni (dars konspektlari,

sinfidan tashqari ishlar konspektlari, o'quv-tarbiyaviy jarayon rejaları) o'rganish maktabda yo'lga qo'yilgan ta'lim-tarbiya jarayoni va pedagoglar jamoasi qo'lga kiritgan natijalar xaqida tushunchaga ega bo'lishga yordam beradi.

O'quvchilar shaxsiy xujjatlarini, ularni psixologo-pedagogik xarakterini, yakka mashg'ulotlar kundaoigini o'rganish xar bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlari xaqida va muxim oyuektiv ma'lumotlarni tadqiqotchi bo'lishga yordam beradi.

Kar bolalarda nutqning shakllanishi saqlangan barcha qolgan analizatorlarni maxsus ta'lim sharoitida qo'llash asosida yotadi. Faqatgina surdopedagog yordamida ko'rish idroki, taktil-vibratsion sezgi va kinestetik shis qilishni jalb qilish mumkin.

Kar bolaning ijtimoiy muxiti, oilada o'tkaziladigan ishlar xakeri nafaqat bolaning butun rivojlanishiga, balki muloqot qurolining shakllanishiga xam ta'sir etadi..

Qo'llaniladigan u yoki bu metodlarni tanlash va ketma-ketligini o'rnatish tekshiruvchining yosh va individual xususiyatiga bog'liq. Tekshirish chog'ida o'xshash xakterdagi topshiriqlar, yordam variantlari, ta'lim elementlarini qo'shish muximdir, ular orqali bolaning ko'rsatilgan faoliyat yo'llarini boshqa faoliyatga ko'chirish qobiliyati namoyon bo'ladi. Topshiriqlar verbal va noverbal bo'lishi kerak.

Bolani tekshirish chog'ida quyidagi ko'rsatkichlarni xisobga olish muximdir:

1. Tadqiqot qilishga (tekshirishga) bolaning xissiy reaksiyasi

Xayajonlanish-yangi sharoit va notanish odamlarga nisbatan tabiiy reaksiY. Bunda odatdagidan ko'ra quvnoqlik kuzatilishi kerak.

2. Topshiriq maqsadi va ko'rsatmasini tushunish. Bola ko'rsatmani oxiriga qadar eshityaptimi, oldinroq tushunishga xarakat qilib, keyin ishga kirishyaptimi? Ko'rsatmaning qanday tipi bolaga tushunarli: og'zaki yoki og'zaki va ko'rgazmali namoyish bilan?

3. Bajarish chog'ida faoliyat xakeri. Topshiriq va qiziqishning turg'unligi va mavjudligi, bola faoliyatining maqsadga yo'nalganligi, ishni oxiriga yetkaza olish malakasi. Diqqatni xarakatlarni to'g'ri va ratsional bo'lishi, ish jarayonida diqqatning jamlanganligiga qaratish kerak. Bolaning umumiy ish qobiliyati xisobga olinadi. Asosiy ko'rsatkichlardan biri bo'lib yordamdan foydalana olish sanaladi. Bu qobiliyat qanchalik yaqqol namoyon bo'lsa, bola o'qitilishga shunchalik layoqatli.

4. Ish natijasiga reaksiya ko'rsatish. O'z faoliyatiga tanqidiy baxo berish, adekvat xissiy reaksiya bo'lib (omadda quvonch, omadsizlikka xafalik), bola vaziyatni to'g'ri tushunayotganidan dalolat beradi.

Suxbat metodi.suxbat tarzidagi muloqot o'zining-o'ziga xususiyatlariga ega, uni shech qanaqasiga so'roa yoki anketa to'ldirish bilan almashtirish mumkin emas.

Suxbatni quruq savol-javob tarzida o'tkazish tavsiya etilmaydi, u o'yin jarayonida, bola tomonidan qiziqarli buyum yoki rasmni ko'rish chog'ida xam o'tkazilishi mumkin.

Suxbat tadqiqotning keyingi o'tkazish bosqichlarida katta axamiyat kasb etadi, u tekshiruvchiga nisbatan ishonch tuyg'usini uyg'onishda va topshiriqlarni bajarishga to'g'ri munosabatni ta'minlanishda qo'l keladi. Suxbat tekshiruv rejasini tuzish imkoniyatini berib, bu xolatda nimalarga diqqatni qaratish keraqligini aniqlashga yordam beradi.

Suxbat mazmuni asosan bolaning atrof olamida mo'ljal olish xususiyatlarini aniqlashdir.

Suxbatning xarakteri bevosita bola bilan muloqot xarakterida bo'lishi kerak. Savollar mazmuni, ketma-ketligi va shaqli bola javoblariga ko'ra, reaksiyalariga, umumiy xolatiga (xafaligi, xozirjavobligi, so'lg'inligi, qo'zg'aluvchanligi) ko'ra o'zgarib turadi. Bola bilan komissiyaning faqatgina bir a'zosi o'tkazadi-komissiyaning bir qancha a'zolari bilan so'rov o'tkazish qat'iy mumkin emas.

To'g'ri diagnoz qo'yishda sushbatning ashhamiyati. Sushbatning to'g'ri o'tkazilishi bola shaxsining va uning rivojlanishi shaqida ayrim tasavvurlarni beradi. Sushbat orqali bola shayotida o'qish faoliyatining o'rni qay darajadaligini, o'z qiyinchiliklarini tushunyaptimi yoki yo'qmi, o'z ishi va xulqini tanqidiy basholay oladimi kabilarni bilib olish mumkin.

Sushbat chog'ida irok etishning qaysi tomonlarini chuqurroq tekshirish keraqligini aniqlash mumkin. Shuning uchun sushbat bola shayotining ayrim psixik tomonlarini maxsus o'rganish va nisbatan ashhamiyat berish keraqligini aniqlashtiradi. Sushbatdan boshqa ayrim faoliyat turlarini tekshirishga o'tish rejalashtirilgan, bola uchun qiyinmas, maqsadli bo'lishi kerak.

Savollar:

1. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni psixologo-pedagogik tekshirish metodlarini sanab o'ting?
2. Eshitish funksiyasi buzilgan bolarni psixologo-pedagogik tekshirish qanday, qanday yordam orqali o'tkaziladi?
3. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarni tekshirishda qanday tomonlariga ashhamiyat beriladi?

Tayanch so'zlar:

1. Kompensatsiya- yo'naltirish.
2. Verbalniy -og'zaki, so'zli.
3. Noverbalniy- so'z ishtirokisiz.
4. Noadekvat- obektiv olam bog'liklari va munosabatlarining ongda noto'g'ri aks ettirilishi.

5. Rotsionalizm- falsafiy yoʻnalish , inson xulqi va idrokida ongni asos qilib koʻrsatadi.

Adabiyotlar:

- 1.M.I.Nikitina taxlili ostida “Surdopedogogika”M.Prosvisheniye 1989y.
- 2.L.R.Muriya,V.I.Rubovskiy taxlili ostda.”Yordamchi maktablarga bolalarni saralash metodlarini oʻrganish”.
- 3.Aloxida yordamga muxtoj bolalarni psixologo- pedagogik oʻrganish metodlari. M 1981 y
- 4.S.D.Zabromnaya “ Tibbiy-psixologo- pedagogik komissiyada bolalarni psixologi- pedagogik tekshirish uchun materiallar” M 1985 y
- 5.Murakkab nuqsonga ega kar bolalarni kliniko-psixologik tekshirish. M1980 y.

Bola shaxsini tadqiq qilish metodlari

Bola shaxsini tekshirish metodlari-inson shaxs sifatlarining psixologik namoyon boʻlish yoʻllarini oʻrganish va xususiyatlarini oʻzaro aloqasidir. Oʻtkazilish shaqli va sharoitiga koʻra: eksperemantal va eksperemantal boʻlmagan (biografiyalar taxlili) labarotor va klinik, bevlisita va bilvosita, tadqiq qilinuvchi va tekshiriluvchi (psixo-diaagnostik) turlarga boʻlinadi.Shaxsni tikshirish metodlarini ajratish mazmuni boʻyicha shaxs psixologiyasi predmeti interegatsiyasi tamoyillari bilan belgilanadi. Koʻrib chiqilayotgan aspektning namoyon boʻlishiga koʻra shaxsni tadqiq qilish metodlari boʻlinadi.

1.Individual

2.ijtimoiy faoliyat obekti va shaxslararo munosabat tizimi.

3.boshqa insonlarda ideal namoyon boʻlishlilik.

Birinchi aspektga koʻra shaxsni tadqiq qilish metodlari subektiv va obektiv tuzilishida moʻljol olishga boʻlinadi.subektiv moʻljol olish loyixaviy va psixosemantik metodi orqali namoyon boʻladi. ular individual, onging-maʼno va axamiyatning asosiy xarakteristikasiga yoʻnaltirilgan boʻladi. Obektiv moʻljol olish esa shaxsning nazariy jixatdan asosiy qirralarini shaxsiy soʻrovlardagi tasavvurlarni, shaxslararo idrok shkalasini individning oʻqitilishi va intellektual sifatleri rivojini baxolashni individning psixologik parametrlarini qator baxolash yoʻllari munosabatini tushunish kerak. Subektiv va obektiv tadqiqotlarning shaxs, shakllanishi faoliyatida turgʻun va oʻzgaruvchi faoliyat yuzaga kelishida oʻzaro bogʻliqlik seziladi.(Shaxs shakllanishini oʻrganish va genetik metodlari, vaziyatdagi faolliigi kabilar)

Shuningdek gurux va jamoalarda shaxsni tadqiq qilishning ijtimoiy – psixologik metodlari qoʻllaniladi.(sotsiometriya. realli xulqning oʻrganish yoʻllari va boshqa).

Bola tarixiy jihatdan insoniyat rivojini aks ettiruvchi tayyor amalga oshiriluvchi funksiyalarining organlari bilan tug'ilmaydi, balki xayoti davomida tarixiy tajribalarni egallash natijasida rivojlanadi. Nisbatan murakkab bo'lib, fikrlash operatsiyalarining shakllanishi xisoblanadi, shuning uchun u ijtimoiy uo'rib chiqishni talab qiladi.

Boshlang'ich maktab ta'limida o'zaro ta'lim, tarbiya va bola rivojlanishi jarayonlari orasida bog'liqlik namoyon bo'ladi. Ta'lim va tarbiya bolaning psixik rivojlanishda ma'lum ahamiyatga ega, o'sish esa o'z navbatida ta'lim olishga ta'sir etadi.

Ta'lim jarayonida pedagog bolalarga ayrim berilgan topshiriqlarni mustaqil ravishda egallangan psixologik rivojlanishga tayanib bajarishlarini xisobga olishi kerak. Shu bilan birga nisbatan qiyin vazifani yuajara olmayotgan bola pedagog yordamida bajarish xolatiga tushadi.(qo'shimcha tushuntirish, ko'rsatish, yo'naltiruvchi savol). Bu bola imkoniyatlarning ikkinchi darajasi bo'lib, psixologiyada rivojlanishning yaqin zonasi nomini olgandir.

Shuning uchun o'qitish jarayoni nafaqat jadal rivojlanish darajasiga emas, ya'ni shakllangan psixologik funksiyalarga, balki uning imkoniyatlarga, shakllantirish funksiyalariga, ya'ni yaqin rivojlanish zonasiga xam tayanish kerak. Ta'lim berish orqali yaqin rivojlanish zonasini rivojlangan zonaga aylantirish kerak.Bunda bugun yordam bilan bajarilgan topshiriqni ertaga mustaqil bajarishi kerak. Ta'lim va rivojlanish orasidagi ikki bog'liqlik xam shundan iborat. Ta'lim va rivojlanish juda xilma-xil bog'liqlikka ega bo'lsa xam, yaqin rivojlanishi zonasiga tayangan ta'lim samaraliroq bo'ladi.

Ta'lim nazariyasi va amaliyotida katta ahamiyatni ta'lim va rivojlanish munosabati, rivojlanishdan ko'ra ta'limning oldinroqda yurishi, ikki rivojlanish darajasi xaqidagi nazariy asosni egallaydi. Ushbu xulosalar yuuyuk psixologlardan biri L.S.Vigotskiy tomonidan yoritilgandir.

L.S.Vigotskiyning xulosalari L.V.Zankov boshchiligidagi bir qator ilmiy ishlarda xam o'z tasdig'ini topgan. Tadqiqotchilar o'qish jarayonini shunday tashkil etdilarki, ishtirokchilar rivojlanishining umumiy darajasi maksimal darajada oshsin. Ushbu jarayonda ular aloxida e'tiborni fikrlash jarayonlari aniq-xissiy faoliyatni idrok etishga, bog'lanishga qaratdilar. Diqqatni eng ko'p jalb qilgan narsa bola rivojida mavxum tafakkur yaqni bolani o'rab turgan predmet va faoliyat orasida munosabat o'rnatish. shuningdek unda amaliy xarakatlarning shakllanishidir.

Ta'lim va rivojlanish bosqichlarining o'zaro shartlanganligini va bog'liqligi u yoki bunday rivojlanish nuqsonlariga ega bolalarga ta'lim berish qiyinchiliklarini taxlil qilishda ko'rinadi.

Agar bolada bir necha fanlarni o'zlashtirishda, shuningdek xulqida qiyinchiliklar yuzaga kelsa, pedagog avvalambor mana shu qiyinchilik va nuqson asosida qilinayotganligini taxlil qilishi va aniqlashi lozim.

Ma'lumki, u yoki bu xususiyatlarning bola faoliyatida namoyon bo'lishi ichki xususiyatlar bilan to'g'ri kelmasligi mumkin. Ilmning vazifasi mana shu ichki xususiyatlarga yetib borish va aniqlashdan iborat. Qiyinchiliklarning turli ko'rinishlarida bolalarni o'qitish jarayonida pedagog ushbu qiyinchiliklar nimadan kelib chiqqanini va ichki xolatini tushunishi kerak. Ayria jarayonda bolalar yozuvni egallay olmaydilar, bunga sabab bo'lib esa eshitishning pasayishi. fonematik idrokning rivojlanmaganligi bo'lishi mumkin va ushbu sabablar bolada so'zni analiz qilish tomonini o'zlashtirishga, diqqat buzilishlariga, fazada mo'ljal olishni buzilishiga, yozuvni qiyinlashuviga xalaqit beradilar

Faqatgina yozuv qiyinchiliklari sababini bilib, pedagog ularni yengishning choralarini topa oladi. Bundan tashqari pedagog qiyinchilik yuzaga kelgan sababni bilishi, qaysi bosqichda yuz berganini, umumiy rivojlanishdagi ta'sirni bilishi o'ta muximdir.

Savollar

1. Karlar shaxsini tekshirish metodlari qanday ajratiladi?
2. Rivojlanishning yaqin zonasi nima?
3. Kar bolalarni o'qitishda qanday metodlardan foydalaniladi?

Tayanch so'zlar

1. Dominant-boshqaruvchi
2. Aspekt-tushuncha, fikrlash markazi.
3. Interpretatsiya-tushuntirish, tushunarli tilga tarjima qilish
4. Semantika-ma'no bildiruvchi
5. Stabilnost-qat'iylik
6. Rezgome-qisqa xulosa, nutqning qisqa bayoni
7. Adekvat-teng, mos, to'g'ri, aniq

Adabiyotlar:

1. Gurevich K.M.» Psixologik diagnostikaning o'zi nima?» M.1985y. («Psixologiya va pedagogika» seriyasidan N 4)
2. L.A.Vengera va V.Xolmovskiylar taxriri ostida «Maktabdagi yoshgacha bolalar aqliy rivojlanishi diagnostikasi».Moskva 1978
3. Z.I.Kalmikova taxriri ostida «Psixologik aqliy rivojlanishni diagnostika qilish muammolari» M.1975
4. Gurevich K.M taxriri ostida «Psixologik diagnostika. Muammo va tadqiqotlar» M.1981.
5. Murakkab nuqsonli kar bolalarni kliniko-psixologik tekshirish.M.1980

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda psixik jarayonlar, nutqiy eshituv va nutqni tekshirish metodlari

Eng oddiy va yengil metod eshituvni nutq orqali tekshirishdir. Ushbu metodning e'tiborli tomoni shundaki maxsus uskuna va vositalar, shuningdek inson eshituv funksiyasining asosiy roli mosligi, nutqiy muloqot vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Nutq orqali eshituvni tekshirishda shivirlovchi va baland nutqdan foydalaniladi.

Shivirlovchi nutqqa nisbatan doimiy intensivlikni berish uchun nafas chiqargan keyingi o'pkadagi qolgan xavodan foydalanib so'zlarni talaffuz etish tavsiya etiladi.

Amaliy jixatdan tekshirishning oddiy sharoitida, ya'ni jim-jitlik sharoitida 6-7 metr masofadan shivirlovchi nutqni eshitish normal xisoblanadi. 1 metrdan kam masofadan shivirlagan nutqning idrok etilishi eshitishning pasayishidan, idrok etmaslik esa jiddiy zaif eshituvchilikdan va muloqot qilishni qiyinlashuvidan darak beradi.

Agar shivirlovchi nutq idrok etilmasa yoki idrok etish kamaysa, baland ovozda tekshirishga o'tiladi. Avval o'rta nutqdan, boshqacha qilib aytganda so'zlashuv balandligidagi nutqdan foydalaniladi., u shivirlashga nisbatan taxminan 10 marta uzoq bo'lgan masofadan eshitiladi. Bunday xolatlarda so'zlashuv nutqidagi balandligidagi yutq xam farqlanmasa, idrok etilmasa, kuchaytirilgan nutqdan (baqirishdan) foydalaniladi

Nutq orqali eshitishni tekshirish xar bir quloq uchun aloxida amalga oshiriladi:tekshirilayotgan quloq ovoz kelayotgan tomonga o'giriladi, teskari tomon esa xo'llangan barmoq yoki nam paxta tamponi bilan berkitiladi. So'zlashuv yoki baland ovoz nutqi bilan quloqni tekshirishda ikkinchi quloq uchun mo'ljallangan treshetka bilan berkitiladi.Bu xolatlarda ikkinchi quloqni barmoq bilan berkitish foyda bema'di, chunki normal eshituv yoki eshitishning pasayishida ushbu quloqda aland nutq ajratiladi, tekshirilayotgan quloq karlik darajasida bo'lsa xam.

Nutqni idrok etishni tekshirishni yaqin masofadan boshlash kerak. Agar tekshiriluvchi aytilayotgan barcha so'zlarni to'g'ri qaytarsa masofa borgan sari uzoqlashtiriladi, aytilayotgan so'zlarning ko'pi ajratilmaydigan darajaga yetgunga qadar ushbu jarayon davom etadi. Idrok etishning chegarasi bo'lib, berilayotgan so'zlarning 50% ajratiluvchi masofa olinadi.

Nutq orqali eshitishni tekshirishda shuni xisobga olish kerakki, nutqni idrok etish juda murakkab jarayon. Tekshirish natijalari albatta eshituvning kengligi va o'tkirligiga, ya'ni nutqning okustik xususiyatlariga mos keluvchi ma'lum balandlik va undosh tovushlarni farqlash qobiliyatiga bog'liq. Biroq ular eshitilayotganlardan nutq elementlarini: fonema, so'z, iboralarni ajratish qobiliyatiga xam bog'liqdir, bu esa o'z navbatida tekshiriluvchining tovushni nutqni qay darajada o'zlashtirganidan

darak beradi. Shuning uchun nutq orqali eshitishni tekshirayotib nafaqat soʻzning fonematik tuzilishiga, baʼzi soʻz va iboralarni tushunish qobiliyatiga xam eʼtibor qaratish kerak. Ushbu omillarni xisobga olmaslik notoʻgʻri xulosaga kelishga olib keladi, mavjud boʻlmagan joyda kamchiliklarni namoyon boʻlishiga, kamchilik mavjud joyni sezmaslikka olib keladi.

Nutq orqali eshitishni tekshirishning amaliy ahamiyati qanchalik koʻp boʻlsa xam uni yagona eshituv analizatori funksiyasi qobiliyatini aniqlovchi metod deb qabul qila olmaymiz, chunki ushbu metod tovushlarni miqdori va natijalarini baxolash borasida obektivlik toʻliq boʻlmaydi. Eshitish qobiliyatini tekshirish metodlari orasida eng mukammali zamonaviy elektroakusti apparat-audiometr yordamida tekshirishdir.

Xozirda audiometrning juda koʻp model va turlari mavjud. Ushbu turli-tumanlikka qaramay barcha qurilmalarning ishlash tomoyili umuman bir xil. Xar qanday audiometr telefon orqali oʻzgaruvchan elektrik bosimlari tovushlar tebranishga aylantirib beruvchi generatorni aks ettiradi. Eshitish sezgirligini xavo yoki suyak orqali tekshirishda ikki xil turli telefonlar, yaʼni «suyak oqkali» va xavo orqali va «xavo orqali» qoʻllaniladiganlari ishlatiladi. Tovushlarning shiddati juda katta masofada oʻzgarishi mumkin: eshituv idroki chegarasidan past yotuvchi, axamiyatsizlikdan, to 120-125 gs gacha (oʻrta balandlikdagi tovushlar uchun). Audiometrdan chiquvchi toglar balandligi xam 50 dan to 1200-5000 gs gacha boʻlgan diapazonni qamrab, olishi mumkin. Tovush balandligining oʻzgarishi ayrim audiometrlarda maxsus boshqaruv qurilmasining bir tekis dagi xarakati bilan oʻzgartiriladi, bu esa ushbu turdagi audiometrda mavjud chastotalar oraligʻidagi istalgan chastotani qabul qilish imkonini beradi. Audiometrlarning koʻpchiligida maʼlum chastotalarning-125,250,500,1000,2000 gs cheklangan miqdori (7-8) chiqaradi. Audiometr yordamida, eshituv idrokini tekshirish juda oddiy amalga oshiriladi. Maxsus dastaklarni burash orqali tovushlar balandligi va shiddatini, oʻzgartirayotib, eng minimal shiddat oʻrnatiladi, bunda esa ushbu balandlikdagi tovush eshitishlar-eshtilmas darajada boʻlishi kerak (chegarali shiddat).

Audiometr shkalasi (darajasi) detsibellarda normal eshituvlarkulokka nisbatan graduslangan shu tarzda, tekshiriluvchida ushbu shkala boʻyicha eshituv shiddatichegarasini aniqlash bilan, unda normaldagi eshitishga nisbatan berilgan chastotalardagi tovushni eshitishdagi nuqsonni detsibellarda aniqlaymiz. Eshitish imkoniyatini tekshiruvchi maxsus tugmani bosish bilan bildiradi, tugmani bosish chogʻida audiometr yuzasidagi darak beruvchi lampochka yonadi. Tekshiruvchi tovushni eshitish chogʻida tugmani bosib turaveradi, tabiiyki lampochka xam 1nib turadi: eshitish imkoniyati yuqolsa tugma qoʻyib yuboriladi va lampochka utadi. Tekshiruvchini shunday joylashtirish kerak-ki u audiometr yuzasini koʻrmasligi va dastaklar buralishini kuzatmasligi kerak. Xavo orqali 1ki suyak orqali eshituv

chegasini tekshirish natijalari maxsus audiometrlik jadvalga qayd etiladi, unda gorizontal bo'yicha tovushlar chastotasi qiymati (gs.da), vertikal bo'yicha esa eshitish qobiliyatining buzilishi detsibelda belgilanadi. Audiometr ko'rsatgichlari xar bir qulok uchun alohida alohida nuqtalar tarzida qayd etiladi. Ushbu nuqtalarni birlashtiruvchi egri chiziklar audiogramma deyiladi. Ushbu egri chiziqlarni normal eshitish chizig'i ushbu chiziq nolinch darajadan o'tuvchi tug'ri chiziqlar bilan solishtirib, eshituv funksiyasi xolati tug'risida yaqqol tasavvurga ega bo'lishi mumkin.

Kuloklarni tekshirish natijalari odatda bitta blankaga qayd etiladi, Xar bir qulokni tekshirishdan olingan natijalarni audiogrammada farqlash uchun audiometrik jadvalda turli shartli belgilar bilan belgilanadi, masalan, ung kulok uchun –aylanalar, chang kulok uchun esa- krestiklar bilan, yoki egri chiziklar turli rangdagi kalamlar bilan chizib chiqiladi. (masalan, ung kulok uchun-kizil qalam, chan kulok uchun – ko'k qalam) suyak orqali eshitishni tekshirish natijalari uzun chiziqlar –pukktir bilan chizib chiqiladi. Barcha shartli belgilar audiometrik blanka maydonida izoxlanadi. Audiogramma nafaqat eshituv funksiyasi buzilishi darajasi xaqidagi tasavvurni, balki ushbu buzilish xarakterini aniklash imkonini beradi.

Oxirgi paytlarda eshitishni tekshirish amaliyotiga nutqiy audiometriya nomini olgan tekshirish kiritilgan. Oddiy yoki nominml audiometriyada toza tonlprda nisbatan eshituv, sezuvchanligi tekshirish vaqtida, nutqiy audiometriya nutqni ajratish chegarasini aniqlaydi. Tovushlar chastotasi generatori o'rniga, maxsus tanlangan so'zlar tarzida yozilgan nutq materialni lenta qo'yilgan magnitofondan foydalaniladi. Ushbu material magnitafondan nutq shiddatini boshqarish va uni detsibellarda o'lchash imkonini beruvchi quyilmaga, undan esa telefon naushniklari orqali tekshiriluvchi uzatiladi. Nutqiy audiometriyaning maqsadi nutqni idrok etishni aniqlash chegarasini aniqlashdir. To'la klinik tekshiruvda beshta chegara aniqlanadi. Avvalambor, aniq bo'lmagan tovushni zo'r-bazur eshitishning namayon bo'lishi bilan xarakterlanuvchi dastlabki eshituv chegarasini tekshiriladi. Normaleshituvchilarda ushbu chegara dastlabki shiddatligida paydo bo'ladi. Keyin nutqni aniqlash foizi chegarasi aniqlanadi, bunda tekshiriluvchiga berilayotgan o'nta so'zdan kamida ikkitasini to'g'ri aniqlanishi kerak. Normada bu chegara audiometrik darajasidir. Ayrim paytlarda nutqni idrok etishni aniqlash chegarasining minimali yoki umumiysi 50 foizidir.

Normada so'zlarni aniqlashtirishning 80 foizi chegarasi 35-40 audiometrik darajada va nixoyat so'zlarni aniqlashtirishning 100 foizi chegarasi 45-50 audiometrik darajasida joylashgan.

Amaliyotda nutqiy eshituvning xolatini aniqlash ayrim paytlarda bitta chegarani-aniqlashtirishning 50 foizi chegarasini tekshirish bilan cheklanadi.

Nutqiy audiogrammada girizontal shiddatlik darajasi detsibelda, vertikalga esa-aniqlashtirish foizi qayd etiladi. Boshqa metodlar, singari, audiometr yordamida tekshiriluvchi eshitish qobiliyatini o'ldash ko'rsatgichlari.ushbu ko'rsatgichlarning subektivligi bilan bog'lik ayrim noaniqliklardan xoli emas. Biroq audiometrik tekshiruvlarning qaytarilishi orqali odatda natijalar turg'unligiga erishish va shu tarzda ularga yetarli ishonch'ililikni berish mumkin.

Nutq orqali eshituvni tekshirishda eshituvga (eshitish-ko'ruv) idrok qilish uchun tanish va notanish so'z va iboralar beriladi.

Tana qismlari nomi:

Atrof muxitdagi narsa va xodisalar nomlari Rasm asosida gap tuzish. Syujetli rasmni tasvirlab berish.

Savollarga javob berish. (tez xarakterdagi va o'qilganlar bo'yicha).

O'qilganlarni yozib berish (reja asosida, tayanch so'zlar asosida).

Diagnostic sinflarda, kar va zaif eshituvchi bolalar maktablaridagi yordamchi sinflarda bolalarni o'rganish.

Bilim malakalar xolatini o'rganish, (faoliyat maxsulotlarini kuzatish va urganish jarayonida).

O'quv faoliyati xususiyatlarini o'rganish, qiziqish qobiliyat, layoqatlarini o'rganish.

Kattalarga, do'stlarga, o'qishga munosabatini o'rganish.

Ishtirokchining psixologo-pedagogik xarakteriskasi.

Bolalar vaktlarining kup kismini maktab internatda utkazishlari sababli,surdamedagogning faoliyati bolalarda ijobiy xissiy xolatni ta'minlashga,ular xayoti va sogligini ximoya kilishga, uz uziga xizmat kilin malakalarini shakllantirish, ularning psixologik va jismoniy rivojlanishlarini koreksiya kilishni ta'minlashga karatilishi kerak. Kar bolalar maktabida ta'lim berish ta'limiy tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyalarni bajaradi. Ushbu funksiyalarni amalga oshirish rivojlangan shaxsni shakllantirish jarayoniga kompleks yondashuvni, ta'lab kiladi.

O'qitishning koreksion funksiyasi karbolalarning rivojlanishini umumiy koidalarini xisobga olish bilan birga, xar bir bolaning individual xususiyatlarini xam xisobga olib amalga oshiriladi.

Dunyoning turli, mamlakatlarida ming-minglab bolalar uzlarining intellektual rivojlanishlarida susayishni aniklaydilar, boshka barcha munosabatlarda ular uz tengdoshlaridan deyarli farklanmaydilar.Ushbu ukish jarayonida yetarli natijalarni kursatishga kobiliyat kursatmasalar xam boshka sharoitlarda normaga muvofik keladilar. Agar ushbu bolalarni ular uchun ma'kul sharoitga tushirsalar va ularga nisbatan ukitishning maxsus metodlari kullanilsa, tajribaning kursatishga, kup xolatlarda ular axamiyatli omadga erishishlari va ayrim paytlarda uzlarining orkada kolishlariga tula barxam berishlari mumkin.Psixik jarayon-jonli xaddan tashkari

plastik,(egiluvchan),tuxamas, xech kachon boshidan tulaligicha vazifalanmagan, shuning uchun shakllanuvchi va rivojlanuvchi,u yoki bu maxsulot va natijalarni yuzaga chikaruvchidir. Psixik xolat yoki obrazlar, tushunchalar,xis-tuygular yechigan yoki yechilmagan topshiriqlarni va xokazodir.

Psixik diagnostikaning muxim elementi bo'lib xar bir aloxida xolatda tekshiriluvchining xulkida ushbu namayishlar aniklanishi,ularning sabab va okibatlari kandayligini sababini bilish muximdir.

Psixik jarayonlarni tekshirish metodlariga kuyidagilarkiritiladi: Namuna buyicha yoki mustakil ravishda kislardan butunniyasash («Kesma rasmlarni birlashtirish», «Uychalar va boshkalar») Raven matritsasi,geometrikshakllar tasnifi. Bularga oddiy uxshashlik ortikchani chikarib tashlash.karamama karshi kuyish (kurgazma kuro!), mantikiy tafakkurni tekshirish metodikalari,(«sonlar katorini xosil kilish», «Umumiy tushunchalarni aniklash» va boshkalar),dikkatini tekshirish uchun metodikalar (Shulse jadvali, chalkash chiziklar, «Dikkat aylanadi»).

Xissiy xolatni baxolash.

Diagnoz bevosita oldindan aytib berishga-prognozga boglik.L.S.Vigotskiy buyicha prognozning mazmuni mos keladi,lekin oldindan aytib berish. «rivojlanish jarayonining o'zining xarakati ichki mantikini,rivojlanish yuliniutmish va xozirgi payt asosida belgilanishini» kanchalik tushuna olish malakasi asosida kuriladi. Oldindan aytib berishni ma'lum davrga moslash va kayta uzok muddatli kuzatishlarni amalga oshirish tafsiiya etiladi.

Savollar:

- 1.Nutk orkali eshitishni tekshirish kanday amalga oshiriladi?
- 2.Audiometr 1rdamida eshitishni tekshirish kanday amalga oshiriladi?
- 3.Nutkiy audiometriya kanday amalga oshiriladi?
- 4.Psichik jarayonlarni tekshirishda kanday metodikalar kulaniladi?

Tayanch so'zlar:

1. Audiometriya-audiometr yordamida eng kam idrok kilinuvchi tovushlar kuchinianiklash yuli bilan eshituv kobiliyatini ulchash.
2. Tovush shiddati –vakt buyicha urtacha energiya,tovush tulkini yuzadagi vakt birligi asosida vakt birligiga utkazadi,bunda yuzadagi vakt birligi tulkin tarkalish yunalishiga perpendikulyar joylashadi.
3. Xis kilish chegarasi- mos xissiyotni chakiruvchi ko'zgatuvchining eng kam kuchi. Uning yuzaga kelishi uchun organizmga ko'zgatuvchi chegarasiga mos yoki undan ortik kuch bilan ko'zgatuvchi chegarasiga mos yoki undan ortik kuch bilan ko'zgatuvchi ta'sir etishi muximdir.

4. Eshitish chegarasi-inson kulogi kabul kila oluvchi tovush shiddatining eng kam mikdori. U tovush chastotasi va turli odamlardagi turtilikka boglik buladi.
5. Koreksiya-tugrilash,biror narsani uzgartirish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Psixologo-mediko-pedagogicheskoye obsledovaniye detey doshkolnogo i mladshego shkolnogo vozrasta. Avtoro‘-sostaviteli: R.K.Aytjanova, R.A.Sulaymenova, A.K.Yersarina i dr. Almati, 2000g.
 2. Diagnostika psixicheskogo razvitiya v rannem detstve. Avtoro‘-sostaviteli: R.K.Aytjanova, R.A.Sulaymenova, A.K.Yersarina i dr. Almato‘, 2000g.
 3. Otkor detey v spetsialniye doshkolno‘ye uchrejdeniY. – M., 1972. Sostaviteli: Vlasova T.A., Lebedinskaya K.S., Machixina V.F.
 4. Psixologo-pedagogicheskaya diagnostika. Pod redaksiyey I.Y.Levchenko i S.D.Zabramnoy. M., ACADEMA, 2005g.
- Venger A.A., Vigodskaya GL., Leongard E.I. Otkor detey v v spetsialniye doshkolniye uchrejdeniY. M., Prosvesheniye, 1972g.
5. M.Y.Kazlov, A.L.Levin «Bolalar surdoaudiologiyasi» Leningrad «Meditsina» 1989
 6. L.A.Novikova, N.V.Ribalko «bolalarda eshituvning neyrosensor buzilishlari» (elektro-fiziologik tadqiqotlar) Defektologiya-M «pedagogika» 1987
 7. L.V.neyman Kar va zaif eshituvchi bolalar maktablarida eshituv idrokini rivojlantirish bo‘yicha metodikalar asosi» 1974
 8. YE.P.Kuzmicheva «Kar bolalar nutqiy eshituvini rivojlantirish» M., «Pedagogika» 1983

